

SZÍNHÁZ

KIADJA A SZÍNHÁZ ALAPÍTVÁNY

2022 • december

LV. évfolyam, 12. szám, megjelenik évente 10 szám
HU-ISSN 0039-8136

A Színház Alapítvány kuratóriuma: Barda Beáta, Forgách András, Králl Csaba, Nánay István, Orlai Tibor, Tompa Andrea (elnök).
Szerkesztőség: Herczog Noémi, Kelemen Roland, Králl Csaba, Molnár Zsófia, Schuller Gabriella (www.szinhaz.net). Főmunkatársak: Boros Kinga, Gabnai Katalin, Proics Lilla. Olvasószerkesztő: Molnár Zsófia. Nyomdai előkészítés: Kiss Tibor Noé. Borítóterv: Nagy Gergő. Szerkesztőségi titkár: Váradi Nóra. Technikai munkatárs/közösségi média: Kelemen Roland. Felelős kiadó: Králl Csaba. A SZÍNHÁZ folyóirat alapítója a Magyar Színházi Társaság.

Koltai Tamás

BEVEZETŐ

- 2 Trencsényi Katalin: Színház, kritika és elmélet – avagy a nézés formái

LAPEMLÉKEZET / SZERKESZTŐK

- 11 Memo
Válogatás Koltai Tamás kézírásos előadás-jegyzeteiből
- 21 Az érdekes anyagok mániából születtek
A Színház folyóirat indulásáról Pályi Andrással Herczog Noémi és Szabó István beszélgetett
- 25 Fiatal, hóbörgő gyerekek
Boros Kinga beszélgetése Nánay Istvánnal
- 31 Bérczes László: Két találkozás
Kötőszavak (Beszélgetőkönyv önmagammal) – Részletek egy készülő könyvből
- 33 Csáki Judit: Negyedszázad
- 37 Kutszegi Csaba: A mi világunk
Koltai Tamás emlékére
- 39 Tompa Andrea: Több mint félszáz
- 42 Irány a felhő!
*Sokkezes a Színház folyóirat „új folyamának” volt és jelenlegi szerkesztőivel:
Boros Kinga, Herczog Noémi, Kelemen Roland, Králl Csaba, Molnár Zsófia és Rádai Andrea*

DOKUMENTUMTÁR

- 49 Imre Zoltán – Ring Orsolya: A színházi kritikáról
A Színházművészeti Szövetség 1973-as közgyűlése
- 60 Mondvacsinált, frázisos
Szerkesztőségi válasz a Színházművészeti Főosztály „Tájékoztató” feljegyzésére 1976-ból – Nánay István előszavával

IDŐVONAL

- 66 Élt papíron 55 évet
A nyomtatott Színház folyóirat vázlatos története szikár adatokban az első lapszámtól az utolsóig

Címlapon: montázs. Belső borító: (elöl) Halász Péter, Bérczes László és Koltai Tamás a Rudas fürdő előtt a kilencvenes évek második felében (fotó: Koncz Zsuzsa); (háttul) Králl Csaba, Herczog Noémi, Tompa Andrea, Boros Kinga és Veiszer Alinda a Színház folyóirat 50 éves jubileumi ünnepségén a Három Hollóban (fotó: Szarka Zoltán).

A Színház Alapítvány szerkesztősége: 1027 Budapest, Jurányi u. 1.

E-mail: szinhazalapitvany@gmail.com. Adószám: 19673776-2-43. Bankszámlaszám: 10402166-21624669-00000000. Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Zrt. Postacím: 1900 Budapest. Előfizetésben megrendelhető az ország bármely postáján, www.posta.hu webshop-ban vagy hirlapelofizetes@posta.hu címen. A Színház Alapítvány külföldről is támogatott szervezet. Lapunkat támogatja az Emberi Erőforrások Minisztériuma, a Nemzeti Kulturális Alap és a Petőfi Kulturális Ügynökség.

TRENCSÉNYI KATALIN

SZÍNHÁZ, KRITIKA ÉS ELMÉLET – AVAGY A NÉZÉS FORMÁI

„Szókratész erősen elítélte a reflektálatlan életet,
 hogy olyat nem érdemes élni.
 De érdemes-e a reflektálatlan táncelőadást megnézni?
 És érdemes azt táncolni?”
 Octavio Roca

A teória, az elmélet egyáltalán nem idegen a színháztól. A jelenségek megpillantása, érzékelése és észlelése, valamint további kontemplációja nemcsak egyazon dologra – az előadásra – irányul, de a két szó (teória és teátrum) maga is azonos töről fakad. A *theaomai* ógörög ige, amelynek jelentése: 'szemlélni, látni', „a nézés célját hangsúlyozza”, magyarázza Karsai György. Így a szó a megismerésnek azt az alapformáját jelöli, amelyben „a szemünk segítségével felfogjuk a világ egy részét, megismerjük azt, tanulunk belőle”. A *theórosz* szóval a görögök a nézőt illették, akinek értő tekintete előtt zajlott a *theatron*ban az előadás. Míg a *theória* szó egyszerre jelentett elmélkedést, elgondolást, szemlélődést, és magát a látványt, a látott dolgokat.

Ami tehát összeköti e két fogalmat – a színházat és az elméletet – az maga a tekintet, amely az előadásra irányul. Ez pedig olyan esztétikai aktivitás, amely nyitottsággal: figyelemmel telt odafordulással kezdődik, majd az érzékszervek a mindennapi eltoppultságból való kiemelésével, „kiélesítésével” folytatódik, mondja Somlyó Bálint esztéta. A kétirányú (az előadásra, kifelé, és önmagunk felé, befelé történő) koncentrációból születő egyedi, a saját személyiségünkön átszűrte élmény megélése, az arra irányuló interpretáció, amelyet aztán igyekszünk élvezetesen megformált módon, lehetőleg meggyőzően megosztani a szűkebb vagy tágabb nyilvánossággal – ezek azok az aktusok, amelyeket a megismerő szemlélődés, a *theórein* kivált(hat).

Attól függően, hogy milyen jellegű ez a figyelem (sokan kiemelik a kritikus mint *tanú* szerepét), milyen formában és eszközökkel, mi célból történik a benyomások és reflexiók tudatosítása és megosztása a nyilvánossággal (sokan hangsúlyozzák a kritika vállaltan *szenvedélyes* és *polemikus* jellegét és a megnyilvánulások önmagában való *esztétikai értékét*), beszélhetünk a szubjektív, élménymegosztáson túli kritikáról, illetve elméletéről.

Ideális esetben ez a reflexió, ez az esztétikai számadás becsatornázódik a színházról mint műfajról folytatott művészeti és társadalmi párbeszédbe, hogy a vélemény, a gondolat ismét kétirányú mozgásban lévő folyamattá, kölcsönös diskurzussá

lényegüljön át, és ekképpen tápláljon két folyamatot: a művészi alkotófolyamatok és a szakma további alakulását érintő kommunikációt, illetve a társadalmi közbeszédet és a gondolkodást közös ügyeinkről.

Természetesen amióta létezik színház, létezik az az erős vágy is, hogy az előadás által kiváltott hatást és az ebből fakadó elégedettségünket vagy elégedetlenségünket megosszuk másokkal. Ennek legközvetlenebb módja az előadás alatti személyes véleménynyilvánítás.

Gondoljunk csak az antik görög színházi előadásokba bekiabáló nézőkre, vagy későbbi társaikra, akik Shakespeare korának színpadán rohadt zöldségekkel dobálták meg az őket untató színészeket! Sőt, amikor egy elviselhetetlennek tartott előadást otthagytunk, magunk is kritikai aktust gyakorlunk. Ezeknek a természetes és nyilvánvaló cselekedeteknek a felidézése azért lényeges, hogy érzékeltessük: a *kritikai aktusnak* többféle formája, módja, a személyes és a professzionális közötti skálán számos árnyalata létezik. Amikor valaki a közösségi média bármely felületén sommásan megosztja a véleményét egy előadásról, vagy amikor két brit amatőr színházrajongó (Phil és Andrew) vállaltan szubjektív és elfogult (ún. gonzó újságírói módszereket alkalmazó), rendkívül népszerű színikritikai blogot vezet *The West End Whingers* néven (2006–2020), vagy egy amerikai professzor, Jill Dolan *The Feminist Spectator* (A feminista néző, 2005–2020) címmel ír rendszeresen blogot, amely nem mellesleg 2012-ben elnyerte a Cornell, a Princeton és a Yale egyetemek által adományozott George Jean Nathan Drámakritika-díjat¹ – az mind ennek a komplex és színes kritikai ökoszisztémának a része, amelynek motorja az a *performatív gesztus*, amely az előadás kiváltotta benyomásokat és reflexiókat értékeli, és bevonja a társadalmi diskurzusba.

A kritika válaszvonalat húz, értékkülönbséget tesz. Erre emlékeztet a krízis (ahonnan valami pozitív vagy negatív irányba fordulhat) és a kritika szavak etimológiai rokonsága: mindkettő forrása a görög *krinó* szó, amelynek jelentése: 'szétválaszt, eldönt, megítél'. A kritikus Octavio Roca megfogalmazásában: „Ahogy Bertolt Brecht híres mondása állítja: a művészet nem kellemes. A kritika sem az. De mindkettő

¹ Dolan egyébként történelmet írt: ez volt az első alkalom, hogy az Egyesült Államok legjelentősebb színikritika-írói díjával online közzétett munkát ismertek el. (Az addigi ötvenhat díjazott közül Dolan a hetedik nő volt csupán.)

szükséges.”² Ugyanakkor a kritika több is ennél: egy szélesebb látószögből vizsgálja az előadást, és igyekszik a jelenséget tágabb kontextusban is elhelyezni, értelmezni.

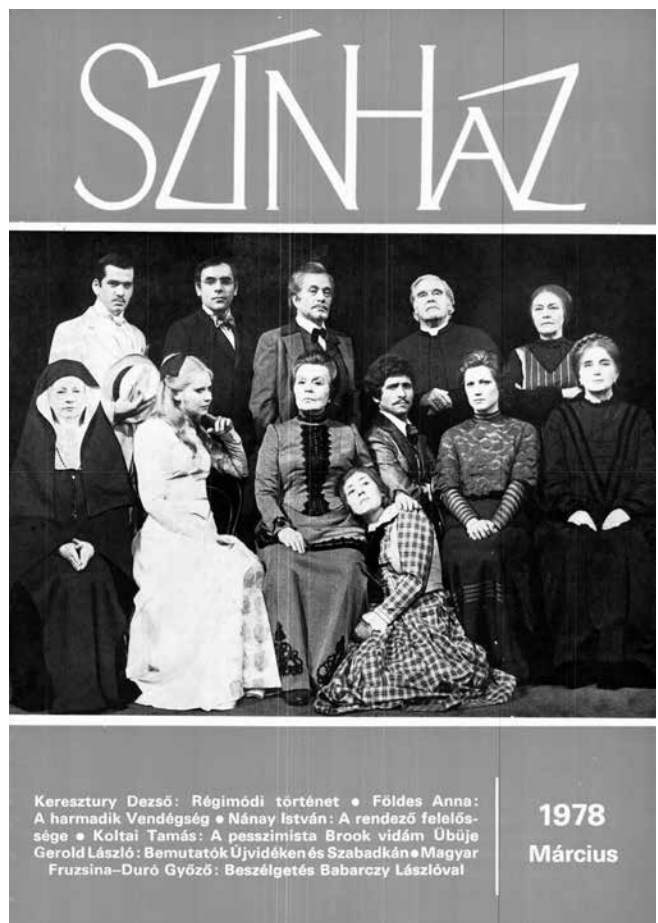
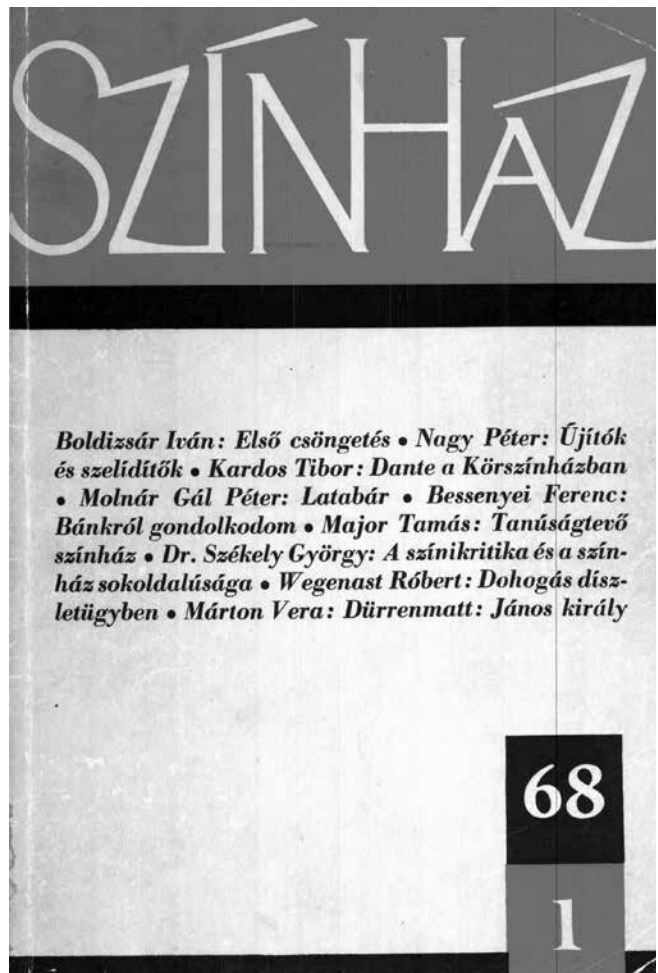
Mai európai kultúránk domináns narratívája a professzionális színházkritika és a színházelmélet eredetét ugyanarra a görög traktátusra, Arisztotelész *Poétikájára* vezeti vissza. Ez a majd két és fél ezer évvel ezelőtt keletkezett, csak felerészben fennmaradt írás az antik görög *mimetikus*, azaz reprezentáción alapuló színház jelenségeit igyekezett rendszerbe foglalni utólag. A modern kultúra a reneszánsz Itáliának köszönheti e fontos szöveg újrafelfedezését. Az 1498 és 1548 között kiadott olasz fordítások óta jóformán minden korszak és kultúra a maga értékrendszere alapján értelmezte a művet; vagy benne látta, vagy hozzá viszonyítva, vagy éppenséggel a *Poétika* ellenében igyekezett megfogalmazni a saját színház-eszményét.

Azért volt fontos, hogy létezhet az adott drámától független esztétikai követelményrendszer (például a cselekmény, helyszín és idő egységének szabálya), amelyhez mérve egy adott mű megítélhető, mert úgy az esztétikai értékítélet többé nem egy társadalmi elit szeszélyeitől függ, hanem racionális szabályok alapján eldönthető. Ez eleinte erősen normatív és egyben morális kérdés volt (17. század). Később viszont, az ízlés fogalmának 18. századi megjelenésével árnyalódott. Mindezekkel egy gazdasági hatalomhoz jutó új társadalmi réteg, a polgárság érvényesített helyet magának a társadalom közsférájában Európában, egyebek között a szalonokban, kávéházakban, klubokban, a nyomtatott sajtóban és a színházban. Ez az új társadalmi réteg – amely nem a születése folytán, hanem vállalkozói szellemével, munkájával és leleményességével jutott pozíciójához – igyekezett érvényre juttatni esztétikai és erkölcsi értékrendszerét, és ebben a kritika (legyen szó irodalomról, művészetekről vagy akár politikáról) volt segítségére.

A cenzúra részleges eltörlése Angliában (1698) a lapok számának ugrásszerű növekedéséhez vezetett. Bár egészen az 1690-es évekig visszamenőleg találni több-kevesebb rendszerességgel nyomtatásban megjelent színházi kritikákat (a *rendszeresség* a kritikus összehasonlítási alapul szolgáló tapasztalata miatt lesz fontos szakmai követelmény), az első professzionális színházi lapok Londonban a 18. század elején indulnak útjukra. Először a *The Spectator* (A néző) jelenik meg 1711-ben Joseph Addison és Richard Steele szerkesztésében. A lap egy olyan, populáris újságírói stílust honosít meg, amely azóta is az angol színházi kritikai diskurzus meghatározó stílusjegye, állítja John Elsom kritikus és elméletíró.

Ezt követi a *The Prompter* (A sűgő) 1734-ben, melynek alapítója, Aaron Hill (aki William Popple-lal közösen írta e hetente két alkalommal megjelenő folyóirat színikritikáit) egyébként olyan seprűnek szánta írásait, amellyel azokat a színházakat lehet kitakarítani, ahol „magasan áll a szemét”, ezért kritikáit az angol seprűnyél szó (broomstick) kezdőbetűjével jegyezte. Ezzel megjelenik az a későbbiekben releváns szakmai kritériummá váló „független hang, amely leírja és kommentálja az előadást” [kiemelés tőlem – T. K.], jegyzi meg Mark Fisher színikritikus. És itt indul a kritika nem kevésbé fontos *dokumentáló* szerepe, egyúttal megalapozódik a *kritikus hatalmi*, de legalábbis *véleményformáló pozíciója* is

2 A magyarul nem hozzáférhető idegen nyelvű idézetek a szövegben saját fordításban szerepelnek. T. K.

(lásd: kiseprűzni az értéktelent). Mindkét lap pár évig működött csupán.

Rendszeresen és folyamatosan publikált színikritikáról nagyjából az 1770-es évek óta beszélhetünk Európában. Ha ekkoriban Londonban bemutattak egy drámát, az előadás „producere” körülbelül féltucat hetilapban számíthatott arra, hogy beszámolnak a darabról.

Arról, hogy mit gondolhattak a 18. századi drámaírók a kritikusok tevékenységéről, illetve a rajtuk ideális műszemlényként számonkért, a neoklasszicista szabályokat betartó drámaíró, talán Sheridan *The Critic or a Tragedy Rehearsed* (A kritikus, avagy egy tragédia próbája) című, 1779-ben bemutatott szatírája, illetve a hozzá írt prologus szolgálthat példát. Sheridan itt egyebek között azt a véleményét fogalmazza meg, hogy a színház szórakoztató szerepét annak morális (sőt hazafias) feladata alá rendelő esztétikai eszmények végtelenül unalmas előadást eredményeznek, illetve hogy az elfogult és nemritkán saját protezsztjaikat támogató kritikusok helyett a publikum a legmegfelelőbb műtész. (Ez a vita műértők és műélvezők között azóta is zajlik, hiszen e kétfajta műítélet nem mindig esik egybe – és az utókor nem mindig a műbírázókat igazolja.)

Nagyjából Sheridan drámájával egy időben (1767 és 1769 között) publikálja Lessing a *Hamburgi dramaturgia* valamilyen több mint száz számát is, ahol (miközben értőn elemzi és kommentálja a színpadon látottakat) kora francia színháza ellenében megfogalmazza a német színház esztétikáját. A francia színház kritikájában Lessing nemcsak drámaíró riválisát, Voltaire-t ostromozza és Shakespeare-t élteti, de a megmerevedett, a színház gyakorlatától idegen neoklasszicista drámai szabályokat is kifogásolja. Újfajta dramaturgiáját a

színházi praxisra és Arisztotelész újraértelmezésére alapozza.

Itt a szakma elágazásáról beszélhetünk: idővel különválnak a házon belül alkalmazott, a színház munkájában szerepet kapó kritikai gondolkodó (dramaturg) és az előadást a szélesebb nyilvánosságnak szánt formában értékelő szakember (kritikus), valamint a színházi jelenségeket semleges, elfogulatlan tónusban részletesen, illetve tágabb összefüggéseiben vizsgáló teoretikus (színháztudós) szerepe. (Ez persze nem jelenti azt, hogy e szakmák művelői között ne lenne átfedés: például a neves angol kritikus, Kenneth Tynan később a megalakuló National Theatre dramaturgjaként dolgozott egy évtizeden át Laurence Olivier mellett, míg Hildegard De Vuyst, a les ballets C de la B dramaturgja tánckritikusként kezdte pályáját az *Etcetera* folyóiratnál.)

Ha azonban a nézőpontunkat máshová helyezzük, megfogalmazhatunk egy alternatív európai színikritika- és elmélettörténetet is azoknak a 17. századi párizsi szalonoknak a történetéből kiindulva (és az ív innentől meghúzható térben Berlinig és Bécsig, időben pedig egészen a 20. századig), amelyeket leginkább nők hoztak létre és tartottak fenn, eképpen jutván a társadalmi nyilvánosság teréhez. Ezek a többnyire arisztokrata nők által rendszeresen működtetett szalonok a társadalmi, politikai és művészeti viták és diskurzusok élő színterei voltak. (Egyúttal lehetőséget nyújtottak a nőknek a társadalom által szigorúan behatárolt szerepeik felfüggesztésére, illetve módot adtak számukra a tanulásra és művelődésre.)

A legelsőként számontartott szalon az Hôtel de Rambouillet (korábbi nevén Hôtel Pisani) épületében működött, amely Rambouillet márkinője, Catherine de Vivonne rezidenciája volt. A márkinő szalonjaiban 1620-tól több évti-

zedén keresztül a kor számos írója, politikusa és gondolkodója (köztük Corneille, La Fontaine vagy a neoklasszicista drámaeszményeket meggyökereztető Malherbe is) megfordult. Amennyiben a (színi)kritikát úgy definiáljuk, mint a társadalmi nyilvánosságban megjelenő, a közbeszédet befolyásoló és/vagy szakmai diskurzust kiváltó *performatív gesztust*, e szalonok és női kritikusok (pl. Madame de Scudéry) szerepe nem elhanyagolható.

E téma egyik kutatója, Véronique Lochert szerint ez a fajta („női”) kritika két fő sajátossággal rendelkezik: működési területe az orális társadalmi nyilvánosság, kiindulópontja pedig nem az antik teória tudós ismerete, hanem az érzékenység, az ízlés és a kompetencia.

Az előadásra irányuló e kétféle „tekintet”: a dráma mint irodalom szakértői analízise és az előadás négydimenziós benyomásának érzéki megélése a befogadó oldaláról a két véglet azon a széles skálán, ahonnan egy színházi előadás kritikusan megközelíthető.

Magáról a kritikus szakmáról mint elterjedt foglalkozásról a 19. század elejétől beszélhetünk. Ekkor az eszményi kritikus azt várják el, hogy művelt, felkészült és alapos legyen. A korszak két kiemelkedő angol kritikus Leigh Hunt, aki elfogulatlan érveléséről volt híres, és William Hazlitt, aki precíz leírásainak köszönhető, hogy Edmund Kean színészi technikájáról ma sokat tudunk. Hunt munkásságát egyébként Hazlitt akként méltatta, hogy „a színikritikának ananásízűt adott, ezáltal a fanyar és az édes kellemes elegyév tette”.

Ekkorra azonban új esztétikai eszmény és vele karöltve új kritikus attitűd jelenik meg Európában. Az olasz romantika főalakját, Alessandro Manzoni a német romantikus kritikus, Friedrich Schlegel gondolatai – miszerint a műalkotás organikus egység – ihlették arra, hogy újfajta esztétikával alkosson. A *Carmagnola hercege* (1820) fittyet hány a neoklasszicista dráma szabályaira. Manzoni e verses tragédia elé írt előszavában rögzíti azt a három kritériumot, amelyek alapján szerinte egy művet meg kell ítélni: Mi volt az alkotó célja? Volt-e ennek értelme? Mennyire sikerült ezt megvalósítani? Vagyis a műveket nem kívülről rávetített univerzális esztétikai normák teljesülése (vagy nem teljesülése) alapján kell elbírálni, hanem az értékítélet szempontjait magukon a műveken belül kell keresni. Goethe – aki németre fordítja a drámát – átveszi e három kritériumot, amelyek Manzoni védelmére kelő esszéjének köszönhetően válnak népszerűvé.

A tekintetnél maradva tehát a mű megértéséhez az szükséges, hogy a maga sajátos nézőpontja felől közelítsük meg és próbáljuk saját belső logikáját és szempontjait feltárva értékelni az alkotást. Ez fontos mérőföldkő a kritika és az esztétika történetében.

A Manzoni-féle három szempont eszményi elképzelése – noha az alkotói szándékra vonatkozó kérdése problematikus – sokáig tartja magát a kritikában. Végül a 20. század hatvanas éveinek tekintélyelvűség-ellenes értékrendszere az, amely végképp megrengeti érvényét. De ne szaladjunk még ennyire előre.

1913-ban megalakul az angol Critics' Circle, ahol a tagfelvétel egyik kritériuma a későbbiekben az lesz, hogy a jelölt a kritikus munkájából éljen meg. Ez a század második felében már nem jelent problémát Angliában, hiszen 1945-től számos napilapnál alkalmaznak főállásban színikritikusokat, akik – hangsúlyozza Aleks Sierz kritikus – a színházról szóló társadalmi közbeszéd alakítói.

Ekkortájt új cél kerül hangsúlyozottan a kritika feladatainak körébe: a *közjó* (public good) szolgálata. A remek, ám vitriolos tollú angol kritikus, Kenneth Tynan számára ez összefüggött a színház közszolgálati, társadalmi szerepével, illetve a kritikus azon feladatával, hogy felrúzó és akár provokáló írásaival a kortárs művészetek erőteljes, radikális és aktív formálója legyen. A drámakritika feladatáról szóló esszéjében Tynan arról ír, hogy „támadás, és nem mentegetőzés, szenvedély, és nem szimpátia kell hogy buzogjon a drámakritikusok jó ízlésű tárcarovatai mélyén”. Tynan számára a kritikus előre, nem visszafelé hat: „[P]rovokálj, marcangolj, és kavargó forgószélet!”, adta ki a programot. A kritikus feladata e generáció számára tehát nem az utólagos észrevételezés, hanem az előremutató jóváhagyás volt: a színházról történő újfajta gondolkodásmód (Osborne, Pinter, Beckett műveinek vagy éppen az Angliában jóformán ismeretlen, oda vendégjátékra érkező Berliner Ensemble esztétikájának) behuzalozása a közbeszédbe és a szakmába. Ahogyan David Herman kritikus írja, ezek a kritikusok „[n]em egyszerűen krónikások voltak, hanem másfajta színháznak teremtettek lehetőséget”, és ezért hatalmas szenvedéllyel küzdöttek.

A brit kritikus szakma történetét elbeszélő domináns narratíva azt a nagyjából ötven évet (1945–1990) tekinti aranykornak, amikor a kritikusok a napilapok alkalmazásában álltak. Az állással járó anyagi függetlenség és egyéb privilégiumok azzal az előnnyel szolgáltak, hogy a kritikusok rengeteg ismeretre és jelentős tapasztalatra tehetek szert azáltal, hogy heti hat-hét előadást néztek éveken, évtizedeken keresztül. Ez olyan tudásbázisként szolgált ennek a nemzedéknek (amelynek egyik kiemelkedő alakja Michael Billington, 1971–2019 között a *The Guardian* gyakorló kritikus), amely számukra széles rálátást biztosított a színház változatos és változó jelenségeire, illetve lehetőséget adott különböző tendenciák összevetésére, a szakma fejlődésének ösztönzésére, sőt aktív elősegítésére.

Más szempontból nézvést viszont ez a pozíció egy bizonyos látószöveget jelentett: a piederasztárlól nagy tudású, újságíró vagy irodalmár végzettségű, középosztálybeli (fehér) férfiak prédikáltak. A 20. századot megelőzően híres és nagy hatású női kritikusokat vagy iskolateremtő színházelméleti szakembereket alig említ a színikritika-történeti diskurzus. Nem a talentum hiánya, hanem a nőknek juttatott fórum szűkössége miatt.

A brit Lyn Gardner 1995-ben lett a *The Guardian* kritikus. Gardner arról vált híressé (és a színházi szakmában az tette népszerűvé), hogy előnyt kovácsolt a lapnál neki nyújtott korlátozott lehetőségekből: elsősorban nem a mainstream londoni előadásokról írt (és nem a drámairodalom felől közelítette meg az előadásokat), hanem az élő színházcsinálás kérdései felől követte a szakmát, és kereste az új, innovatív hangokat. Gardner főként alternatív, független társulatokról tudósított, és rendszeresen nézte és recenzálta a vidéki színházak munkáját. Billingtonnál fiatalabb generációhoz tartozó kritikusként Gardner jobban érzékelte az idők változását: 2008-ban például színházi blogot indított a *The Guardian* weboldalán. (A lap nem ismerte fel munkája jelentőségét: 2017-ben a blogot megszüntette, egy évre rá pedig megvált Gardnertől.)

Az eddig felvázolt mainstream színházkritika- és színházelmélet-történet kizárólag Európára, az európai színházra, illetve a nyomtatott formában rendszeresen publikált műbírálatra koncentrált, amelyet a társadalom által elfogadott és

megbecsült, véleményformáló, jobbára férfi szerző jegyez. Ez a tekintet viszont így csak a társadalmi nyilvánosság viszonylag szűk részére fókuszál, és azt tekinti normának. Pedig a percepció, figyelmeztet Nánay Bence, nem semleges, hanem a kulturális közegtől függ.

Az európai elit normájának megkérdőjelezéséről, illetve a globális színházi esztétikáknak ezen értékrendszerben történő megjelenéséről nagyjából a 19–20. század fordulójától beszélhetünk. Körülbelül itt üt át az a folyamat, amely az európai színházi esztétikákon kívüli esztétikákat idővel beemeli a mainstream színházi gondolkodásba (gondoljunk Artaud vagy Brecht a távol-keleti színházból inspirálódó, az európai színházi nyelvet megújító reformjaira). A 20. század hatvanas-hetvenes éveinek kísérletező alkotói (pl. Grotowski, Brook, Mnouchkine, Boal) a színház társadalmi hatóságát tágítják – hogy az többé ne kizárólag a társadalmi elit esztétikai és politikai normáit jelenítse meg. Mindehhez a kritikai diskurzus is igazodik, sőt, tovább ösztönzi a változásokat.

Susan Sontag például 1966-ban *Az értelmezés ellen* címmel megjelent esszéketének azonos című esszéjében kétségbe vonja a műalkotások tartalom felőli megközelítésének érvényességét, illetve a kritikus-teoretikus elemző feladatát: „A kritikának azt kell megmutatnia, *miként van az, ami van*, nem pedig azt kell közölnie velünk, *mit jelent.*” [Kiemelés az eredetiben.]

Roland Barthes 1968-ban írt „A szerző halála” című esszéjében elválasztja a mű alkotóját (életét, identitását, szándékait) a műtől mint az előbbtől független, szuverén univerzumtól. Sőt, ez a röpirat nemcsak a szerző, de a kritikus „halálát” is jelenti egyben, mivel Barthes kétségbe vonja a kritikus mint a mű mélyén rejlő jelentést feltáró szakértő tekintélyét, illetve bármiféle, a műtől független, „objektív” létező értelmezés lehetőségét, és a hangsúlyt a befogadó, az olvasó egyedi élményére helyezi át. Vagyis a befogadó tekintete az egyetlen és egyedi mérce. Innen nézvést már csupán egy ugrás a nem professzionális szerző által blogon publikált élményalapú előadás-kritika...

Az a demokratizálódási és pluralizálódási folyamat, amelyben nem csak a fehér, középosztálybeli, eurocentrikus, heteronormatív értékrendszerű alkotók, kritikusok és elméletírók jutnak pozícióhoz és fórumhoz, nagyjából egybeesik azzal a másik folyamattal, ahogyan az 1990-es évek második felétől egyre szélesebb teret követel magának a társadalmi nyilvánosságban az online média. A hírolvasói szokások változásával párhuzamosan megkezdődik a napilapok státuszának devalválódása, társadalmi és gazdasági privilégiumainak apadása. Az online médiával versenyezni kényszerülő újságok elbocsátják állásukból a kritikusokat, a rendszeres színikritika marginalizálódik az írott sajtóban (és a televízióban is), a szakértő kritikus tekintélye csökken.

A fanzinokkal ugyan már korábban is léteztek alternatív terei a színházi diskurzusnak (ez a nem hivatásos kritikusok által írt és szerkesztett, házilag sokszorosított, többnyire a mainstreamtől távol eső műfajokkal foglalkozó médium főleg a 20. század hetvenes éveinek vége és a kilencvenes évek vége között volt különösen népszerű); az internet elterjedésével azonban megsokasodtak azok a fórumok, ahol a személyes érdeklődés és szenvedély motiválta párbeszéd interaktív formában, potenciálisan egy globális felhasználói réteg számára elérhetően folytatható volt.

Az újmédia megjelenésével a színházi kritika formái is pluralizálódtak: a lokális és globális nyomtatott sajtón és szak-sajtón kívül (amelyek előbb-utóbb szintén létrehozták online felületeiket) feltűntek a kifejezetten online médiumra készülő, szerkesztői közösségek által létrehozott kritikai és elméleti folyóiratok. Például a német nyelvű *nachtkritik.de* (2007 óta), vagy a Nemzetközi Kritikusövetség (IATC/AICT) angol-francia kétnyelvű kritikai kiadványa, a *Critical Stages/Scènes critiques* (2009 óta), vagy a színházcsinálók szakmai és kritikai diskurzusának fórumot nyújtó amerikai *HowlRound* (2011 óta), vagy a több mint százötven regionális szerkesztővel (önkéntes alapon) készülő globális online színházi újság, a *The Theatre Times* (2016 óta), hogy csak néhányat említsünk. Ezek az online szaklapok mind ingyenesen hozzáférhetőek, mert alapítóik és szerkesztőik kifejezett szándéka a tudás és az információ demokratizálása, *közjóvá tétele*.

E csoportosan szerkesztett és írt online folyóiratok mellett elektronikus fanzineken, podcastokban, YouTube-csatornákon vagy saját weboldalon rendszeresen jelentkező blogokban és közösségimédia-plafomokon folytatódik a kritikai diskurzus – immár nagyságrendekkel nagyobb, nemzetközi közönség előtt. Duška Radosavljević kritikus és színháztudós a professzionalizmus kontrollja alól magukat kihúzó hangok felerősödéséről (deprofessionalised voices) beszél. A számuk akkora, hogy a csak az angol nyelvterületen a legfontosabbakat rögzítő RSS lista száz jelentős, saját arculattal rendelkező véleményformáló blogot sorol fel, köztük a *2nd from bottom* (Alulról a második) kritikai blogot, amely 2020-ban, a pandémia alatt jött létre, és azóta is megtartotta azt a profilját, hogy kizárólag online színelőadásokat recenzál.

E platformok egyik előnye a gyorsaság, amellyel a kurrens jelenségekre reagálnak, illetve az a lehetőség, hogy a médiumon keresztül közvetlen, kétirányú párbeszédre van módjuk a közönségükkel. További előny, hogy ezeken a platformokon olyan hangokat és politikai véleményeket is lehet hallani, amelyek nem vagy csak korlátozottan juthattak lehetőséghez a hagyományos, nyomtatott médiában.

De nemcsak az online médium, annak hangvétele, illetve hatóereje más, úgy tűnik, az újmédiában megjelenő független recenzensek, a nyomtatott sajtóból kiszorult kritikusok, amatőr színházrajongók stb. esztétikai értékítélete is jócskán különbözik időnként a mainstream sajtó kritikusainak véleményétől.

Radosavljević felidézi azt az esetet 2012-ből, amikor a kortárs brit drámaíró, Simon Stephens *Three Kingdoms* című drámájának (a tallinni NO99, a Münchner Kammerspiele és a Lyric Hammersmith koprodukciójában készült) előadását (r.: Sebastian Nübling) a brit nyomtatott szaksajtó kritikusai értetlenkedve elutasították, míg a digitális média recenzenseitől a produkció jelentős figyelmet, méltatást és értő elemzést kapott.

Az írott sajtó privilégiumait egykor élvező kritikusok, köztük Sierz, azt kifogásolják, hogy ezek a „hobbikritikák” felrúgják a nyomtatott kritika íratlan törvényeit: a nevesített szerzőt, a szakértelmet, a tapasztalatot, a minőségi kontrollt, vagy azt a szokást, hogy az előadást nem recenzálják idejekorán (azaz még a sajtópremier előtt), sem jóval a bemutató után. Sőt, figyelmeztet Sierz, mivel e kritikák jó része ingyenes munka eredményeképpen születik, nem tudnak olyan szigorú rendszerességgel megjelenni, mint annak idején a napilapoknál főállásban lévő kritikusok írásai.

A társadalmi pozíció és privilégiumok letéteményeseinek kérdését félretéve viszont Sierz kifogása felveti azt a problémát, hogy ha a kritika kiszorul a standard médiafelületekről, és sokszínű, sokhangú, ám többnyire rövid életű csatornákon folyik tovább (nincs tudomásom két évtizednél hosszabban működő színházkritikai blogról), milyen formában folytatódik a színelőadások dokumentációja.

Radosavljević óv attól, hogy az online médián a nyomtatott média működési elveit, etikáját és szabályait kérjük számon, elvégre két másképpen működő rendszerrel van szó. (Több elemző például az orális kultúra térnyeréséhez hasonlítja az online kommunikációt.)

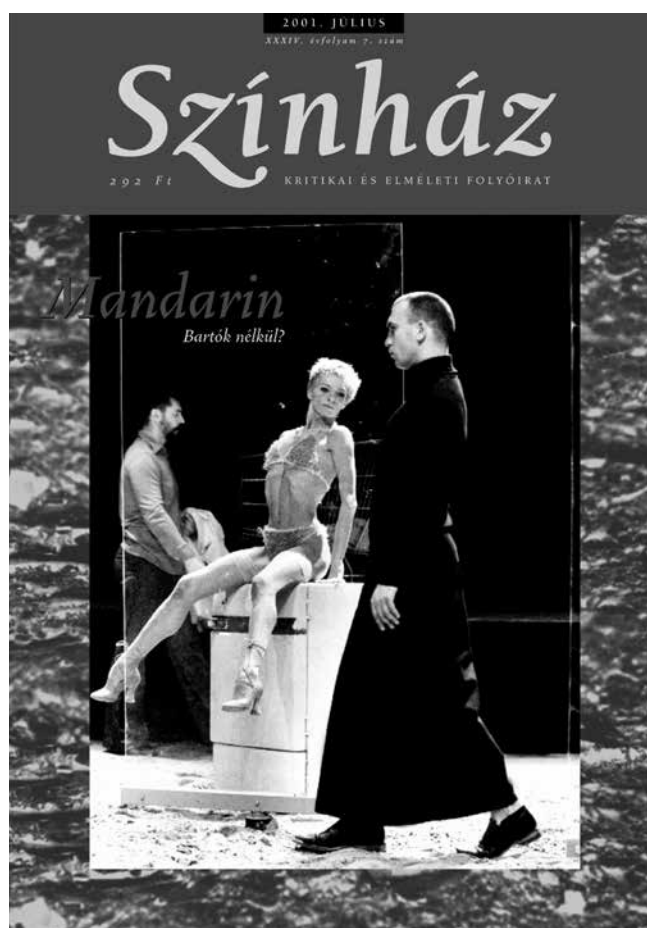
A médiaelmélettel és internetkritikával foglalkozó Geert Lovink szerint a „dotcomválság” után a 2005-től újraformálódó interneten újfajta tendencia volt megfigyelhető: az internet közösségi térként kezdett funkcionálni. A BBC 2005-öt „a digitális állampolgár évének” kiáltotta ki, ezzel is elismerve azt az egyre erősödő részvételi szerepet, amelyet a hírkészítésben (pl. a kurrens események mobiltelefonos dokumentálásában) a polgárok betöltenek. Lovink ugyanakkor megjegyzi, hogy ennek ellenére az internet alapvető problémái (a multinacionális mamutcégek erőfölénye, a lehallgatás, a cenzúra, a szerzői jog tisztázatlansága stb.) jellemzően megmaradtak, viszont mellettük új jelenségek – szabad együttműködés, szervezett hálózatok és allokált esztétikák (distributed aesthetics), azaz olyan élmények, amelyeket több mint egy helyen és időben lehet átélni, illetve létrehozni – jelentek meg. Lovink szerint a kritikai blogok bomlasztó, felforgató hatása jelentős, mivel „kiiktatják a központosított jelentszereket, és a személyes tapasztalatra koncentrálnak”.

A (színházi) blogoknak azt a jellemző tulajdonságát, hogy (a nyomtatott kritikával ellentétben) szerzőik nem törekednek az érzelmeik visszafogására, a téma kutatója, Karen Fricker azal is összefüggésbe hozza, hogy a blogok elterjedésével egy időben (1996-97) terjedt el általánosan a hatáselmélet (affect theory), amely megkérdőjelezte a nyelvi és kognitív tapasztalat prioritását, és az intuitív, illetve fizikai érzékelések, benyomások és intenzív élmények lényegi szerepét hangsúlyozta. Vagyis Susan Sontagot parafrázálva: nem az a lényeg, hogy a műalkotás mit mond, hanem hogy mit tesz. Ez a fajta megközelítés azonban a színházi sajtókritika vakfoltjának számított.

Fricker hozzáteszi, hogy a színházi blogok megjelenése nemcsak változatosabbá tette a kritikaírói színteret, de egyúttal leleplezte a sajtókritika elitista, objektívnek beállított, ugyanakkor erőteljesen hierarchikus pozícióját. Például azt a stilisztikai fogást, hogy a kritikák a blogokkal ellentétben kerülnek az egyes szám első személyben tett kijelentéseket, ami a kritikus véleményét és álláspontját tényként legitimálja.

Fricker a blogoszféra egyik legnagyobb előnyének annak dialogikus természetét tartja; és az interneten megjelenő kritikának az olvasók és írók közötti kölcsönös, közösségi, csapatszellemtől hangsúlyozza Matt Trueman kritikus is. Fricker abban látja az online kritika előnyét, hogy ennek a dialógusnak és az egymást kiegészítő referenciák hálózatának köszönhetően szélesedik és mélyül az értelmezés, az érvek és ellenérvek ütköztetése során különböző szempontok, információk rétegződnek egymásra. Így egy előadásról folytatott online dialógus „az interpretáció és az arra adott válasz felvetésének és finomításának helye lesz”.

Ehhez annyit tennék hozzá, hogy úgy vélem, az online kritika dialogikus, illetve affektív jellege teszi azt hasonlatossá

a korábban említett szalonokban zajló kritikai aktusokhoz, és ezzel hozzákapcsolja egy mélyebb és szélesebb kritikátörténeti kontextushoz.

A blogok megjelenésekor az az elképzelés fogalmazódott meg, hogy azok megtörhetik a globalizált médiakonglomerátumok hatalmát, és egyfajta demokratizált közszférát hozhatnak létre. Ez azért illúzióknak bizonyult, jegyzi meg Lovink. Ráadásul a különböző platformokon szűkebb-nagyobb közösségekben zajló diskurzusok fragmentálják a közbeszédet, figyelmeztet Szilágyi-Gál Mihály.

Roca is inkább problémát, mint lehetőséget lát a laikus véleménynyilvánítás pluralitásában: „Az a veszély fenyeget bennünket, hogy elfelejtjük, hogyan folytassunk értelmes vitát a művészetekről. A populáris szórakoztatás kollektivizálása és nemzetközivé válása, illetve annak bálványozása a bulvársajtóban nagy sebességgel halad a banális hegemoniájának irányába.”

Talán ezt igazoló jelenség, hogy a kilencvenes évek végén a közösségi média, illetve a különböző kereskedelmi szolgáltatások nyilvános értékelési szokásainak mintájára a nyomtatott sajtóban közölt kritikánál megjelenik az előadások ikonnal (többnyire egytől öt csillaggal) történő minősítése – és ezt később az online színikritika is átveszi. Ezt a leegyszerűsített, többnyire a cím és a recenzió között megjelenő értékelést Mark Ludmon kutatásai szerint a *The Scotsman* című lap vezette be először az 1996-os Edinburgh Festival Fringe idején, hogy a másfél ezres előadás-kínálatban segítsen a nézőknek egyszerűbben eligazodni. Ludmon megállapítja, hogy ma már ritka az olyan, színikritikákat közlő angolszász médium, amely ne élne a „fogyasztói útmutató” (consumer guidance) ezen neoliberalis eszközeivel, amely a műalkotást árucikké silányítja le.

Ezzel a kritika szerepének újabb változásához jutottunk el: a recenzió most már nem elsősorban a művészhez akar szólni, nem őt akarja felrázni vagy radikálisabb esztétikára ösztönözni (ahogyan tette például Tynan generációja), nem is a közönség és a színház kapcsolatát igyekszik elmélyíteni (mint, mondjuk, Lessing), hanem marketingeszközként szolgál, illetve a fizető közönségnek kíván abban a segítségére lenni, hogy a pénzt jól költse el, vagyis melyik előadásra érdemes jegyet vásárolnia. Csillaggal minősíteni azonban bárki tud (egyres weboldalakon még a közönség is értékelheti az élményt), következésképpen ez a kritikus mint szakértő szerepének további devalválódásához vezet.

Sierz óv attól, hogy a (szabad)piac, amely az olcsót többre tartja a jónál, irányítsa és szabályozza a színházi kritikát és műbírálatot. Szerinte az anyagi függetlenség az „erős, nem részrehajló, tájékozott és bátor kritika *sine qua non*ja”.

Dramaturgként azok közé tartozom, akik a kritikus gondolkodást elengedhetetlenül fontosnak tartják a mai, válságokkal szabdaltságot tartalmazó társadalomban. Ugyanakkor nem feltétlenül vélem azt, hogy ennek letéteményese kizárólag a kritikus, a színháztudós vagy a dramaturg lenne. Ahogyan a saját szakmámban örömmel tapasztalom a dramaturgi szerep megszüntetve megőrzését, azaz a funkció felerősödését, de a szerep beolvadását az alkotói csapatmunkába, és azt a folyamatot, ahogyan a színházban, de más fórumokon is érzékelhető az a törekvés, hogy a tudás mindenki számára elérhető közjövővé, közös forrássá váljon (azaz az elmozdulást a pénzzel megvásárolható tudástól az ingyen hozzáférhető tudás felé), el-

képzelhetőnek tartom, hogy a feladat (kritikus gondolkodás, kreatív dialógus az alkotókkal és a közönséggel) megmarad, ám formája megváltozik, és a tudást birtokló szakértő eltűnik.

Gardner utópiája szerint nem elképzelhetetlen, hogy ez a szerep a közönségre fog hárulni, és a színházak feladata lesz, hogy létrehozzák azokat a kereteket, amelyek között a folyamatos kritikai párbeszéd megvalósítható. Mások, mint például Fisher, a kritikusok szerepének pluralizálódását (kulturális és társadalmi kommentátor, értékjelző, elemző, úttörő stb.) említik lehetséges jövőképként.

Viszont újra felvetődik a szakma egyik alapkérdése: mi az az értékmérő, amely alapján egy előadásról esztétikai ítéletet alkothatunk (vagy két előadást összevethetünk) egy nem hierarchikus, heterogén, globális és hibrid rendszerben? Erre megint csak több válasz létezik. A kétezres években voltak, akik újra elővették Manzoni három kérdését (például Noël Carroll), ám kissé módosított formában, és azt vizsgálják és értékelik, hogy milyen művészi szándékot jelenít meg (performs) az előadás. Mások szerint viszont az értékelés nem feladata többé a kritikának.

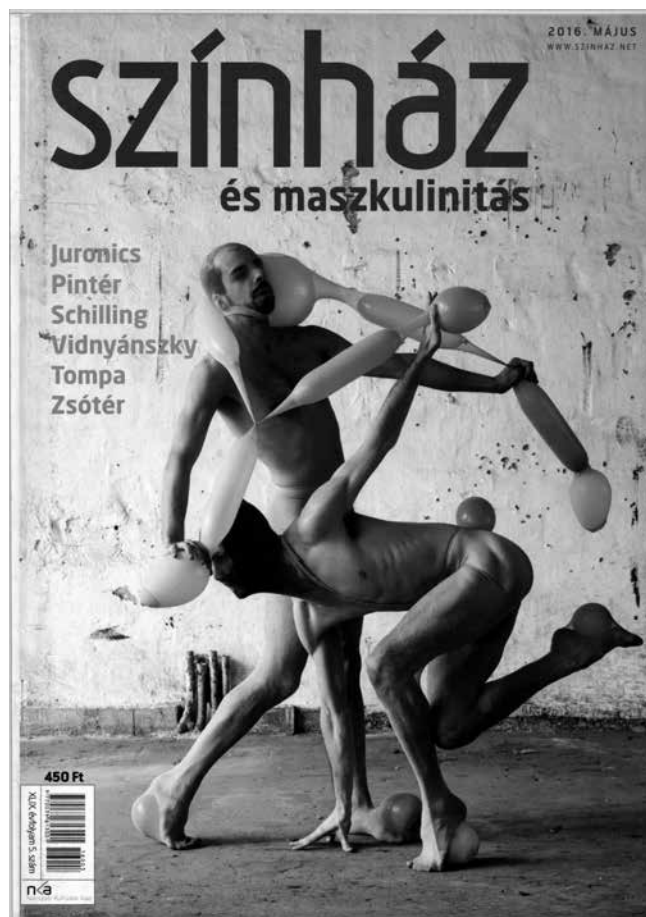
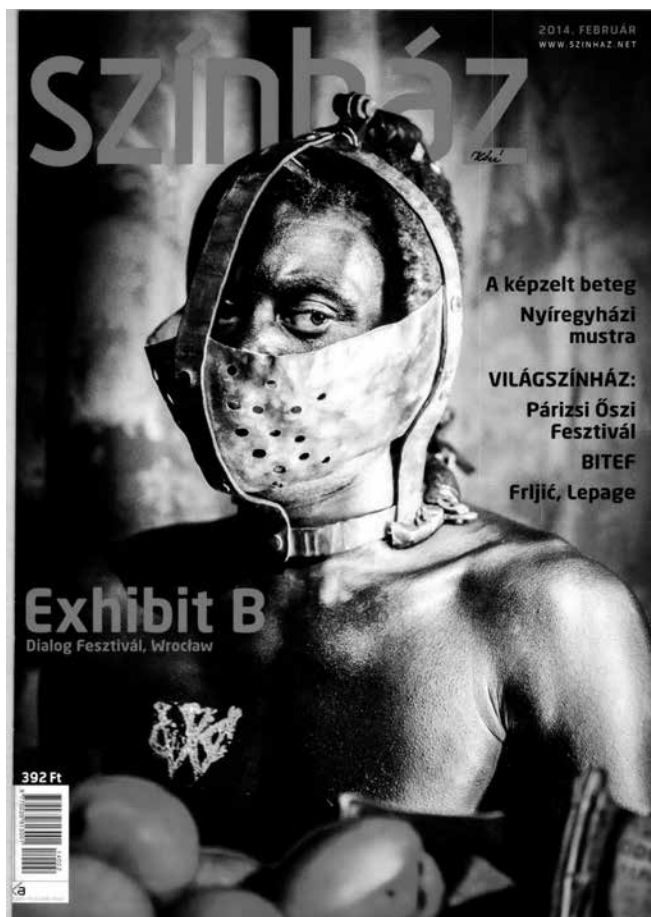
A színházkritika és -elmélet aktuális kihívásai számosak. Hogy ezekre érvényes válaszokat adhassunk, mindenekelőtt a szakma decentralizációja szükséges: a létező esztétikai normák és poétikák megkérdőjelezése és újragondolása elengedhetetlen. Ahogyan a színházi kánon dekolonializációja az utóbbi néhány évben elkezdődött, ennek a folyamatnak minél szélesebb körben, a szakma minden területén kell az alapokat is érintve végbemennie.

Elkerülhetetlen a színházkritika kialakulását elbeszélő narratívák perspektívájának tágitása. (Jó kezdeményezés volt a *Critical Stages* 2009-es, bárki számára online hozzáférhető száma, amely a színikritikai gondolkodás indiai, japán és koreai történetét is bemutatta). De szükséges a drámaelemzés-(tan)könyvek elavult metodikájának felülvizsgálata, a globális dramaturgiák összehasonlító ismerete és egy naprakészebb színházelméleti tudás szélesebb körben történő megismertetése is (a szakma művelőivel és bírálóival egyaránt). Fontos az eddig marginalizált társadalmi rétegek értékeinek és alkotásainak tematizálása a közbeszédben, a színházi és kritikus szakma művelői körének szélesítése és diverzifikálása, az alulreprezentált hangok fórumhoz segítése.

Továbbá újra kell gondolnunk a kritikairás társadalmi és politikai szerepét, a munka folyamatát, a megjelenés formáit, a kapcsolat módját a közönséggel. Ezek mentén a kérdések mentén kell a kritikának megtalálnia a maga korszerű szerepét, illetve folyamatos párbeszédet kialakítania az új generáció színházi alkotóival, valamint a közönséggel és a szélesebb társadalommal.

Egy globális társadalomban ezek az esztétikai, morális és világnézeti értékrendszerek nemritkán egymással ellentétes állásponton lesznek. Ez nem baj. A színházkritika és -elmélet dolga talán az (is), hogy ezek között az értékrendszerek között folyamatos dialógust tartson fenn. Ezt továbbgondolva nem lehetetlen, hogy a kritikusra (vagy a dramaturgra) afféle szakértői-facilitátori feladatok hárulnak majd: hogy teremtsen a kontextust és a kereteket egy ilyen, sokcsatornás, értékluralista kritikai dialógushoz.

Ebből következik, hogy a szakmának újra kell definiálnia, mi a szerepe és a célja, kikhez, mi célból és hogyan akar szólni.

Jómagam előszeretettel támaszkodom arra a két kérdésre, amelyet az angol színházi legenda szerint a londoni Royal Court (1998–2006 közötti) igazgatója, Ian Rickson tett fel minden egyes alkalommal, amikor egy új dráma bemutatásáról kellett dönteniük: Mi a színdarab? Kik vagyunk ma? Ma-napság ezeket kérdéseket talán így módosítanám: Mi a színház? Kik vagyunk ma?

A vizsgálódó tekintet ezekre a kérdésekre keresi a választ, és mindaddig, amíg az erről folyó társadalmi dialógus élénk, széles körű és folyamatos, a kritika betöltötte a feladatát. Hogy miként és milyen formában történjek ez a párbeszéd, arra minden kultúra és minden korszak megtalálja majd a maga számára érvényes választ.

Felhasznált források:

- „100 Best Theatre Blogs and Websites”, *Feedspot*, https://blog.feedspot.com/theatre_blogs/
- 2nd from bottom, <https://2ndfrombottom.wordpress.com>
- ARISZTOTELÉSZ, *Poétika*, ford. RITOÓK Zsigmond, Budapest: PannonKlett, 1997.
- BALME, Christopher B., *The Cambridge Introduction to Theatre Studies*, University of Cambridge Press, 2008.
- BARTHES, Roland, „A szerző halála”, ford. BABARCZY Eszter, in BARTHES, Roland, *A szöveg öröme* (Budapest: Osiris, 1996), 50–55.
- BURNIM, Kalman A., „Aaron Hill’s ‘The Prompter’: An Eighteenth-Century Theatrical Paper”, *Educational Theatre Journal*, Vol. 13, No. 2 (May 1961): 73–81.
- CARROLL, Noël, *On Criticism*, New York: Routledge, 2009.
- CHATURVEDI, Ravi, „Indian Critics and the Natyashastra”, *Critical*

- Stages/Scènes critiques*, The IATC webjournal/Revue web de l’AICT, Issue No. 1 (Autumn 2009), <https://www.critical-stages.org/1/indian-critics-and-the-natyashastra/>
- Critical Stages/Scènes critiques*, <https://www.critical-stages.org>
- DAVID, Cara Joy, „Where are All of the Female Critics?”, *Broadway World*, 11 November 2022, <https://www.broadwayworld.com/article/Where-Are-All-of-the-Female-Theatre-Critics-20221111>
- DOLAN, Jill, *The Feminist Spectator*, <http://feministspectator.princeton.edu>
- ELSON, John, „The history of Criticism: English”, *Critical Stages/Scènes critiques*, The IATC webjournal/Revue web de l’AICT, Issue No. 1 (Autumn 2009), <https://www.critical-stages.org/1/the-history-of-criticism-english/>
- FISHER, Mark, *How to Write about Theatre. A Manual for Critics, Students and Bloggers*, London: Bloomsbury, 2015.
- FRICKER, Karen, „Blogging”, *Contemporary Theatre Review*, Vol. 25, No. 1 (2015): 39–45.
- GARDNER, Lyn, „The future of criticism lies with its audiences”, *The Stage*, 23 July 2018
- HARSKAMP, Jaap, „Salons: American Rebels, French Etiquette and Lesbian History”, *New York Almanack*, 18 April 2021, <https://www.newyorkalmanack.com/2021/04/salons-american-rebels-and-french-etiquette/>
- HENNING, John, „Goethe and an English Critic of Manzoni”, *Monatshefte*, Vol. 39, No. 1 (Jan. 1947): 9–16.
- HERMAN, David, „The Death of Theatre Criticism”, *The Critic*, 5 August 2020, <https://thecritic.co.uk/the-end-of-an-era-in-british-theatre-criticism/>
- HowlRound*, <https://howlround.com>
- KARSAI György, e-mail a szerzőnek, 2023. január 3.

- LESSING, Gotthold Ephraim, *Hamburgi dramaturgia*, ford. TÍMÁR Ilona, in LESSING, Gotthold Ephraim, *Laokoón. Hamburgi dramaturgia* (Budapest: Akadémiai, 1963), 206–615.
- LOCHERT, Véronique, „Y a-t-il une critique féminine? Représentations du jugement des spectatrices dans le théâtre français du XVIIe siècle”, *Littératures classiques*, N° 89 (2016/1): 75–86.
- LOVINK, Geert, *Zero Comments: Blogging and Critical Internet Culture*, Abingdon and New York: Routledge, 2008.
- LUDMON, Mark, „Star ratings: their history and entry into theatre criticism”, 15 December 2020, <https://markludmon.com/2020/12/15/star-ratings-their-history-and-entry-into-theatre-criticism/>
- MANZONI, Alessandro, „The Count of Carmagnola”, transl. by BRUNORI DEIGAN, Frederica, in *Alessandro Manzoni's The Count of Carmagnola and Adelchis* (Johns Hopkins University Press, 2004), 101–200.
nachtkritik.de, <https://nachtkritik.de>
- NANAY Bence, *Aesthetics: A Very Short Introduction*, Oxford: Oxford University Press, 2019.
- Online Etymology Dictionary*, <https://www.etymonline.com>
- RADOSAVLJEVIĆ, Duška, „Theatre criticism: changing landscapes”, in RADOSAVLJEVIĆ, Duška, ed., *Theatre criticism: changing landscapes* (London: Bloomsbury Methuen Drama 2016), 1–36.
- ROCA, Octavio, „The Critic's Lonely Journey / In an age of indulgences having high standards can be seen as an unforgivable sin”, *SFGATE*, 23 August 1998, <https://www.sfgate.com/entertainment/article/The-Critic-s-Lonely-Journey-In-an-age-of-2995646.php>
- SHERIDAN, Richard Brinsley, *The Critic*, ed. by David CRANE, London: Bloomsbury, 1999.
- SIERZ, Alex, „British Theatre Criticism: the End of the Road?”, *Critical Stages/Scènes critiques*, The IATC webjournal/Revue web de l'AICT, Issue No 9 (February 2014), <https://www.critical-stages.org/9/british-theatre-criticism-the-end-of-the-road/>
- SOMLYÓ Bálint, „Az esztétika mint magatartásforma, állandó tekintettel Walter Benjaminra”, *Mi az esztétika?*, Online előadássorozat, 2020/6. rész, ELTE BTK Művészetelméleti és Médiakutatási Intézet, Esztétika Tanszék, 2020. október 16.
- SOMLYÓ Bálint, „A műalkotás gép, organizmus vagy mikrokozmosz?”, *Bevezetés az esztétikába*, Online előadássorozat, 2021/7. rész, ELTE BTK Művészetelméleti és Médiakutatási Intézet, Esztétika Tanszék, 2021. április 16., <https://www.youtube.com/watch?v=4pw5ME7ahdc>
- SONTAG, Susan, „Az értelmezés ellen”, ford. RAKOVSZKY Zsuzsa, *Holmi* 10, 3. sz. (1998): 416–424.
- SZILÁGYI-GÁL Mihály, „The Critical Genre and the Internet”, *Critical Stages/Scènes critiques*, The IATC webjournal/Revue web de l'AICT, Issue No 9 (February 2014), <https://www.critical-stages.org/9/criticizing-the-end-of-criticism/>
- The Theatre Times*, <https://thetheatretimes.com>
- TYNAN, Kenneth, „Chapter 1: The State of Dramatic Criticism”, in TYNAN, Kenneth, *He That Plays the King. A View of the Theatre* (London: Longmans, Green and Co, 1950), 21–31.
- The West End Whingers*, <https://westendwhingers.wordpress.com>

A tanulmányt az 55 éves Színház folyóirat címlapjaiból álló válogatással illusztráltuk.

Trencsényi Katalin nagy ívű, nemzetközi kontextusba foglalt kritikátörténeti tanulmánya után hazai vizekre evezünk. Olyannyira hazai vizekre, hogy innentől el sem hagyjuk szűkebb pátriánk, a *Színház* folyóirat felségterületét. Egészen pontosan megállunk, és visszanezünk arra az 55 évnyi közös múltra, amely a nyomtatott kiadás megszűnésével, ha nem zárul is le, de mindenképpen új formában, más szakmai víziók mentén íródik tovább. Egykori és mai szerkesztőké a szó, akik önálló írásokban, interjúhelyzetben vagy sokkezes beszélgetésfolyamban vallanak mindarról, amit előhív belőlük a lapemlékezet. Oral history ez a javából, elbeszélte történelem, kócos memoárgyűjtemény, speak out – a műfaj minden buktatójával (az emlékezés csapdái) és üdítő frissességével (személyesség) együtt –, *nem* színháztörténet. Ezt mindenképpen szeretnénk hangsúlyozni. A tervünk ugyanis az volt, hogy inkább szabad folyást engedünk, mintsem gátat szabunk az emlékezésnek, tudatosan felvállalva azt, hogy a *Színház* folyóirat 55 éves történetének szakszerű, tudományos igényű feldolgozására az idő szűkössége miatt nem vállalkozhatunk. Ezért csak ott, és csakis ott szerkesztettük (láttuk el jegyzetekkel) a szövegeket, ahol nyilvánvaló ellentmondások feszültek, esetleg ténybeli tévedésekre bukkantunk, de bizonyára még így sem tudtunk kiszűrni mindent – a tisztázás lehetőségét meghagyjuk a jövő színháztörténészeinek és kutatóinak.

Az egyetlen kakukktójas ebben a blokkban éppen az első anyag. Hogy miért? A *Színház* folyóirat 55 éve során a még ma is rendszeresen publikáló Nánay István mellett Koltai Tamás jelentette a folytonosságot. Ők ketten azok, akik különböző szereposztásban, de a leghosszabb ideig részesei és alakítói voltak az itt folyó szakmai munkának. Koltai a kezdetektől – kis kihagyással – egészen haláláig, róla azonban ma már csak mások tudnak beszélni, de hogy ne csak áttételesen legyen velünk, egy különleges összeállítással készültünk. Ez következik most elsőként, felpattintva a lapemlékezetről szóló szelence fedelét.

MEMO

Válogatás Koltai Tamás kézírásos előadásjegyzeteiből

Koltai Tamás az alapítástól, 1968 novemberétől tagja volt a *Színház* folyóirat szerkesztőségének. A nevezetes Koltai-Pályi-Nánay hármas fogatból ő csatlakozott elsőként a Boldizsár Iván főszerkesztő és Csabainé Török Mária főszerkesztő-helyettes által vezetett laphoz. 1968 és 1987 között a lap munkatársa (ami akkori szóhasználatban a szerkesztő megfelelője), 1990-től 2015 júliusában bekövetkezett váratlan haláláig főszerkesztője volt. A köztes pár évben a *Képes 7* kulturális rovatvezetőjeként és a Magyar Televízió színházi és filmszerkesztőségében előbb vezetőként, utóbb főmunkatársként dolgozott. Őt már nem tudjuk megszólaltatni, de azok az eddig még nem publikált kézírásos jegyzetek, amelyeket az előadások után készített, hogy a később megírandó kritikák sorvezetőjéül szolgáljanak, beszélnek helyette. A lényeglátásáról, a tudatosságáról, a szakmai kompetenciájáról. Ezek közül válogattunk egy frissebb csokorra valót. Az egyik jegyzet mellé bónuszként odatettük a megjelent színkritikát is (a többinél csak a forrást jelöljük), hogy láthatóvá váljon az emlékeztetőtől a kész írásig megtett gondolati ív. Ez az első szövegközlés Koltai Tamás eddig még feldolgozatlan hagyatékából. (Kurzíval a bekarikázott részeket jelöljük, szögletes zárójelet azokon a helyeken használunk, ahol bizonytalankodtunk a kiolvasásban.)

Az összeállításhoz nyújtott önzetlen segítségükért köszönettel tartozunk Balogh Anikónak, Koltai M. Gábornak és Jenei Péternek.

Don Giovanni (Miskolc)

- forgó – panoptikum, elveszi a szereplő emberi mozgását
- balett – összevissza – ballonkabátos balerinák – spicc-cipő
 - spicc cipős takarítónő
 - szmokingos férfiak – kik? – személyzet?
 - Masetto emberiként zenekarrá válva – seprű, lapát
 - lapát stb = hangszerek – M. vezényel!
 - bálon stikában fehérneműre vetkőznek
- kamu mozgássor rögtön az elején: A. és D. J. „körüzik” egymást
 - mi a kapcsolat? ki menekül? ki üldöz?
- hol játszódik? Társasház, Kongresszusi Központ? Kik vannak ott és miért? Ott laknak? Hogy kerül oda a tolószékes kormányzó? (Kormányzó: „béna” = piszmog a pisztolyával, nem tud lőni – D. J. kiveszi a kezéből → lő)
- D. J. – nyiszlett senki (hangban is)
- jó – D. J. egy másik lány nevét kérdezi Z. után → abba szól bele Masetto.
- beforgó dolgok: Z. és M. kettőse → kád → levetkőznek, beleülnek – a személyzet segít (lepedőkkel)
- nők a regisztráció alatt, 50, 1003 = táblák, táncolnak szinte, hajh de vidám!, spanyol lány stb. – + egy vizes lepedő („la piccina”) – Kušej – ott is forognak, csakhogy borzongató, fehérneműs, romlott állókép (öreg csaj fehérneműben)
 - és a végén: egy kislány – látható pedofil, liliomtiprás
- Anna – legjobb, hangban is, telített, ÁRIA – csúcs = mit jelent önmagában MOZART! – kicsit túlgesztikulált, de ígéretes!
- Cseh Antal – oldaltáska, morc, nem fiatal, de valódi – alsó regiszterben fakó, nem kiegyenlített, de hatásos
- Herczenik kicsit kapkodó, nem intakt hang, belépések váltig gyalogolnia kell a forgón (= szegény hajszolt nő)
 - minden külsőség!!!
- D. J. és Z. = beforog az ágy, Z. rögtön le is fekszik
- SZOBOR és TEMETŐ Ø – nem tudja megoldani, csak táncosok

//
 finálé: kórus a nézőtéren, kormányzó hangja föntről – hátulról
 nők leveleket szórnak [vegyes] ? halomba, beborítják a színpadot

- záró szextett – persze! – mappa – kottákkal

TANULT
 innen-onnan

- recitativo a III. felv. elején bent levő zongorával, D. J. kikergeti a zongoristát és maga ül a helyére a Leporello és Elvira közti jelenben – ő van megvilágítva, L. nem – az egész jelenetnek semmi értelme –
- pillanatnyi sötétek és világosak, le-föl; le-föl – nézőtér is.
- mindenhol jelen van a karmester rendező, és sehol sincs jelen Mozart | csak Anna áriájánál
- Ottavio – jó, finom – csak a recitativókat kapkodja [és] naturalizálja
- kocsizó fémlépcső – funkciótlan – nincs honnan hová

A jegyzetek minden bizonnyal a Miskolci Nemzeti Színház 2014-es bemutatójáról készültek (r.: Szabó Máté), megjelent kritikát nem találtunk.

Bocsárdi

Alkésztisz

tehetséges félreértés

- polgári család látszata
- [...] néma „rítus” – [csak] az asztalnál, próbálgatja a lépéseket a bárasztalig és vissza – fekete ruhás „szolga” serénykedik az italoznál, „szobalány” terít, székeket rak oldalról középre – jönnek egyenként a családtagok
- Tompa Klára = Ø nincs anya filing = [„nóra”] 2 gyerek
 ↓nincs jelenlét

- „nagyon elő van készítve”, Admétosz, a fontos ember, megérkezik aktatáskával, lerí róla a negatív figura; „hogyan vannak a gyerekek?”, „reggel kicsit köhögtek”, „Akkor jó!” (Tartuffe)
- viccet mond, amikor Thanatosz megérkezik: az orosz elnökkel találkozott a fogadáson -
- minden túl direkt: apa-anya fogadkozása
- Thanatosz megmasszírozza az apa vállát
- Thanatosz laza lamentálása a foglalkozási ártalomról, teng-leng, „időt ad”, morog, megjegyzéseket tesz
- Admétosz genya
- két gyerek is sorra kerülne Alkésztisz előtt, elküldi őket lefeküdni
- Tompa Klára: jelenlét hiányzik; nem tudja a búcsúját szabályossá tenni, köhögőroham = szükségmegoldás
- lemegy profán szintre az egész; Kár volt Euripidész átírni, ez az átírás egyáltalán nem sikerült - hiányzik az emelkedettség - és az ebből adódó feszültség.
- búcsúzóul Alkésztisz a „háttérben” (!) megnézi a családi fotótárt (legalább videónak kellett volna lennie)
- A. elmondja, hogy olyan nőt hozzon, aki szereti a gyerekeket;
- a gyerekek hangsúlyosak és jók, de a válást képtelenek eljátszani
- fehér ruhában megy el; a helyzet kínosságát sem sikerül eljátszani (férj-feleség között)
- csak a családból lehet helyettesíteni („inas” el...)
- Heraklész mint laza vendég → felhorgad, elmegy, hogy visszahozza...

//

- II. fele: vízió, örület, kifordulás önmagából, Alkésztisz visszajön mint néző - fehér ruhában fölfekszik valami párkányra
- hátul: függöny elmegy a tükörfalról - fás terület; de mi?
 - POKOL? - nem: TÚLVILÁG
 - faunszerű Thanatosz-szolga, „patás”, kentauruszerű lény
 - jön egy fiú és egy lány is - kik ők?
 - a cselédlányból lesz Alkésztisz 2 - úgy is hívják panaszkodik a gyerekekre, ők is utálják
 - Admétosznak pedofil hajlama van? Kislánya? El sem merem hinni...
 - nagy vizuális-akusztikus kavalkád
 - mama szexel a tükör mögött az inassal
 - mi ez? felbomlik a világrend? „való világ”?
 - még az I. részben: a vaknak tolmácsol a cselédlány, amit csak hallani kell (nem süket!) - neki talán az emelkedettebb figurának kellene lennie: ő a vátesz, a látnok, aki előre tudja, hogy jön a Halál.

Épp ez az egyik probléma. Ha a történet ilyen átlátszó mi értelme végigjátszani? E. - Bocsárdi

A jegyzetektől készült kritika: „A halál ártatlanokat visz”, *Élet és Irodalom* LVIII, 28. sz. (2014. július 11.)

Macbeth (Perceval)

- lassú bevonulás, hátul, ellenfény, felismerhetetlen lények meztelen boszorkányok, hosszú haj, vészjósló sötétség, csönd, zenétlenség - 6 db - felnőttek gyerekek, Koronás fők csoportosulnak
- felfüggesztett vasrudak, ferdén, néha bemozognak, alattuk kell átjönni, felkapaszkodnak rá... talán 10 perc is
- nincs túl sok szituációs „párjelenet” - nem egymáshoz beszélnek, hanem kifelé...

epéket a köz
 Heraklész az
 nek oldalán
 aya klára =
 & mi s jelenl
 nagy m nő v
 megjelölés, ah
 ifjú i. hogy
 a Heraklész!
 el mond, ahito
 szeged a fogad
 de szil direkt
 uahor megma
 uahor leja la
 ug-leng, „időt a
 uahor geny
 t generó st
 feridni
 ya klára: jell
 a legsz' de mi,
 egy profán bi
 az átírás egy
emelkedettség - d
 ahito An onha

g - 6 db
 alnak
 két vasrudak
 keze a fejében
 10 perc is
 ok imitációs

vödör, többir
 farkok, hűk on
 levelem → mezt
 erotikus - mezt
 zifekszik - f
 fiatal nő
 mokány, Bal
 rofonhang, mel
 s, első hang

rezonálnak
 minden - de in
 k, hinygolódnak
 hál

nincs elvétel
 A papír koroná
 k. - k. "nem k

- elől M., vödör, többször belemerül a fejével, a L. is...
- a L. túsarok, szűk ruha
 - ↓ leveszi → meztláb; bokájáig lecsúszott harisnyanadrág
 - erotikus - meztláb lábujjhegyen - odakuporodik M. elé
 - ráfekszik - felcsúszott szoknya
 - szép fiatal nő
 - M. mokány, szakállas, primitív,
- néha mikrofonhang, néha nem
- sok suttogás, első hangos replika: merek annyit, amennyit ember/mer
- a banyák: rezonálnak, idegesek, nem tudni: ők kezdenek-e nyugtalanzkodni - de inkább a pár - ők csak átveszik, rengnek, forgolódnak, hánykolódnak a földön - körbejárják a L.-t a gyilkosságánál
- a történet nincs elmesélve -
- egymásba tett papír koronák -
- a „többi szereplő” nem egyéniség - a „csapatból” jönnek elő; aki a gyilkost játssza, pl. gunyorosan kiáltja B. után M. jókívánásait - „gyere vissza, ne késs!” stb.
- minden jóslat magából M.-ből jön: a vészbanány nem beszélnek, M. maga mondja -
- NINCS - koronás utódfelvonulás, Arábia minden fűszere,
 - levélolvasás
 - kézmosás - a L. örülete, lehajtott fejjel, előre hullott hajjal lépdel előre - semmi „örület”
- Donalbain és Malcolm = két kisfiú (?) átszaladnak ki a/nézőterre //
- zene = inkább zajok, zörejek, elviselhetetlenségig felerősödő zúgó - doboló - fülsértő - tomboló effekt
- aláfestés, belső iszony kivetítése; rémület
- sötét, irracionális erők
- a L. halála: megáll, nekidől M.-nek
- nincs harc, nincs erdő
- legvége: nyakban ülő gyereket koronáznak meg
- a hatalom erotikája
- a L. spiccen
- a TÖR - a vödörből egy törött üveg
- víz, víz, víz... kifröcskölés
- öltönyös „segítő”
- végén: *lassan elvonulnak, ahogy jöttek...*
 - a tudat mélyéről, a tudattalanból jönnek??
 - lassan kúsznak elő, mint az amorf vágyak
- „légy olyan az akaratban, mint a vágyban...”
- nem pszichológiailag körülhatárolt karakterek, önmaguk nem „játszanak”, nincsenek lélektani finomságok
 - nincs VÉR - csak föltartja a L. a két tenyerét!
- Szövegek hétköznapiasítása, költőietlenítése

A jegyzetektől készült kritika: „A rémület erotikája”,
 Élet és Irodalom LVIII, 30. sz. (2014. július 25.)

Amadeus

- a leglátványosabbak a legrosszabbak (Darvas - Alföldi)
- a film kiteljesítette Shaffer ürességét és csillogását - mire kioldaltam a soromból, már el is felejtettem
- nem felejtettem el Sebestyén Abát, hozzá hasonló Mozartot - mostanáig - nem láttam.
- Keresztes csak az elején nyerít; finom jelzés, aztán már nem; nem hülye, el kell hinnem a zsenit, az „elszállót”, az evilágit és túlvilágit; az infantilisat és spirituálisat - Keresztes páratlan: átszellemült és hétköznapi „fölháborul”, ha

- a művészetről van szó; nem gondolkodik, vállon böki a másikat, de nem a tudatos ember: térdre rogy, hízeleg, nem kellésből, hanem mert ez van a levegőben, ez a művészsors
- kezét eltartja derékszögben, lebeg a karja, a mosoly, ahogy vezényel, egyre kisebb mozdulatokkal
 - kis éj zene - tánc; mozgékony szellem = mozgékony test; a szellem állandó vibrálása, élénksége
 - Kulka - egy pillanat; „Hogy tetszett?” (Varázsfuvola) „Csodálatos”, „ilyet még nem írtak” - De: magának mondja, elrédvedve; aztán fölcsofúdik, hogy M. kérdezte. De ő saját magának felel. Kettéválasztja a belső őszintét és a kifelé manipulálót; ahogy „együttérzően” fúrja - u. az az állás (Gluck) tizedannyi fizetéssel; meztőláb, nyitott ingmell: nem egy zárt pedáns, egy kifelé tartózkodó, egy „rendes ember”, hanem egy testileg kített - mint aki kívül áll - ez VITATHATÓ
 - (jó: „pákosztos”, édességmajszoló; titkos erotikák, de talán befelé, a kontrasztból kellene)
 - parókiák nem átlagosak, kicsit stilizáltak
 - díszlet - kényszerű megoldások - paravánszerűen hajtogatható tükkörfalak (kevés a hely), eltüntethető csembaló, ágy, [amelyeket] betolnak
 - egy modern mobil fantázia/sport/egészségügyi ágy: fotel, betegágy, kórházi, trón, biliárdasztal
- //
- kottatartó roller
 - zenék: Rekviem: szétbontott kórus- és hangszerszólamok - ahogy írják - és a végén „összeáll”
 - szoprán időnként ráénekel az alapra és együttesekre (Figaro)
 - Papageno-Papagena: nem felvétel - ők „papáznak” egy hosszabb becézgető előjáték után (tragikus helyzetben: terhesség + betegség)
 - Keresztes sápadt lepusztultsága, önmaga átszellemült kísértete
 - Éj királynő (ketrecben: élő hangon): Constanze manója/veszekszik
 - kézirat kották gondosan megcsinált paksamétája - Kulka elől lapozza - szépen szólalnak meg
 - az álarcos ember: Kulka a pirosló infúziós állvánnyal
 - aktualitás: középszer kerül mindenhová - pályázat (majd Salieri összehívja a zsűrit, és lesz győztes - M. először nem akar pályázni) - de: S. felismeri a zsenit és ez zavarja! (Mit tudunk mi a hatalom által kinevezett „első karmesterek” borzalmas lelki világából? Hogy élnek meg, hogy ők a kivételezettek, de mások a tehetségesek!? Ők kapják a jó kritikákat, az ő címlapképpükkel adják el a lapot?!) Elismerik az eltaposandó zsenit, mint Salieri? Vagy magukat hiszik zseninek? Mit tudunk a halhatatlanságra (és persze pénzre, sok édességre és női tanítványra) vágó kinevezettek belvilágáról??
 - Shaffer: hogy nem így volt M. és S.? Persze, hogy nem! De nem is életrajzi drámát írt, hanem bulvárt, De: a végén ott van a dráma; ha hajlandók eljátszani
 - Constanze: nem butuska; „odaadásában” megvetés; lázad, de hogy nézi mint közönség a vezénylő M.-ot! Kis eszes (magához való esze), önálló, akaratos
 - II. József: nem egy császári császár; egy reflexionált császár; a kegy mögött tartózkodás; „kevesebb lelkesedés” - az orra hegyéig liberális patrónus, de mélyebben nem; távol az embertől, kivéve, ha az önmaga - a saját nagyvonalúságával [eltelt] uralkodó

Amadeus 2

- Fodor T. - rigorózus apa és rigorózus szabaddkőműves/tanácsos
- Kulka a végén átölelve „öli” meg
- Keret: borotvás öngyilkosság

oldalakban a
 , fete el febes
 , magj - nem let
 , az ar alge
 , el kell hi
 , elvilgít j, az
 , javallat s a
 , kottá van a
 , a szoprán duob
 , mert ez van a
 , elhatá az elhat
 , hogy zsenit me
 , éj zene - hie
 , zsenit alhat' vibr
 - egy pillanatt
 , meg ma idak' -
 , dik, hogy M. ke
 , zsenit a belső
 , kegy fúrja
 , zsenit ; meztőláb
 , zsenit fúrja

- neve összekapcsolódik M.-tal. De S.-t a 60-as évektől fölfedezték – jó volt, de nem zseni
- Salieri: rendesen akar élni, hogy kiérdemlje az isteni kegyet kirak egy jelmezt mint Krisztust, „ráfeszíti magát” letép egy M. kottát és a nyelve alá teszi („áldoz”) szenved

A jegyzetektől készült kritika: „A középszer lelke”,
Élet és Irodalom LVIII, 27. sz. (2014. július 4.)

Othello/Zsótér

Nehéz színeset játszani

- elvesztettem zsebkendőmet
- magyar dalok
- Hiszékeny Dezső, Kemény Dezső Dénes
- Eperjes a címlapon
- laza beszélgetések
 - O. és J.
 - O. és D.
 | az asztalnál ülve
- Cassio – hektikus idióta, idegrocns, hisztérikus
- Jago – laza, cinikus, mindent megmutat
- „ne rágódj rágd magad” – és tényleg rág
- semmi sem az, ami – kislányruhácska – szamócás kendő
 - Jagonak is van kendője
- vége: mindenkinek ásványvizet tölt műanyagokba (J. kivételével)
 - | halottaknak is; Jago félig az ajtón kívül
- Szöveg = átirat, mai, egy-két eredeti átfésülve
- Duna, stb. – István a király; – de nem közvetlen politika
- D. viaszosvászonnal letakarva, ahogy ül az asztalnál
- virtuális halálok – csak ülés „nyaknyikkantás”
- D. = nyugodt, szenvedélytelen, élettelen nő
- O. = kicsit rágja a szája szélét (belekerül a szövegbe, D. mondja)
 - külső nyugalom magára kényszerítve
- önreflexió = mondja el „fehéren-feketén”
- „néger” és „mór” keveredik
 - ↓ negatív konnotáció
- „négercsók” Jago eszi
- „Ciprus” prospektus
- „kés v. tör” – valami színes konyhai klopf – semmi sem az
- konyha, színes szalagfüggönyök, műanyag székek
- //
- éjszakai öldöklés „sötétben”
- „Tartuffe”-jelenet; O. az asztal alatt, de előjön, látható és mégsem látható – ott van Cassio arcában
- idézet-intarziák magyar versekből
- Shylock – parafrázis szó szerint: „hát a nőnek nincs/szeme?...”
- a fekete/néger O. szexista – általánosítja a nőket
 - ↓ erre mondja Emilia a Shylockot
- Welcome at/to Cyprus – rossz angolság
- „fűzfa”-dal is angol
- C. sokáig nem józanodik ki
- O. = lenyalt haj, barna öltöny
 - ing nélkül
 - zokni nélküli félcipő
- részegjelenet, kivetkőzés – sliccén kidugja az ujját
- J. is obszcén, mozdulatok, üzekedés
 - tárgyilagos dialógok
 - ejtett monológok, odavetett szövegek, laza
- nemzetbiztonsági kockázat = O.
- következő repülőjárat, a kajütben legyen ez meg az
Brabantio-ra mondhatnák, hogy NŐ (anya) úgyis mindent

- megváltoztatnak – de ezt nem: legyen MÁS és ő nem paródiafigura – bős és dühös őszintén
- középosztálybeli, fehér, polgári... fizikai szintér
- átlag külső
- elegybelegy – bele van főzve minden; zöltség, hús stb. megy a levesbe sok minden

A jegyzetéből készült kritika: „W. S. és F. S.”, *Élet és Irodalom* LVIII, 49. sz. (2014. december 5.)

Figaro/Th. an der Wien

„Figaro házassága, ahogy egy pszichiátria ápoltsjai eljártsszák doktor Almaviva vezetésével”

Terápia: Parsifal → Figaro – majd Ma: = előadás ↓

ezzel megoldja, nem tudja végigvinni a szerepét

- eleje: terápia – szoba = kottákat ad nekik, irányítja őket, azok meg figyelik, kijátsszák, a felvonásvégeken összepakolnak és menekülésre fogják
- I. vége: mindenféle ruhákat kidobálnak
- II: vége: káosz: felborogatják a berendezést
rácsos ágy felborítva mint „zárt osztály”
- Grófné + Cherubino = intim, meghitt
- kettős játék, színház a színházban – nem új!
- 1. kórus („lányok”) = csak a szereplők
- 2. –“– III. felv. = „ápoltak”, körbehordják a matracot, ziláltak, „bolondok”
- nem igazán működik – nincs ethosz
- Figaro és Gróf = 2 egyforma, sprőd hang, erős, átható
↓ neki jobban áll – arrogáns (az elején némában vizsgálja az ágyán ülő Susannát)
- félúton áll meg – nem elég radikális, mondjuk a Gróf kifejezetten nem molesztálja a nőket
- IV. felv – ágyakon ülve játsszák el, nincsenek átöltözések, ez elvileg jó, de nagy belső hitel, átéltség, pszichológia, terápia [kellene] hozzá – ehhez nem jó rendező – felszín
- legvége: mindenki otthagy mindenkit, a nők összeállnak, mind el – a Gróf marad egyedül –
- mindenki – erős gesztusok a hangzásban, régi hangszerek?
- Grófné (=Dorabella) – intenzív, tartás, nem bágyadt
- Susanna – szubrettes, de finom, nem főszereplő, gyengéden,

//

kiegyenlítően formál, kerek alakítás

Senki nem „beteg” nem látszik se depresszió, se semmi

- Bartolo – ő látogató, Marcellinához jön – nagy tapsot kap
↓ magazint olvas, nem figyel oda, ide-oda megy
- szalag – rózsaszín, fentről leengedve
- galérián figyelik a többiek: mint betegek?
mint társulat?
mint mi?
- a pofonokat előállítják
↓ nem tud igazán szabadulni a konvenciótól
- Antonio – „kertész” – virágszálakat osztogat
- Susanna – kezében rózsával
- a nők a probléma – 2 Cherubin-dal | nők felsorakoznak
Figaro IV. felv. |
↓ világításváltás
- a gróf a végén női magazinképeket tapaszt az ágyrácsra
- korábban a többiek is a fülke üvegfalára
- kint csupasz fák – kert – derengő fény

Parsifal → Figaro

terápia – szoba = kottákat ad nekik, irányítja őket, azok meg figyelik, kijátsszák, a felvonásvégeken összepakolnak és menekülésre fogják

kaosz: felborogatják a berendezést

Grófné + Cherubino = intim, meghitt

kettős játék, színház a színházban

kórus (lányok) = csak a szereplők

III. felv. = „ápoltak”, körbehordják a matracot, ziláltak, „bolondok”

igazán működik – nincs ethosz

Figaro és Gróf = 2 egyforma, sprőd hang, erős, átható

↓ neki jobban áll – arrogáns (az elején némában vizsgálja az ágyán ülő Susannát)

félúton áll meg – nem elég radikális, mondjuk a Gróf kifejezetten nem molesztálja a nőket

IV. felv – ágyakon ülve játsszák el, nincsenek átöltözések, ez elvileg jó, de nagy belső hitel, átéltség, pszichológia, terápia [kellene] hozzá

legvége: mindenki otthagy mindenkit, a nők összeállnak, mind el – a Gróf marad egyedül

mus 4. (50)

gyi → miniszterelnök

ment, 120/c

Azerbajdzsán

teherautó hátsó fele – papírládák – rajtuk lépked Polly

„dicsér-tessék”?

reális alap – nem „átlátszó” ganéság; sem a pénzt (nem) hozó 2 tag, sem Polly „apád mivel foglalkozott?” – emberi viszonylatok – kevésbé elrajzoltak

DE: Maxi és Polly is elvágja egy tag nyakát
↓ megrugdálja, véresre
↓ borotválkozás után nyissz – utána még ültetik a tagot

RITMUS, gyors songok, ágyúdal gyors futólépés

félrék: ne úgy álljatok, mint valami orosz darabban (önreflexió)

London → város; Old Bailey – fogház

nem „gagyí” – Peacockné nem teljesen elázott – Jenny – „elegáns”, polgári nő

félrék: Hajduk: kimegyek takarásba
– pofon kintről csattan; 1x Börcsök: elkéstél
– ügyelő be a példánnyal, amikor M. megkérdezi
hogy Smith most melyik a szerepek közül?

telefonon jön a felmentő ítélet; lazán veszi tudomásul

Brown egy összegöngyölt szőnyeggel a vállán távozik

„a szerelmi kettős” ütemszüneteiben varjak kárognak

sok hatás, nem mind jelentésszerű, laza

mondanivaló „elavult” – nem mond már annyit egy összefonódás, a bankalapítás, a kisipari rablás + nagyrablás

vége: életjáradékot plusz belvárosi kedvezményes ingatlant kap,
De: nem felháborít! nem lázít, nem politizál! Kinevettet!

NÉZŐTÉR – időnként ki is világosodik – de nem didaktikus
játékos, szórakoztató, bohócati – DE: emberi

//

Bibliát a páholyból lekéri „azt a könyvet”

vége előtti kivégzés: nézőtéren szétszórva

nagy rendezői technika

Finálé – SONG – komoly, de nem provokatív

Nincs túlaktualizálva, csak önsúlyánál fogva

nemzeti ünnep és beiktatás (min. elnök) váltakozik
↓ beutaló: márc. 14.

énekhangok: Hegedűs D. kiművelt (böhöm, alsónadrág)
Pető Kata: árnyalt (ő: kicsit fád, 20-as évek)

nem bíbelődik a sétabotba rejtett zárnyitó késsel
csak harsány ricsajos balhéval elvonja a figyelmet

eső, esernyő, = csak ritmus-geg

valamit isznak az esküvőn; Brown is: fényváltás, 1 pillanat, vörös

nincs az, hogy „itt történt valami” = amikor nem figyel oda,
amikor M.-t letartóztatják

kevesebb elidegenítés → – több geg

Mészáros Máté: nem szép v. csúnya, tohonya, kövérkés[en]

- bent néha: rózsaszín „absztrakt” világitás
- néha elemel, stilizál de nem tudni az irányt

A jegyzetéből készült kritika: „Dr. Almazov terápiaja. A Figaro házassága a Theater an der Wienben”, *Muzsika* 58, 6. sz. (2015. június): 14–16.

65. június 4. 50

Koldusopera

1960
E. Engel Wolf Kaiser
Angelica Domröse
Peter Kalisch (Peachum)

- királynő → miniszterelnök
- parlament, 120 síró csecsemő, 600 nyomorult
- Azerbajdzsán
- teherautó hátsó fele – papírládák – rajtuk lépked Polly
- „dicsér-tessék”?
- reális alap – nem „átlátszó” ganéság; sem a pénzt (nem) hozó 2 tag, sem Polly „apád mivel foglalkozott?” – emberi viszonylatok – kevésbé elrajzoltak
- DE: Maxi és Polly is elvágja egy tag nyakát
↓ megrugdálja, véresre
↓ borotválkozás után nyissz – utána még ültetik a tagot
- RITMUS, gyors songok, ágyúdal gyors futólépés
- félrék: ne úgy álljatok, mint valami orosz darabban (önreflexió)
- London → város; Old Bailey – fogház
- nem „gagyí” – Peacockné nem teljesen elázott – Jenny – „elegáns”, polgári nő
- félrék: Hajduk: kimegyek takarásba
– pofon kintről csattan; 1x Börcsök: elkéstél
– ügyelő be a példánnyal, amikor M. megkérdezi
hogy Smith most melyik a szerepek közül?
- telefonon jön a felmentő ítélet; lazán veszi tudomásul
- Brown egy összegöngyölt szőnyeggel a vállán távozik
- „a szerelmi kettős” ütemszüneteiben varjak kárognak
- sok hatás, nem mind jelentésszerű, laza
- mondanivaló „elavult” – nem mond már annyit egy összefonódás, a bankalapítás, a kisipari rablás + nagyrablás
- vége: életjáradékot plusz belvárosi kedvezményes ingatlant kap,
De: nem felháborít! nem lázít, nem politizál! Kinevettet!
- NÉZŐTÉR – időnként ki is világosodik – de nem didaktikus
játékos, szórakoztató, bohócati – DE: emberi

modulálatlan

2001 koronázási menet
Múzeum-Parlament

Ernst Busch pengeéles

- föltekéri 3x a kivégzőkötelet; M. kipróbálja a süllyesztőt
- forgó: P.nak: „hogya kerülsz ide?” „átléptem a forgón”
- szórakoztató – tanító tohonya melák
- ma már NEM a bankalapítás a legrosszabb – bár ma éppen úgy tűnik, hogy a bankok rabolják a legtöbbet – új botrányok még tán nem is volt az a próbák elején!
 - BALOLDALI ANTIKAPITALIZMUS
- Hajduk – narancs a szájába
- Polly – ne mesélje el a Bárha-dalt előre, úgyis meghalljuk (Brecht) [...] szent hanta prédikáció
- ATM automata mint Peacock oltára - imádkozik

2018
E. Ensel Wo
Au
T
7, 600 nyoma

A jegyzetektől készült kritika:

KOLTAI TAMÁS

KOLDUSOPERETT

A cím nem lekicsinylő, hanem földicsérő, merthogy ma már elringató dajkamesének kell fölfogni, olyan mindennapos a főgengszter és a főrendőr összeborulása. Újdonság kell az embereknek, mondja Peacock, aki a koldulás művészetét tanítja, de mi az újdonság Brecht és Weill remekében? Az illetékes halogatja letartóztatni a bűnözőt, mert nem elég, hogy az üzletük közös, családi kapcsolatban is van vele a lánya miatt. Érdemes találgatni, a darabot mesélem-e vagy a heti aktualitást. Fölfedezni, hogy egy bankalapítással többet lehet ellopni az emberektől, mint egy bankrablással, a Quaestor-ügy fényében nem nagy szám. Szinte szégyen a valóságra nézve, hogy ilyen szemérmetlenül utánozza a művészetet.

Az 1928-ban bemutatott *Koldusopera* gyakran ütközött a valósággal. Az 1931-es Pabst-féle filmváltozat, amely sokban különbözik a színpadi eredetitől, az utolsó snitten a semmibe sántikáló nincsteleneket mutatja, miközben szól a *Moritat* (Cápa-dal) a mindent túlélő maffia csoport – rendőrfőnök, bűnöző, üzletember – közös munkaasztala fölött. Két év múlva jöttek a nációk, és betiltották a filmet. 1981-ben Ljubimov cekkeres öreg páriákat állított a fináléban – látszatra a rivaldához, valójában a társadalom pofájába. Fél év múlva a Nemzeti Színház teljes vezetőségét menesztették. A 2001-es előadás darabbeli koronázási menetét egy évvel megelőzte a koronamenet – a történelmi ereklye szállításának cirkuszi parádéja a Nemzeti Múzeumból a parlamentbe –, és a Katona bemutatójáról kilépő néző találkozhatott a belvárosi aluljárót ellepő koldusokkal. A Brecht emlegette „igazi szegények” nem jöttek megzavarni sem az operett felvonulást a kiskörúton, sem a friss vígszínházi előadásban is szereplő nemzeti ünnepet a bemutató, március 14. másnapján. A betiltások kora lejárt. Annyi a különbség, hogy a mai Brechtben nem királynőt mondunk, hanem miniszterelnököt. (Aki bár meg van koronázva, de a múzeumi díszletben elmondott hantapredikációját szintén nem az igazi szegények zavarták meg, csak kósza tiltakozók.) A darab végén már csak derültség

tárgya, hogy a keblére ölelt bűnözőnek az államhatalom nem Marmarel várát adományozza, hanem kedvezményes árú belvárosi ingatlanokat.

Nehéz a *Koldusopera*val fölháborítani, ha a néző élettapasztalata az unalomig egyezik azzal, ami a darabban van. Ha a mindennapi valóságtól undorodva elfordítja a fejét, a színpadon látottaktól fog vérszemet kapni? Ugyan. Ezúttal a geg az, ami felszabadít. Az összekacsintás. A *felülemelkedés operett országban*. A rendőrfőnök, amint vállán lazán átvetett, lopott perzsaszőnyeg ajándékkal távozik gengszter-üzlettársa esküvőjéről. A naiva nej Polly, amint egy csuklómozdulattal elnyisszantja az engedetlen bandatag torkát. Az ájtatos kizsákmányoló Peacock, amint reggeli korálját az ATM-oltár elé térdelve énekl el.

Bodó Viktor rendezése és a Vígszínház – a Szputnyikkal közös – előadása attól frenetikus, hogy a Brechtre és Weillre is jellemző *maliciózus kedélyt* teljesen szabadon, sziporkázó ötletességgel, az elidegenítő effektust – állandó önreflexióként – mint ironikus fricskák sorozatát értelmezi, ugyanakkor tökéletesen „darabszerűen” vezeti elő. „Dicsér-tessék?”, kunkorodik föl a tiszteletest üdvözlő hang. Maxi kioktatja Pollyt, hogy ne mondja el előre a songja brechti magyarázatát, úgyis kiderül a dalból. Ugyanő elhessegeti a szereplőket, ne álljanak köré, mint egy orosz klasszikusban (mint *A revizorban* ugyanezen a színpadon). Egy-egy színész leállítja a játékot effektek elmaradása vagy késése miatt, esetleg közli, hogy hátramegy a takarásba. Ezek a léhaságok jóféle kizökkenítő elemek, miközben a dramaturgia struktúrája szigorú és a karakterek körülhatároltak.

Színpadképnek adott a hodály (Balázs Juli), ami jóformán üres tér, de a galériája rekeszekre osztott reálhelyszíneknek is megteszi. Belefér háttal egy teherautó platója, lerakosgatott dobozokkal, amelyek alkalmi songpódiumnak is jók. Kifolyik olykor a játék a nézőtérre, feljön ott a világítás, de oktató célzat nélkül, ahogy a songok előadásában is mértékletes a

dobbantó, villogó tekintetű fenyegetés, senki sem akarja azt az érzetet kelteni, hogy mi vagyunk azok a gazemberek, akik itt ülünk a zsöllyében, és hagyjuk ezt a disznóságot. Ráadásul *el van énekelve* a darab, igen magas színvonalú hangszeres (Dinnyés Dániel) és vokális kivitelben. A hangok tökéletesen elégségesek, néha „túl jók”, ami némelyeknek zavart okozott. A Pollyt játszó Pető Kata hangszínében, volumenében és technikájában választékosabb igényt is kielégíthet annál, amit a vékonyabb, egyenesebb, vibrato nélküli hangtól a „kabaré stílus” megkíván, előadásmódja ettől „operettes” lesz – de milyen legyen egy koldos*operettben*? Fád, szinte mimikátlan, mégis energiadús, kissé az egykori moziszínésznőkre hajazó Pollyjának egyébként is különös tartása, jelenléte és ereje van. Azzal a természetes negéddel tud elmulasztott családi kérdéseket föltenni a siralomházban ülő Maxinak, amely már csaknem részvétnak hat.

Akik megengedő elismeréssel említik, hogy Bodónak volt mersze olyan alkatú színészre osztani Bicska Maxit, mint Mészáros Máté, nyilván nem ültek ugyanezen a nézőtéren fél évszázaddal ezelőtt, 1965. június 4-én, amikor a Berliner Ensemble előadásán a nála kétszer testesebb tohonya melák, a robusztus Wolf Kaiser játszotta a szerepet. (Oroszlánként való rács mögötti járkálásából négy hónappal később Gábor Miklós merített ihletet a Madách színházi bemutatón.) Mészáros halkságában is fenyegető, pengeéles, minden kitelik tőle, amit váratlan pengehasználatával kétséget kizáróan bizonyít. Hegedűs D. Géza sorozatban ontja a jobbnál jobb alakításokat, nem mellesleg remekül énekel. Peacockja tobzódik a karakter büszkén vállalt testi-lelki gátlástalanságában, abban a pofátlan agresszivitásban, amellyel a legalantasabb üzletből, a szegénységéből és

az álrészvétből meggazdagodva enged meg magának morálprédikációt, ráadásul a társadalom arcába vágott kioktatásában még igaza is van. Börcsök Enikő parádés Peacockné, nem az alkoholizálást, hanem a nyers, újjazdag urizálást és fölényt teszi meg a figura alapjának. Járó Zsuzsa Kocsma Jennyje is az úrinővé avanszált konzumnő flegma közönségességét vegyíti mélyről jövő, már-már intellektuális iróniával. Réti Adrienn szűrős, rajcsúros, remek Lucy. Hajduk Károly egyenesen fenomenális Tigris Brown, kevesen tudnak a „szerepjátás” nélküli jelenlétből, a képmutatást elkendőző politikai cinizmusból, egészen pontosan napjaink emblémájából, a hivatalnoki pofátlanságból ilyen *lazúros* portrét rajzolni. Az eddig említetlen szputnyikosok – Jankovics Péter a snájdig Cápa-dallal, Kurta Niké, Rainer-Micsinyei Nóra, Király Dániel, Szabó Zoltán, Kárpáti Pál – csak a sorsukkal, független létük veszélyeztetettségével rínak ki, noha ugyanazt tudják, mint a „függők”.

Az Eörsi István-fordítást házilag továbbíró előadásban finom *szövegallat*ik éltetik tovább Brechtet. A szerelmi kettős alatt varjak kárognak. Az egyik páholyból kérik le „azt a könyvet” – a Bibliát –, hogy mint kézenfekvő etalonból cinikusan idézzenek belőle. A végső felmentő ítélet telefonon érkezik fentről. Nincs nagy céció, parádé, látványos ünneplés: ez a dolgok természetes rendje. A hatalommal összefonódott bűnözőt muszájból letartóztatják, de sohasem ítélik el. „Így lesz a vége mégis hepiend.”

(Brecht – Weill: *Koldusopera – a Vígszínház és a Szputnyik Hajózási Társaság produkciója*)

Eredeti megjelenés: *Élet es Irodalom* LIX, 14. sz. (2015. április 3.)

A 25 éves Színház folyóirat ünnepe a Merlin Színházban (1993). Az első sorban balról jobbra: Korniss Péter, Koltai Tamás és Balogh Anikó. Fotó: Koncz Zsuzsa

AZ ÉRDEKES ANYAGOK MÁNIÁBÓL SZÜLETTEK

A Színház folyóirat indulásáról

PÁLYI ANDRÁS a kezdetektől a rendszerváltásig részt vett a szerkesztőség munkájában. Szépirói, műfordítói, esszéista, dramaturgi és polonista pályaképe kiegészítéseként e másfél-két évtizedben alapozza meg jelentős színikritikusi munkásságát. Erről az időszakról HERCZOG NOÉMI és SZABÓ ISTVÁN beszélgetett vele.

– A Színház első száma 1968 novemberében jelent meg, és már az egészen korai lapszámokban találkozunk az írásaival. Mi vitte a Színház munkatársai közé, hogyan lett néhány évvel később a lap egyik szerkesztője?

– Akkoriban én elég speciális helyzetben voltam, többszörösen is a pálya szélén. 1963 őszén, alig huszonegy évesen volt egy színházi bemutatóm, egy szinte gyerekfejjel írt, felettébb zsenge darabomat színre vitte a pécsi színház, ami akkortájt enyhén szólva is szenzációnak számított, de azonnal betiltották. Tudniillik a darab velem egykorú, érettségi előtt álló gimnazistákról szólt, és züllöttnek ábrázoltam az ifjúságot, semmi kiutat nem mutattam, ráadásul felmagasztaltam az „ellenforradalmat”. A politikai helyzet hét évvel a forradalom leverése után is kényes volt. A megtorlás sötét éveit követően kezdett ugyan enyhülni a politikai légkör, de ebből is csak afféle igen is, nem is lett. 63 tavaszán a színháznak végre nem kellett előre felküldenie az új magyar drámát a minisztériumba, de ősszel már annál erőszakosabban követelték a példányt, a helyi jelentő ember ott ült a főpróbán, ő írta a betiltást követelő feljelentő kritikát a premier másnapján – gyakorlatilag el lett vágva a drámaírói pályafutásom. Másodéves egyetemista voltam, megvontam a vállam, és diploma után elmentem a katolikus sajtóba, az *Új Ember*hez újságíró gyakornoknak. Na, erre többen is mondták, hogy végképp kiiktattam magam az „igazi” nyilvánosságból. Igaz, egyetemistaként több vidéki irodalmi folyóiratban is közöltem könyvkritikákat, szenvedélyesen érdekelt a színház, a *Vigiliá*ban ekkor már havonta jöttek a színikritikáim, mutat-hattam is valamennyi értést és érzékenységet, mert olyanok is olvastak, akiknek egyébként eszükbe se jutott volna a *Vigiliát* kézbe venni. Ráuntam persze az *Új Ember*-féle hitbuzgalmi sajtóra, onnan is eljöttem, aztán két évig nem sikerült állást találnom. Radnóti Zsuzsa, a Vígszínház ifjú dramaturgja – ő fedezett fel drámaíróként is – szólt, hogy végre indul egy színházi szaklap, és lázasan keresik a hozzáértő kritikusokat. Csabai Mari (*Csabainé Török Mária – a szerk.*), az alakuló *Színház* főszerkesztő-helyettese elolvasta egy-két színházi írásomat, érdeklődést tanúsított irántam. A szerkesztői státuszok be voltak már töltve, az nem ment, de egyből megvolt a helyem az állandó külső munkatársak közt. Hat év múlva,

1974 decemberében lettem szerkesztő, akkor megüresedett az egyik belső szerkesztői státusz.

– Az első évfolyamokat lapozgatva azt láthatja a mai olvasó, hogy nagyon sokszínű volt a lap, a szerzők igencsak eltérő nézeteket vallottak, egyes írások azonnali reakciókat váltottak ki, vagy látens módon vitatkoztak egymással. Az új orgánium néhány hónap alatt valódi szakmai fórum lett. Így látták-e ezt akkor, vagy csak utólag vetítjük bele?

– Ez a lap úgy működött, ahogy akkoriban az összes többi is. Nem volt cenzúra, de a cenzurális szempontok kiválóan érvényesültek, talán ha egy-két kivételt ismerünk. A leghangosabb a régi *Mozgó Világ* ügye volt, de a *Tiszatáj*nak is akadt egy betiltott száma. A főszerkesztő néhány kivételtől eltekintve párttag, és a főszerkesztők tájékoztatása is pártügy volt, a párton keresztül történt. Mindig közölték velük, mire kell vigyázni, mi az, ami megengedhetetlen. A *Színház* a kivételek közé tartozott: Boldizsár Iván, noha a Kádár-rezsim utazó kulturális nagykövete volt, nem volt párttag, mondhatni, éppen ezért, hogy a szavának e minőségében is hitele legyen. De ilyen esetben a főszerkesztő-helyettesnek mindenképp pártagnak kellett lennie, hisz másképp eleve nem működött volna az egész informális rendszer. Csabainé, akit csak Mariként emlegetek, rendesen megfelelt a feladatnak, 1945-ben húszéves fejjel lépett be a pártba, az ötvenes években Benke Valéria személyi titkára volt, a háború utáni évekből hozott elkötelezettségét, hitét, nyitottságát, meggyőződését a párt történelmi küldetését illetően mindig megőrizte, elszántan küzdött a hatalom szférájába beépülő konjunktúralovagok ellen, akiket nyíltan sosem leplezett le, mert elővigyázatos volt, de a szíve mélyén árulóknak tartotta őket. Ezért érezte szinte magától értetődőnek, hogy a tehetségtelen demagógokkal szemben a tehetségek mellé álljon, s ezért is tudtunk mi, akik a beosztottjai voltunk, és pártonkívüliek, szót érteni vele a színházi élet mindennapi konfliktusaiban és vitáiban. Egyszerűen odafigyelt az értelmes érvelésre, a tényekre, az objektív adottságokra. Ezzel most egy kicsit előreszaladtam, hisz egyelőre ott tartottunk, hogy külső munkatárs vagyok a *Színháznál*, de épp azt a szerkesztőségi légkört próbáltam ekképp jellemezni, amely kezdettől vonzóan hatott rám, és külsősként is jóval több

időt töltöttem a szerkesztőségben, mint amire feltétlenül szükségem volt. Mari egyébként egzisztenciálisan is segített rajtam, az ő összeköttetéseknek köszönhetem, hogy 1970 őszen odavettek a *Magyar Hírlaphoz* tévékritikusnak azzal, hogy színházról is írhattam.

A *Színház* című lap amúgy szellemileg túlzottan is heterogén volt, nemcsak a szerzők, de maguk a szerkesztők is – az első öt-hat év két beosztott szerkesztője, Koltai Tamás és Köröspataki Kiss Sándor¹ szakmai ismerete, tapasztalata, szellemi nyitottsága ég és föld volt, természetesen az előbbi javára, akit, mondanom sem kell, az egyik legmegbízhatóbb színikritikusnak tartottam. Köröspataki távozásával lettem tagja a szerkesztőségnek, Tamással elég jól megvoltunk egymással, tiszteletben tartottuk egymás véleményét, ráadásul az esetek többségében igen közel álltunk egymáshoz. Csabainé utánam hozta a szerkesztőségbe Nánay Istvánt, aki szintén évek óta írt már a lapba, ehhez sikerült egy plusz státust szereznie, vele kissé nehezebben szoktunk össze, az ítéleteink néha elég távol estek, de végül is mindannyiunkban megvolt a kölcsönös bizalom, a készség a másik elfogadására. Más volt a helyzet Boldizsárral, akit, ha nem tévedek, csak akkor ismertem meg, amikor belső munkatárs lettem, ő más világ volt, már életkorát, elveit, politikai kapcsolatait tekintve is. Ráadásul a lapzárta kivételével nemigen láttuk, lapzártakor sem mindig, alapjában véve egyfajta atyaúristenként lebegett felettünk, normát szabott, megfeddett és oltalmazott minket, mert ez utóbbira különösen szükségünk volt. Tény, hogy a lap szakmaiságát mindnyájan fontosnak tartottuk, tettünk is érte, még ha e tekintetben sem volt teljes az egyetértés, de ha a mából úgy látszik, ahogy most állítják, akkor megvolt az eredménye.

– *Sőt, úgy látszik, hogy a Színház lehetőséget teremtett strukturális kérdések felvetésére, megvitatására. Ilyen volt például a színházi profilokról szóló vita, de a budapesti és vidéki színházi helyzet összevetése vagy az amatőr és hivatásos színház ütköztetése mögött is a megújulás igénye munkált. A struktúrát érintő kritika nemegyszer alapvető társadalmi kérdéseket is involvált. Mennyire volt ez tudatos?*

– Mai szemmel, mintegy fél évszázad múltán könnyű úgy látni, hogy a hatvanas évek végén, a hetvenesek elején egyfajta színházi forradalom tanúi vagy inkább részesei voltunk. Emlékszem, egyszerre úgy tűnt, a hagyományos, megmerevedett, nehézkes játéktípus, amely nem is olyan rég, kissé talán más hangszerelésben, de élő színházi előadások jellemzője volt, hatástalanul, hamisan, üresen cseng. Eleve már a színházépülettel is bajunk volt, amely változatlanul őrizte a 19–20. század fordulóján kialakult polgári dráma illúzióját, hogy a negyedik szobafal eltüntetésével a belső enteriőr kulisszái közt az igazi életet látjuk, a zsöllyékben meg kiöltözött, proccos, élemedett korú nézők sznob élvezettel „szórakoznak”, míg a fiatalokat a kultúrházakban, üres termekben fellépő alternatívok vonzák, akik keresetlen egyszerűséggel beszélnek az életről, és amikor véget ér a rövid, többnyire alig egyórás produkció, képesek a nézők hazafelé zaklatottan vitatkozni egymással. Ez nemcsak nálunk fordult elő, kortünet lett a szomszédban is, Nyugaton is; a cseheknél, a lengyeleknél is elszaporodtak a pinceszínházak, habár valljuk be, nálunk nem egészen így festett az ügy, például az alternatív jelzőt senki sem használta, mert az politikailag gyanús volt. Minden, ami alternatív,

azt jelenti ugyanis, hogy más úton is mehetne a világ, mint amin megyünk, így aztán nekünk csak műkedvelőink voltak, de attól még ők voltak a frissek, dinamikusak, aktuálisak. A fővárosi igazgatói pozíciójukhoz görcsösen ragaszkodó színigazgatók egyszerűen nem akarták tudomásul venni, mi történik, összeesküvést sejtettek a fiatalok viselkedése mögött, aki meg szóba hozta nekik a színházi struktúra kérdését, arról feltételezték, hogy egy műkedvelőt akar beültetni az ő székükbe, vagy ami ennél is rosszabb, valamelyik tehetséges fiatal rendezőt, aki vidéken egy-két év alatt színházi vezetővé ért. A korszak jellemző tünete, hogy 1968-ban a főiskola két legtehetségesebb végzős rendezője – Zsámbéki Gábor és Székely Gábor – úgy dönt, hogy eleve vidékre szerződik. 71-ben már mindketten főrendezők, majd igazgatók, 78-ban együtt jönnek Pestre a Nemzetibe, ahol a kultúrpolitika össze akarja boronálni őket azzal a Nagy Péterrel, aki minden tekintetben az ellenkezőjét gondolja a színházról, mint ők, mégis a fejük fölé ültetik igazgatónak, s aki annyira nem érti, miről van szó, hogy hatalmi védettsége ellenére megbuktatja magát. Nem folytatom, tudjuk, ebből lett a Katona József Színház. És azt is tudjuk, hogy leginkább a két Gábor fémjelzte autonóm színházi gondolkodás volt képes magába szívni a hatvan-hetvenes évek alternatívájának inspirációját, különösen a Zsámbéki-féle kaposvári műhely ez tette izgalmas jelenségé. De mit láttak a másik oldalon? A vidéki színházak ostromgyűrűjét a pestiek körül, az egyik pesti vár bevételét. Az ellentétek nem enyhültek a színházi térkép átrajzolódása után sem. Boldogult-e a lap e színházi beháború közepette? Végül is álltuk a sarat. Nekünk, akik írtuk és csináltuk a lapot, megvolt a magunk mániája, meggyőződése, igyekeztünk ahhoz tartani magunkat. Nem állítom viszont, hogy akár Boldizsár, akár Csabai Mari érett szerkesztői koncepcióval rendelkezett volna, jól bírták ellenben a bozótharcot. Nem kell ezt utólag sem kozmetikázni, az adott körülmények közt egyszerűen erre volt szükség.

– *Az például újdonság volt, hogy a világszínház meghatározó történéseiről is komoly elemző írások születtek, ezek egy része éppen önnek köszönhető: Artaud, Grotowski, a happening, a lengyel színház stb. Később egyre gyakoribb lett a személyes úti beszámoló is. Hogyan lehetett tájékozódni ilyen irányokban akkoriban?*

– Pontosan ez a hogyan volt a lényeg, jól látják. Kicsi szerkesztőség voltunk, kicsi utazási kerettel. Ráadásul kétféle utazási keret létezett, az úgynevezett szocialista kerethez nem kellett kemény valuta, az nagyobb volt, plusz évente pár nap nyugati út. Ebből a szempontból Jugoszlávia is Nyugat volt, és közben itt a szomszédban, Belgrádban zajlott minden ősszel az egyik legizgalmasabb világszínházi seregszemle, a BITEF. Manővereztünk, ahogy tudtunk. Előfordult, hogy négyen beültünk Koltai Tamás kocsijába, és mindjárt előadás után visszajöttünk magyar területre, itt vettünk ki szállodai szobát, azt már el lehetett számolni. Emlékszem Hámori Andrásra, aki, azt hiszem, a *Színházat* kiadó Lapkiadó Vállalat központi státuszán volt gyakornok, és odakérette magát a laphoz, később disszidált, és ha jól tudom, Kanadában lett filmproducer. Nos, ez a Hámori rájött, hogy ha egy utazási irodát felkérünk, rendezzen nekünk Belgrádba társasutazást, ahhoz nem kell kemény valuta. Így mentünk ki tizenvalahányan 1976 őszen az egyik legizgalmasabb BITEF-re, szenzációs előadásokat láttunk, Peter Zadek *Othellóját*, Beckett maga rendezte *Godot-ját*, Bob Wilsontól az *Einstein a tengerparton*, Ljubimov *Hamletjét* a moszkvai Taganka elő-

1 Életrajzaittovasható: <https://pim.hu/hu/people/korospataki-kiss-sandor#eletrajz>.

adásában, az Andrzej Wajda rendezte krakkói *Danton-ügyet*² stb.

– Említi, hogy Hámori András is a szerkesztőséghez tartozott, de mi a helyzet Forray Katalinnal és Ézsiás Erzsébettel? Meglepett minket, amikor a szerkesztők között találkoztunk a nevével.

– A korabeli káderpolitika kulisszatitkait nem könnyű megfejteni, a magamfajta közönséges halandó akkoriban se látta át. Tény, hogy a felettes szervek induláskor igen szigorúan vették, hogy csak két beosztott szerkesztő lehet a lapnál, később mégis többszöröződni kezdett a szerkesztőségi létszám. Hogy pontosan mi történt, erről nem sokat tudok. Eleve mi az, hogy felettes szervek? A Tájékoztatói Hivatal? A pártközpont? A Lapkiadó Vállalat? Siklósi Norbert, a Lapkiadó vezérigazgatója befolyásos, nagy hatalmú elvtárs volt, rajta sok múlt, ráadásul több önálló újságírói státusszal rendelkezett, és akit ilyen státuszba felvett, azt általában „kihelyezte” valamelyik általa kiadott laphoz. Hozzáteszem, mintegy ötven-hatvan lapot adott ki. Forray Kati, aki 1980-ban kerülhetett a Színházhoz, úgy emlékszem, egy ilyen státuszt hozott magával, és talán Ézsiás is, és Csáki Judit is évekkel később; mindhármójuknak volt olyan pártfogója, aki közbenjárhatott ez ügyben. Egyébként amikor azt mondtam, hogy Csabai Mari szerzett egy státuszt Nánay Pistának, az sem sikerülhetett Siklósi nélkül, és hasonló a helyzet Szántó Judittal, akit azért hozott oda a Színházi Intézettől, hogy ne kelljen nyugdíjba mennie. Mai szemmel hajlandó lennék azt mondani, hogy Szántó az én helyemre jött, hisz 1989 júliusában, amikor a *Magyar Napló* szerkesztősége megalakult, én eljöttem a Színházról, de maga Szántó írja Csabai Mariról szóló nekrológiájában, hogy ez 88-ban történt. Úgyhogy az egész folyamat ma sem látható tisztán, lenne még itt kinyomoznivaló.

– A gyakorlatban ők főmunkatársak voltak vagy a szerkesztőség „magjához” tartoztak, vagy ez a kettő nem különült el egymástól?

– A főmunkatárs kifejezést nem használtuk, most sem használnám, nem erről volt szó. Igazi főmunkatárs a lapnál, mondjuk, csak Koltai Tamás volt, az ő véleménye nyomott legtöbbit a latban. Ezzel azt is állítom, a lényeg az volt, Csabai Mari kit mire tartott, kire mennyire hallgatott. E jövevényeknek – hogy így fejezem ki magam – az volt az elsődleges céljuk, hogy a Színház szerkesztői közé tartozzanak, és Csabainé teljesítette a vágyukat, így szerepeltette őket. Kinek-kinek mást jelentett ez, Csáki Juditnak nyilván jó kiindulópontot későbbi kritikai karrierjéhez, de Forray és Ézsiás később sem boldogultak ezen a pályán, még a leadott cikkekkel is nemegyszer gond volt.

Pályi András író (középen), a varsói Magyar Kulturális Intézet új vezetője munkaprogramját ismerteti a Művelődési és Közoktatási Minisztériumban (1991. augusztus). Fotó: MTI / Friedmann Endre

– Mindenki ott volt a szerkesztőségi értekezleten? Hogyan folyt a lapszerkesztés, hogyan dőlt el, hogy melyik előadásról szülessen több anyag?

– Mindenki ott volt, de a szó hagyományos értelmében nem nagyon voltak szerkesztőségi értekezletek. Végül is Csabai Mari szabta meg a szerkesztőségi munkamenetet, elvárta tőlünk, hogy délután 3 és 5 között bent legyünk a szerkesztőségben, ő is akkor volt ott. Ez nyilván összefüggött azzal, hogy ő kint lakott a József Attila lakótelepen, esténként többnyire színházba ment, és nem akart kétszer bejönni a városba. A lapmegbeszélés abból állt, hogy miután összeállítottuk és leadtuk a lapot, másnap beültünk az ő szobájába, fogta a kezében a színházi bemutatónaplót, megbeszéltük, ki mire jelentkezett be, mit kell még megszervezni a következő számhoz. Volt, hogy többen akartak írni ugyanarról, általában a jobb, érdekesebb előadásokról, volt, hogy más-más aspektusból, sok esetlegesség volt ebben, de volt benne nyitottság is, hadd írja meg, amit akar, különösen, ha felkészült, jó tollú szerzőről volt szó, meglátjuk, mi sül ki belőle. Később már tudatos szempont lett, hogy írjunk a látványról is, a zenéről, egy-egy előadás valamely speciális aspektusáról. És főleg a színészekről. Kezdetből létezett egy ilyen rovat, az *Arcok és maszkok*, nem volt könnyű színvonalas anyagokkal megtölteni. Én például egy idő után ráuntam az úgynevezett negatív kritikára, a hiányérzeteim sorolására, sokkal jobban élveztem, ha olyan előadást kellett elemezni, amelyik tetszett, s minthogy többnyire a színészek ragadtak meg, egyre szívesebben írtam róluk, csak róluk, mondjuk, naplószerűen, azt keresve magamban, mitől képes az a színpadra kilépő ember, aki végül is teljesen kiszolgáltatja magát nekünk, nézőknek, rabul ejteni engem, magával ragadni, elvarázsolni. Amiből is következik, hogy nem feltétlen a legvirtuózabb, legtechnikásabb színészek voltak a kedvenceim, inkább az, akinek a jelenléte megtöltötte a színpadot. Akár egy amatőr is. Az a legendás, kaposvári *Marat/Sade* attól volt oly különös produkció, hogy a társulat eljátszotta a lázadó amatőrszínházat, amitől minden színre lépőnek, aki képes volt önmagát adni, súlya lett, hitele, levegője. Írtam is róluk egy cikket, amelyben mind a harminc szereplőt külön-külön szemügyre vettem. Elég rendhagyó vállalkozás volt, mégis jellemző a lapra, amelyben az érdekes anyagok többnyire nem megrendelésre, hanem a szerzők mániáiból születtek. A dolog árnyoldala persze, hogy sok unalmas, szürke lapszám is kikerült így a kezünk közül, amelyen bántóan érződött a távlatosabb koncepció hiánya. Később Koltai Tamásnak, amikor ő lett a főszerkesztő, érzésem szerint egyik fő gondja épp az volt, hogy koncepciózussá tegye a lapot, nem is sikertelenül, például csinált néhány érdekes tematikus számot, régebben nem nagyon voltak ilyenek.

² Stanisława Przybyszewska színdarabja, amelyből Wajda 1983-ban filmet is készített parádés stábbal. A szerk.

Fotó: Szarka Zoltán

– A folyóirat viszont jó háttérrel biztosított a drámaköz-pontú kritika meghaladásához. Talán ehhez is kapcsolódott a kritikaellenes hangulat erősödése, valamint a Színházművészeti Szövetség 1973. márciusi közgyűlésén a lapot ért támadás.³ Utóbbira a júniusi számban Boldizsár Iván válaszolt. Bár ön hivatalosan csak 1974-ben került a laphoz, említette is, hogy már sokkal előbb ott volt a lap körül. Vajon hogyan született ez a szakmai szempontból alapos válasz? Hogyan működött akkor a szerkesztőség, szellemi közösség volt a Színház, vitatkoztak-beszélgettek, egy ilyen választ többen írtak vagy ellenőriztek?

– A szerkesztőség teljesen tekintélyelvi alapon működött, nem is lehetett volna másképp, ez a rendszer lényegéhez tartozott. Mi is tisztában voltunk vele, hogy számunkra lét-szükséglet befolyásos főnökeink védelme. Igaz ugyan, hogy Boldizsár azzal kezdi az említett cikkét, hogy megvitattuk a szerkesztőségben a közgyűlés tanulságait, egyébként én is ott voltam vendégként, akkor még mint a lap külső munkatársa, de állítom, hogy nem nagyon voltak ilyen belső szerkesztőségi

viták, se akkor, se máskor. Inkább Csabai Mari közvetítésével befolyásoltuk valamennyire Boldizsár álláspontját; ők ketten elég szoros, szinte mindennapos telefonkapcsolatban voltak. Igazság szerint nem is voltunk megelégedve a Boldizsár-féle válasszal, hisz a hetvenes évek közepére, ahogy ezt az előbb már kifejtettem, eléggé elmérgesedett a helyzet, úgy tűnt, ennél sokkal radikálisabb lépésre lenne szükség. A gyávaságunk azonban – nevezzük csak nevén – megmentette a lapot. Ha odáig feszítjük a húrt, mint a *Mozgó Világ* egy évtizeddel később, hasonló sorsra jutunk. Aczél György, akinél a kultúrpolitika szálai egy kézben futottak össze, mesterien tudott manipulálni, szívesen eljátszotta a liberálist, néha még engedékeny is volt. De aki a hatalmát veszélyeztette vagy kétségbe vonta, azzal irgalmatlanul elbánt. Ezt Boldizsár Iván tudta a legjobban.

– *Melyik az az anyag a Színházban az ön színházkritikus pályafutása idején megjelentek közül, amelyet utólag a figyelmünkbe ajánlana, és miért? Legyen egy saját, egy másót!*

– Amikor Ascher Tamás végre megrendezte Beckett *Godot*-ját a kaposvári stúdióban, Lukács Andor játszotta a tróger Luckyt, aki egy epizódfigura Vladimir és Estragon mellett. Játszotta vagy élte? Nem tudok rá válaszolni. Lélegzetelállító volt, egyszerre játék és élet. Ezt a titkot akartam megragadni „Egy ember kibújik a bőréből” című írásomban, valamennyire sikerült is elkapnom, ezt tartom az egyik legjobb színházi cikkemnek, 76 májusában jelent meg, később az első színházi kötetem is ezt a címet viselte. Emlékszem, amikor leadtam, Boldizsár kivételesen ott ült a szerkesztőségben a lapzártá napján, elolvasta, nem egy dolgon fennakadt. Védtem az írást, nem engedtem, végül abban maradtunk, hogy eltoljuk a következő számra. Volt egy hónapom rá, újra és újra elővettem, kezdtem igazat adni a főnöknek. Ahol belekötött a cikkbe, ott valóban zökkenő volt. Megkerestem a megoldást, és a Boldizsár-féle észrevételektől csak jobb lett a cikk, megjelent. Sikerült hát valamit megörökítenem Lukács Andor sarkított, hátborzongató pillanataiból. Ez volt a legnehezebb, ha színészekről írtam, és épp ezért szerettem színészekről írni. Megbirkózni a lehetetlennel; izgatott. És akkor vegyünk egy másik esetet, mondjuk, Koltai Tamástól, akiről azt mondtam, jól megvoltunk egymással. De bizonyos értelemben egymás ellentétei voltunk. Tamás rátette az életét, hogy színikritikus lesz, de először is elment a Madách Színházba tanoncnak. Segéddramaturg vagy segédrendező volt, Ádám Ottó keze alatt tanult, tudtuk, hogy a mesterének tekinti, de a hetvenes évek Ádám Ottóját már kénytelen volt kritikusan nézni. Eleinte Ádám Ottó is írt a *Színházba*, az 1969. áprilisi számban például „Manipuláció a nézővel” cím alatt a „lázadó színházakat” vádolta manipulációval, a Living Theatre-t, Grotowskit. A következő számban megjelent Koltai Tamás „Színház és manipuláció” című írása, hivatkozott is benne Ádám cikkére, megállapította, hogy amit ő manipulációnak nevez, az az említett színházakban a megújulás eszköze is lehet, majd pedig – és ez a lényeg – lépésről lépésre elmagyarázta az olvasónak, hogy Ádám Ottó *valójában* mit akart mondani, vagy inkább mi az igazság abból, amit Ádám sértetten, háborogva előad. És ahogy olvastam – akkor én még a *Színháznak* elsősorban az olvasója voltam –, meggyőzött. Emlékszem, lebilincsel a higgadtsága, okos érvelése. Miközben lázas, türelmetlen híve voltam Grotowskinak is, a hozzá hasonlóknak is. És persze elgondolkodtam a saját türelmetlenségemen. Nagyon szerettem Tamásban ezt a józanságot, ahogy értelmesen kifejti, miről mit gondol. Ma is ezt szeretem az írásaiban a legjobban.

3 A vonatkozó anyagot lásd a Dokumentumtár rovatban.

FIATAL, HŐBÖRGŐ GYEREKEK

Boros Kinga beszélgetése Nánay Istvánnal

Az alábbi beszélgetés nem a közlés szándékával készült. Nánay István, a *Színház* meghatározó szerzője, korábbi főszerkesztő-helyettese 2020. július 15-én Zoomon mesélt kötetlenül a lap történetéről, és akkor még úgy gondoltuk, hogy az anyag a szerkesztőség magánarchívumába kerül mint a mindenkori szerkesztők számára hozzáférhető „családtörténet”, amely a többi szerkesztővel készült hasonló beszélgetésekkel továbbépül. A koronavírus-járvány első félévében jártunk, a színházak bezárása miatt váratlan döntéshelyzetbe kerültünk: sok töprengést és vitát követően átmenetileg átütemeztük a megjelenést. Ekkor ötlött fel bennem, hogy jó volna tudni, elődeink éltek-e meg hasonló krízist, és ha igen, hogyan kezelték azt. Hát megkérdeztem.

– Kevés olyan eseményről tudok, amely felforgatta a lapot. Elég hamar, szinte a kezdetektől kialakult az a struktúra és az az érdeklődési kör, ami a *Színházat* meghatározta, és ez hosszú időn keresztül nem változott. Döntőnek bizonyult viszont az 1989–90-es politikai változás, amikor megszűnt az állami fenntartásunk. Csabai Tiborné Török Mária, a főszerkesztő-helyettesünk – aki két évtizede állt a lap élén – az életkora miatt, meg azért is, mert akkoriban halt meg főszerkesztőnk, Boldizsár Iván (akihez Marit szoros szálak fűzték, s aki a támasza és háttere volt), bedobta a törülközőt. Jól látta, hogy az a lap, amit ő jónak gondolt, s bejáratottan tudott irányítani, a körvonalazódó új helyzetben fenntarthatatlan, és nem ő fog új irányt adni neki. Ezért átadta a *Színházat* Koltai Tamásnak, aki nem csupán külső megjelenésében, hanem tartalmában is egészen más lapot csinált. Még egy nagy változást látok a lap történetében, az pedig Koltai 2015-ben bekövetkezett halála utánra tehető. Akkor Tompa Andreának és az általa felkért szerkesztői csapatnak köszönhetően a *Színház* érdeklődési köre teljesen megváltozott.

– *Ez három nagy etap, és Tanár úr jócskán kivette a részét mindháromból. Hogy látja a váltásokat?*

– Boldizsár halálakor rövid időre Csabainé lett a főszerkesztő, én a főszerkesztő-helyettes, és végül is ketten vezényeltük le a váltást, amiben elég keményen benne volt Csáki Judit is a maga impulzív módján. Koltai akkor éppen nem a lapnál dolgozott, de egyértelműnek tűnt, hogy neki kell lennie a következő főszerkesztőnek.

– *Hogyhogy egyértelműnek tűnt? Nekem pont annyira az lett volna, hogy Tanár úr vegye át a főszerkesztést.*

– Koltai egészen másképpen mozgott a színházi közéletben, mint én. A *Színházon* kívül más orgánumban is publikált (többek között a *Népszabadság*, a *Tükör*, az *ÉS* kolumnistája volt), a Magyar Televízió színház- és filmfőosztályát vezette, mindez nagy népszerűséget hozott számára. És látszott, hogy olyan politikai és pénzügyi közeget kezd kialakul-

ni, amiben a kapcsolati tőkének legalább akkora szerepe lesz, mint a szakmaiságnak.

Az 1968-ban indult folyóirat 1990-re fontos szerepet töltött be a magyar színházi életben, de a megmerevedett rovatrendszerrel, a tíz-tizenöt flekkes anyagokkal borzalmasan nehezen lehetett követni a színházszakmai folyamatokat. Terjedelmi okokból csak néhány előadásra tudtunk odafigyelni, voltak olyan területek, amikről alig írtunk (például a tánc), de az érzékelhető politikai változások színházra gyakorolt hatásával sem foglalkoztunk. Ha megnézi az 1990 utáni első számokat, a lapstruktúra átrendeződése azonnal tetten érhető bennük: sok kis anyag, sokféle műfaj és sokféle szempont. Megújult az, ahogyan a külföldi színházi eseményekkel kezdtünk foglalkozni. Szinte minden számnak lett egy tematikus középpontja: ha egy színház nálunk bemutatta például Wedekind *Lulu*-ját, akkor összeszedtük, hogy a darabnak milyen előadásai voltak és vannak az európai színházakban, milyen körülmények között született a darab, a produkciók milyen esztétikai és értelmezési problémákat generáltak. A másik fókuszpont az alkotók és teoretikusok munkássága volt, ennek jegyében állítottunk össze például Mrozek-, Rózewicz- vagy Jan Kott-számot, de közzeltünk számos színháztörténeti anyagot is a legkülönbözőbb országokból és kultúrákból való szerzőktől, teoretikusoktól. A harmadik lényeges tartalmi elem a szakirodalom lett. A hatvanas-hetvenes években a Gondolat Kiadónál jelentek meg színházi kötetek, de ez a lehetőség a nyolcvanas évek közepére lényegében megszűnt. Ezért Fodor Géza elindította a *Színházban* azt a sorozatát, amelyben egy általa kiválasztott és fontosnak tartott elméleti szöveget, részletet vagy fejezetet közzölt fordításban, kis bevezetővel. Ha ezeket most valaki összegyűjtve kiadná, nagyon fontos antológiát kapnánk.

Andreának nagy váltása pedig az volt, hogy elléptek a színházi előadástól, mert számukra elsődlegessé váltak a társadalomkutatói területekhez közelebb álló megközelítések,

Fotó: Koncz Zsuzsa

a színház által is követhető társadalmi folyamatok. A jövő szempontjából ezt ugyan problematikusnak tartom, de érvényes koncepció, és természetesen összefügg azzal, ahogy a színházi alkotás folyamata is átalakult.

Az ötven év bármelyik korszakát nézem, elmondhatom: a lap mindig az új jelenségek krónikása, felfedezője, segítőtje igyekezett lenni. Természetesen nem azt állítom, hogy minden cikkünk az innováció diadalát harsogta, de nemigen maradtunk le arról, ha valami új történt a színházban.

– Volt-e szerepe a mindenkori lappiacnak a lapkoncepció alakulásában? Arra gondolok, hogy szempontot jelentett-e a Színház szerkesztésében, hogy épp van Film Színház Muzsika, Zsöllye vagy Revizoronline stb.?

– Szerkesztőségi beszélgetésekből tudom, hogy a hiány hívta életre a Színházat. Más művészeti területek már korábban rendelkeztek elméleti-kritikai folyóirattal – ilyen volt például a *Filmvilág*, a *Muzsika* (1958), a *Filmkultúra*, a *Művészet* (1960) –, itt volt tehát az ideje, hogy a színházi szakma is megkapja a maga szakmai orgánumát. Az 1990 utáni első időszakban sem a lappiac szabta meg a létezésünket, hiszen akkor meg belső kényszer motiválta az átalakulást. Még működött a *Film Színház Muzsika*, a napilapok írtak színházról,

minden hetilapnak volt színházrovata, tehát sok lap foglalkozott színházzal, ahogy maguknál, Erdélyben is. A *Critica lapok*, az *Ellenfény*, a *Zsöllye* – mondjuk úgy, a konkurencia – viszont később jelent meg, és ezeket a próbálkozásokat már abból a gögös helyzetből néztük, hogy a mi pozíciónk megrendíthetetlen, mert mi vagyunk a folytonosság, mi vagyunk a szakma. Kezdetben mindhárom lap rövid kritikákat közölt, és bizony kénytelenek voltunk beszállni a versenybe. Ebből a versenyből nem biztos, hogy mi kerültünk ki győztesen, igaz, hosszú távon alighanem a többi sem.

– A mostani szerkesztőség nem szállt be abba a versenybe, amelyet a többi, színházzal (is) foglalkozó online orgánium óhatatlanul teremt. Az azonnali reagálású kritika mindenekelőtt orientálni akar, ezért siet megjelenni, és ha nem elég gyors, ha előtte már megjelent kettő-három, akkor olvasó nélkül marad. Nekünk viszont nem az a célunk, hogy az elsők közt jelenjünk meg, sokkal inkább az, hogy a *Szinhaz.net* és a folyóirat ugyanazt az igényességet és ugyanazt a szemléletet képviselje. Nem is igen tud ez másképp lenni, hiszen ugyanaz a maroknyi szerkesztőség dolgozik mindkettőn, ugyanazok a szerzők írják az anyagokat.

– A Színházat igazán megrendítő változás pontosan az online megjelenése volt. Ekkorra Szántó Judit, Koltai és én, mindhárman viszonylag idősek voltunk, és szerkesztőként ugyan felismertük, hogy ez remek lehetőség, de számunkra az online inkább teher volt. Ezen nem változtatott az sem, hogy Kutszegi Csaba személyében felelőse lett a netnek. Ennek a formának tényleges meghonosításához Tompa Andreák kellettek.

– 2018-ban, a lap 50. születésnapján szervezett találkozón úgy fogalmazott: az online az azonnali kritikai reakció helye kell hogy legyen, a nyomtatott lapban pedig a jelenségeket lehet tárgyalni.

– Azt gondolom, hogy a kétféle forma, a print és a net eleinte nem igazán tudott elválni egymástól. A két tartalomnak sokkal élesebben, karakteresebben kellene különböznie, mert kétféle közönséget kell kiszolgálnia, de úgy, hogy közöttük az átjárás is meglegyen.

– Ez a szép elv dőlt be teljesen akkor, amikor 2020. március közepén arra eszméltünk, hogy a teljes májusi és júniusi laptervünk bukott, mert bezártak a színházak, és elmaradtak azok az előadások és rendezvények, amelyek köré az egyes számok fókusza épült volna. Vagyis hiába akartunk a lapban egy jelenségről beszélni, mert ha nincs előadás, akkor nemcsak azonnali reagálású kritika nincs, hanem jelenség sincs, amit elemezni lehetne. A Színház nem elméleti lap, olyankor is a magyar színházi valóságra reflektál, és ahhoz járul hozzá, amikor világszínházi vagy interdiszciplináris elméleti kontextusba helyezve tárgyal előadásokat.

De igaza van, mi sem látjuk elég tisztán a print és a net elválasztásának kritériumát. Időnként hosszasan vitatkozunk arról, hogy melyik anyag hová való. Például 2020 tavaszán megjelent a neten Závada Péter A jelenlét kisiklatása című írása. Ez egy 35 ezer leütés terjedelmű tanulmány a digitalizáció színházkoncepciókra tett hatásáról, de kifolyik tőle az ember szeme, elvégre legtöbbször telefonon olvasunk digitális tartalmat. Mégis jó döntésnek bizonyult nem megvárni vele a következő nyomtatott lapszámot: az azonnali megjelenés nagy olvasottságot eredményezett, és a tanulmány végül egy egész sorozatot generált a témáról. Lehet, hogy még egy újabb generációváltásra van szükség ahhoz, hogy a lap és a net magabiztosan pozicionálja magát egymáshoz képest.

A generációváltást előkészíteni, felépíteni nagy munka, és az eredmény nem garantált: mi most azt látjuk, hogy egyál-

Nánay István és Boros Kinga az 50 éves Színház folyóirat ünnepségén a Három Hollóban. Fotó: Szarka Zoltán

talán nem könnyű szerkesztői pályára csalni a fiatalokat. Ez mindig így volt?

– Korábban nem szerkesztőket kellett verbuválni, hanem szerzőket, gondolom, ez ma még nehezebb, mint 1990 előtt és után volt. A kezdetekben mindenki, aki egyéb lapoknál írt színikritikát, publikálási lehetőséget kapott a *Színháznál* is. Aztán kialakult a folyóirat saját kritikusi köre részben fiatalokból, részben azokból a gyakorló kritikusokból, akik elfogadták a lap szellemiségét. A nyolcvanas évek végére ez a szerzőgárda kissé összezsugorodott, és érdeklődési körét tekintve egyre rugalmatlanabbá vált. 1990 abban is nagy változást hozott, hogy nemcsak a szerkesztők, hanem a szerzők köre is kitért, felfrissült. Megint csak a fiatalok hoztak dinamikát a lap életébe. Meg az írók és nem szorosan vett színházi emberek. Amikor Duró Győzővel, majd Bérczes Lászlóval elindítottam a kritikusképzést, magától értetődő volt, hogy a tehetséges és vállalkozó kedvű hallgatóinkból újult meg folyamatosan a szerzői körünk. Ez mindaddig működött, amíg a kritikairás viszonylag kifizetődő, vagy legalábbis nem ráfizetéses tevékenység volt. Igaza van Szabó Istvánnak: mára a színházkritika-írás hobbitévékenységgé vált.

– *Csabainé Török Mária nekrológiájában¹ olvastam, hogy Tanár urat 1971-ben ő kérte fel ismeretlenül a lapba szerzőnek, miután az egyetemi színjátszásról írt szakdolgozatát olvasta. Aztán Tanár úr 1976-tól szerkesztővé avanszált.*

1 „Dr. Csabai Tiborné (1925–2011). Nánay István és Szántó Judit búcsúzik Dr. Csabai Tibornétól”, *Színház* 44, 11. sz. (2011), <http://szinhaz.net/2011/11/29/dr-csabai-tiborne-1925-2011/>.

– Csabainé respektálta azt, amit a fiatalok, elsősorban Koltai és Pályi András az első perctől kezdve képviseltek: az uralkodó, irodalomalapú kritikával szemben inkább színház-központú kritika szükséges. Hiszen a hatvanas évek végén a rendezői színház Magyarországon is erőteljesen megjelent, és erről nem lehet úgy írni, hogy a kritika négyötöde a darabról szól. Ő ezt felfogta, és olyan embereknek adott lehetőséget, akik ezt a vonalat erősítették. Tulajdonképpen én is így kerültem oda. Mindhármunknak volt némi színházi múltja, és tulajdonképpen a mi hármas fogatunk húzóereje indította el a lapot az előadás-elemző kritika irányába.

– *Csabainé háttérember volt, a szerkesztőségi munkát fő-szerkesztő-helyettesként lényegében ő tartotta kézben, Boldizsár Iván pedig a hátát adta hozzá. Mi, akik már nem találkoztunk vele, semmit sem tudunk róla, mert írása nem jelent meg a lapban.²*

– Mari végzettségére nézve magyar-történelem szakos tanár volt, Debrecenben végzett az ötvenes évek elején. A férje az akkori nomenklatúra szerint forradalmárnak számított, ezért amikor Mari fiatalon megözvegyülve Pestre került, gyorsan elhelyezték valamelyik minisztériumba. Amikor gründolták a lapot, kellett egy biztos elvtárs, és ő bölcsészként megfelelőnek mutatkozott. Addigra már, utólag úgy rekonstruálom, megismerte Boldizsár Ivánt is, aki legalább öt helyen volt főszerkesztő, úgyhogy nyilvánvaló volt, hogy ő a név, az akkori politikai

2 Érdekes adalék, ami mostanság vált világossá számunkra is, hogy bár Csabainé sosem publikált a *Színházban*, sok előadást látott, és szavazott is a kritikudíjra, ami egyedülálló a maga nemében.

életben elfogadott személyiség, a lapot pedig Csabainé fogja vinni. Nem tudom eléggé tisztelni azért a döntéséért, hogy nem írt színházról, mert nem színházi emberként nem akart outsiderként feltűnni. Cserébe választott maga mellé két embert, Koltait és Pályit. Egyik sem volt párttag, márpedig akkor egy lap vezetésében kellett párttag. Ő képviselte a pártot – igencsak liberális módon. Csabainé jó érzékkel válogatta meg, hogy kiket hív a szerkesztőségbe, illetve kiket bíz meg munkával. És ebben nem csupán a minőségérzéke volt erős, hanem a taktikai is. Tudta, hogy cikket kell adni a Hermann Istvánnak, a párt kvázi ideológusának, mert az ő írásai ellensúlyozzák a fiatal, hóbörgő gyerekek írásait. Almási Miklóst meg kell hívni, mert mindkét oldalt hitelesíti. Meg kell hívni Keresztury Dezsőt, mert ő ikon, de Hubay Miklóst is, mert ő szintén ikon, csak másféle. De meg kell hívni Major Tamást is, aki a harmadik féle ikon. Tehát nagyon érzékenyen tudott lavírozni, miközben hajlandó volt arra is figyelni, hogy kiket ajánlunk mi. Szóval a tutit mindig közösen találtuk ki, nem ő mondta meg.

Nagyon becsültem, hogy mindig megvédte a szerkesztőségben kialakult kohéziót. Mi a többi kulturális lappal egyetemben a Lapkiadó Vállalathoz tartoztunk. A kiadválalatokhoz gyakran kerültek olyan emberek, akiket főnről nyomtak, el kellett helyezni őket. Ezek zömét kis lapokhoz tették. A Színházban is voltak ilyenek, nem lehetett kibújni ez alól a kötelezettség alól. Kőröspataki Kiss Sándornak például édeskevése köze volt a színházhoz: pár évig magyart tanított Egyiptomban, hazajött, átmeneti időre a Színházhoz helyezték; Berkes Erzsébetet, aki később a *Mozgó Világ* szerkesztője lett, meg kellett menteni, mert valami zúrja volt az előző lapjánál, és akkor Csabainé azt mondta: mint párttag erősíti a szerkesztőség státuszát; Szántó Judit csatlakozásában is szempont volt – ha nem is a legfőbb –, hogy párttag, és két párttag már súlyt ad egy szerkesztőségnek. Ugyanakkor piszok jó érzéke volt ahhoz, hogy az írások nyelvileg, stílárban rendben legyenek. Nem nyúlt bele a szövegekbe, hanem jelezve a problémát visszaadta a szerzőnek javításra.

– *Milyen tipikus történet: a respektált, potentát férfi mögött áll egy nő, aki elvégzi helyette az összes láthatatlan munkát. És aki ráadásul nem hierarchiát érvényesít, hanem közösségként tudja működtetni a szerkesztőséget. Túl azon, hogy Boldizsár „tekintélyével biztosította a Színház működését”, ahogy Tanár úr a folyóirat Wikipedia-szócikkében fogalmaz, konkrétan mi volt az ő szerkesztői tevékenysége?*

– Boldizsár a negyvenes évek elején kezdte a szerkesztést, méghozzá nagyon jó irodalmi és szociológiai folyóiratoknál. Amikor Csabainé egy-egy lapzártakor behívta, mert tudta, hogy van olyan anyag, amivel gáz van, és muszáj megmutatnia Boldizsárnak, akkor ő tette helyre úgy, hogy abból ne legyen „odafenn” probléma. A cikkeket nem olvasta el, csak a tartalomjegyzéket. Ha, mondjuk, az élen egy Eörsi István-írás állt, akinek már a neve is indulatokat váltott ki az elvtársaknál, betette a hatodik helyre, ahol már senki nem veszi észre. Aztán megnézte a címet, és ha valamelyiket provokatívnak találta, kicseréltette valami semlegesre. Ha Mari kérésére mégis elolvasott egy-egy kérdéses írást, piros ceruzával az első és az utolsó bekezdést olvasatlanul kihúzta.

– *A felvezető és a következtetés, azokban lehet ideológiai gubanc.*

– Így van. Illetve azt tartotta, hogy az első bekezdés többnyire csak újságírói erőgyűjtés, az utolsó meg „vörös farkinca”. Még megnézte, hogy az alcímekben van-e valami gyanús, mert a többit úgyse olvassák el. Éles szemmel kiszúrta nem-

csak az ideológiailag problematikus mondatokat, hanem azt is, amit gyorsolvasásban nem értett meg. Mindig igaza volt, iszonyatosan sokat tanultam tőle.

– *Visszatérve Csabainé Török Máriára, úgy tudom, közvetten neki köszönhetjük, hogy a Színházban egyszer csak komoly helyet kaptak a határon túli magyar színházak. Az első, 1968. novemberi számban az említett Hermann István ír a kolozsváriak budapesti vendégjátékáról. A cikk statement értékű, általa a Színház az összmagyar színházak lapjaként mutatkozik be. Ugyanakkor szimptomatikus, és ez a helyzet összességében máig nem változott: az erdélyi színháznak, ez esetben Rappaport Ottó 1965-ös Tragédia-rendezésének Budapestre kell mennie, hogy a fővárosi szakma legalább pár év késéssel tudomást vegyen róla.*

– Ó, hát az iszonyatosan nagy esemény volt! Kovács György mint Lucifer! Hosszú idő után ez volt az első alkalom, hogy Erdélyből magyar színház Pesten járt – nehéz lett volna nem észrevenni. A vendégjáték megvalósulásának komoly politikai háttere volt; ne felejtjük el, hogy ezekbe az országokba csak útlevelemmel lehetett belépni. A határon túl élő magyarság politikailag elfojtott téma volt, tabu.

– *Persze tisztában vagyok azzal, hogy az államszocializmus éveiben nem lehet csak úgy jönni-menni a határon, és hiányoznak azok a kommunikációs csatornák is, amelyek ma egy kattintásnyira hozzák a távoli színházak műsorrendjét. A lát-szátérdeklődés azért tűnik fel mégis, mert lesznek évfolyamok, például az 1973-as vagy az 1978-as, amelyekben gyakorlatilag minden lapszámban írnak erdélyi vagy épp vajdasági színházról. Az ezredforduló előtti Színház határon túli érdeklődése egyértelműen Tanár úrhoz köthető, és összefügg Csabainéval.*

– Nekem fogalmam sem volt, hogy milyen színház van a határon túl, Csabainének köszönhetően kezdtem átjárni. Mari rokonságának egyik ága nagyváradi volt, s amikor bekerültem a szerkesztőségbe, lecsapott rám, mert volt kocsim. Ő elintézte az útlevelet, én kiszállítottam őt Nagyváradra. Vitük a gyógyszert, piperét a rokonoknak, és megnéztünk egy előadást. A határon túli színházat addig senki se képviselte a lapban, csak akkor írtak róla, ha vendégszerepelt jött egy társulat onnan. Azt mondja, 1973-ban van egy bummm. Annak legfőbb oka, hogy 1972-től vagyok szorosabb kapcsolatban a Színházzal, és akkor kezdünk járni Erdélybe Marival. Én is egyre többet írtam az ott látottakról, de találkoztunk ottani emberekkel is, akiket meg tudtunk bízni, hogy írjanak nekünk. Új világ nyílt meg előttem, és lelkesedéssel megferőtöztem a szerkesztőtársaimat is. Mint ahogy az amatőrökkel vagy a gyerek-és bábszínházzal kapcsolatban is ez történt. Az ilyen törekvések mindig beindítottak valamifajta erjedést a szerkesztőségben. Koltai érdeklődése elsősorban nyugatra irányult, illetve írt ő a román színházról, de nem az erdélyiről, írt Belgrádról, de nem a Vajdaságról. Pályi kitekintése elsősorban a lengyel színházat érintette. Hosszú időbe telt, míg ezek az orientációk változtak. És a külföldi eseményekről szóló beszámolóinkat – mint sok mást – a kultúrpolitika nem mindig nyugtázta pozitívan, azaz néhányszor a fejünkre koppintottak.

– *Az mit jelent?*

– Valahol még megvan a pincémbe egy paksaméta irat, belegyömöszöltem a táskámba, amikor a szerkesztőségből kiköltöztem. Egy feljegyzés piszkozata.³ Csabainé számosat írt a különböző fejmosások után. A legtöbbről még csak nem is

3 Az anyagot lásd a Dokumentumtár rovatban.

volt tudomásunk. Soha nem adta át a szerkesztőségnek a felelősről érkező ütések, vigyázott ránk, hogy töretlenül és kreatívan tudjunk dolgozni.

– Amikor Csabainé óvó erejéről és a szerkesztőségi kohézióról beszél, úgy képzelem el a szerkesztőségi irodát, mint egy biztonságos fészket. Mi egy levelezőbe járunk nagyjából havonta egyszer, vagy online találkozunk, főleg velem, aki nem Budapesten élek. E-mailen, mindenféle üzenőfalakon persze éjszakába nyúlóan csevegünk és ügyintézőnk, de az élő szerkesztőségi gyűlések ritkák, mint a fehér holló.

– Mari délután dolgozott. Három óra tájban mentünk be a szerkesztőségbe, és folyt a duma hatig, amikor indulni kellett színházba. Sok külsős is bejárt, sokan jöttek úgy, hogy elkísértek valakit, aki cikket hozott, és ez is egy módja volt annak, hogy új szerzőket találjunk. A szerkesztőségi iroda összejöveteli hely volt. A határon túlról hozzánk legkönnyebben Jugoszláviából lehetett utazni. Amikor például onnan megjött Gerold László és Guelmino Sándor, akkor nagy paláver volt: hozták a híreket színházról, világról, Jugoszláviáról. Gergely Géza, a marosvásárhelyi akadémia tanára is többször megfordult nálunk. Miután Enyedi Sándor áttelepült Kolozsvárról Magyarországra, állandóan ott nyüzsgött. És nemcsak a határon túliak. Nádas Péter, Bereményi Géza, akikkel egy korosztály voltunk, Pályinak közeli ismerősei. Nagyon izgalmas, jó kis közösség verődött össze délutánonként, különféle világnézetű és vérmérsékletű emberek.

– A vérmérsékletet korábban is említette, Csáki Judit kapcsán.

– Csáki Judit valamikor a hetvenes-nyolcvanas évek fordulóján, az egyetem után lett a *Népszava* újságírója, de ott állandó összeütközésbe került a szerkesztőség vezetőivel, ezért jött át hozzánk. Eleinte fenntartásokkal fogadtuk, de a nyolcvanas évek végére a szerkesztőség alapembere lett. Amikor azt mondom, hogy a maga impulzív módján van jelen, arra gondolok, hogy iszonyatosan gyorsan kapcsol és reagál. Emiatt a szerkesztőségen belül is, kifelé is voltak konfliktusai.

– Hogy néz ki tehát 1990 után a szerkesztőség mint közösség?

– Teljesen új gárdával indultunk. Ismét jó csapat jött össze. Lecseréltük az olvasószerkesztőt, a tördelőszerkesztőt, a fényképészt. Korniss Péter, egy fantasztikus fotóművész került hozzánk, és ez a nagyon nyugis, megfontolt, körültekintő ember szépen ellensúlyozott minden pattogást.

– Hadd kérdezzek rá röviden a fotósra. Úgy kell elképzelni, hogy akkoriban minden lapnak saját fotósa van? Tehát a mai gyakorlattal ellentétben a kilencvenes években még a lap foglalkoztat fotóst, nem a színház?

– 1990 előtt a színházaknak az MTI fotózott, de miután a színházi lapnak más szempont szerint készült képekre volt szüksége, inkább saját fotóst foglalkoztatott. Ez volt nálunk Ikládi László. 1990-ben megszűnt az MTI monopolhelyzete, ekkor kezdett kialakulni az a gyakorlat, hogy a színházak saját

Az ember tragédiája, Kolozsvári Állami Magyar Színház, r.: Rappaport Ottó (1965). Fotó: KÁMSZ archívum

fotóst alkalmaznak, és onnantól kezdve a Színház is használta a tőlük kapott képeket. A vidéki előadásokkal korábban is ez volt a helyzet, a helyi lapok fotósával voltunk kapcsolatban.

– *Ezzel párhuzamosan elfogyott az anyagi fedezet arra, hogy a szerkesztőségek saját fotóst foglalkoztassanak.*

– Ma azt látom, hogy amit a színházak ingyen a sajtó rendelkezésére bocsátanak, az jelenik meg mindenhol. Ez nagy hiány, főleg az utókor számára.

– *Visszatérek Csáki Juditra. Ő 2007-ben távozik a szerkesztőségből, és 2008-ban, gyakorlatilag egy időben a Színház.net indulásával megalapítja a ma is meghatározó szerepű Revizoronline-t. Nehéz nem gondolni arra, milyen lett volna a Színház netes felülete, ha ő akkor marad. Ráadásul a távozása nem köthető struktúraváltáshoz.*

– Amint az én távozásom sem.

– *Elmeséli, az hogyan történt?*

– Ez összefügg az 1990-es átalakulásunkkal. Ugyanaz az ember lett az alapítványi kuratórium elnöke, aki a főszerkesztő, tehát egy személyben két funkciót töltött be. A szerkesztőség egyre inkább egyszemélyessé vált. Ami nem azt jelenti, hogy nem volt belső megbeszélés minden egyes lapszám összeállításakor. De miután egyre inkább Koltai lett a lap arca, ő szerezte a pénzt, a belső erőviszonyok is erősen megváltoztak. Olyannyira, hogy bizonyos távlati perspektívák, belső működési kérdések megvitatásakor egyre inkább az ő véleménye lett a döntő. Ebben nagy szerepe volt annak is, hogy Szántó Judit feltétel nélkül lojális volt Koltaival. Elég sok konfliktus alakult ki.

– *Nánay István a 2003. márciusi szám impresszumában jelenik meg utóljára mint főszerkesztő-helyettes.*

– Volt egy olvasószerkesztőnk...

– *Sebők Magda.*

– ...aki ahogy hozzánk került, egy szempillantás alatt átvette a parancsnokságot a szerkesztőség fölött. De úgy, hogy a közlésre szánt drámákat is átírta. Gondoljon bele, Spiró megkapja a korrektúrát, és nem ismer rá a darabjára... Emiatt elképesztően sok konfliktusom volt vele, de másoknak is. Koltai viszont ragaszkodott hozzá, és amikor egy szerkesztőségi megbeszélés alkalmával szóvá tettem valamit vele kapcsolatban, kijelentette: vegyem tudomásul, hogy nélkülem megvan a lap, de Sebők Magda nélkül nincs meg. Ja? Akkor köszönöm szépen. Kipakoltam a fiókom, és elmentem. Körülbelül így ment el Csáki is akkor, amikor arról volt szó, hogy miért bérelünk egy hatalmas lakást sok pénzért, hogy ott üljön benne egy titkárnő...

– *Csomor Mártonné? Vele én is találkoztam.*

– ...aki viszonylag magas fizetésért mindent megcsinált Koltainak. Csak eközben a lap anyagilag bajban volt, nem tudtunk fizetni a szerzőknek, és az ilyen kis lapok többségét már otthonról, számítógép mellől szerkesztették. Tehát mindkét esetben személyes konfliktus okozta a távozást.

– *Érdekes, hogy a távozás egyik esetben sem jelentett szakítást. Mindketten szerzői maradtak a lapnak.*

– Az életem fontos része volt a lap, és végül is nem a lappal volt problémám, hanem Koltaival. Később bocsánatot kért, úriemberek módjára lezártuk az ügyet. De szerkesztőnek nem mentem vissza. Ha felkértek, dolgoztam, de sosem szól-tam se ott, se másutt, hogy valamiről írni akarok.

– *Azt mondja, volt olyan, hogy nehézséget okozott a szerzőket kifizetni. Beszéljünk kicsit a lapcsinálás anyagi oldaláról. Meg lehetett élni akkor az írásból, szerkesztésből? Most ugye mindenki másod- vagy harmadállásban hódol e hobbijának.*

– 1990-ig a szerkesztő közalkalmazotti fizetést kapott, és úgy ment előre a rang- és fizetési létrán, mint a közalkalmazottak. A fizetést a szerzői honorárium dobhatta meg. Tehát ha én egy évben átlagban tizenkét számba írtam, az azt jelenti, hogy minden hónapban jött a fizetésemhez még valami. Kilencven után lényegében ketten maradtunk fizetések, a titkárnő meg én, mert én voltam legközelebb a nyugdíjhoz, de minimálbérrel mentem nyugdíjba. A többiek nem kaptak fizetést, hanem vállalkozói címen vették fel a szerkesztői pénzt.

– *Mindez összefügg azzal, hogy a normatív támogatást felváltó pályázatok, gondolom, soha nem jelentettek biztos hátteret.*

– 1990 után, amíg az NKA el nem indult, különböző ügyeskedésekkel lehetett fenntartani a lapot. Az alapítványi forma tette lehetővé a pályázást, és az akkori pályázati lehetőségek biztosítani látszottak a működésünket. Egészen az első Fidesz-kormány hivatalba lépéséig.

– *Ez 1998?*

– Igen. Leszűkítették a lapkiadási keretet, és addigra már más színházi lapok is működtek. A nehézséget tetézte, hogy megjelent néhány cikkünk például a szolnoki színházról, amit a művelődési tárca helyettes államtitkára, Szolnok korábbi polgármestere nehezmenyezett, és nyakunkba zúdított egy pénzügyi vizsgálatot. Befagyasztották a számláinkat, nem tudtunk semmit és senkit kifizetni. A színházak siettek segítségünkre azzal, hogy felajánlották, megvesznek bizonyos mennyiségű lapot.

– *Ez csodálatos!*

– Csaknem minden magyar színház csatlakozott, színházszek, rendezők is, így tudtunk talpon maradni abban a bő félévben, amíg a vizsgálat tartott. Ez ma teljességgel elképzelhetetlen.

– *Többször ajánlottunk fel közvetlen megkereséssel kedvezményes előfizetési csomagot a színházaknak: öt példányt olyan kedvezményes áron, hogy a postázással együtt nekünk szinte ráfizetéses volt.. Mit mondjak, így sem volt tolongás. Pedig annyira el tudnám képzelni, hogy ott a Színház minden színészbüfében, a művész személyzet előfizetést kap karácsonyra a vezetéstől, az első ötven bérlő vásárlója egy-egy lapot bónusz-képpen... Miért elképzelhetetlen ez ma? És mi kell a szakma megtartó figyelméhez?*

– Mert ma alapvetően más a helyzet, mint volt negyedszázada. Akkor sokként éltek meg a színházak is, hogy az első Fidesz-kormány minden kulturális intézmény sorsát kérdésessé tette, hiszen ez a szféra 1989–90 után strukturálisan és finanszírozásában alig változott, tehát e terület rendbetétele sürgető feladat volt (de végül is nem történt meg). Egy ilyen szituációban természetes gesztus az összefogás. Az intézmények fenyegetettsége azonban máig sem szűnt meg, de egyrészt mások lettek a kritikus veszélyek, másrészt a színházi közélet szereplői megtanultak igazodni. Nem függetlenül attól, hogy katasztrofálisan szétszakadt és átpolitikálódott a szakma. A kritika általában, de a Színház folyóirat különösen szúrja a szemét a jelenlegi színházi megmondó embereknek, és ehhez igazodik szinte az összes vidéki színház, de a fővárosiak közül is jó néhány. És persze a kritikával az alkotók többsége is mindenkor elégedetlenkedik. De a legfőbb ok: az egész társadalomból, így a színháziból is kiveszett a szolidaritás, az összetartozás érzése és kifejezési készsége. Ilyen körülmények között nemigen tudok arra válaszolni, hogy mi kéne a szakma megtartó figyelméhez.

BÉRCZES LÁSZLÓ

KÉT TALÁLKOZÁS

Kötőszavak (Beszélgetőkönyv önmagammal) – Részletek egy készülő könyvből

[Koltai] Tamás egy budai presszót javasol, félúton lehet ket-
tőnk lakása között. Én kezdeményeztem a találkozást, de
érzem, örömmel rááll. Régóta ismerjük egymást, és több ez,
mint ismeretség, talán mondhatom, két egymással szimpatizá-
láló ember munkakapcsolata és színházszeretete. A kilenc-
venes években tagja vagyok az általa főszerkesztett *Színház*
csapatának. A *Színháznak*, ahová sokáig csak vágyakozom,
és egyszer csak magától értetődően ott vagyok. Nánay Pista
„törődik velem”, hozzá kötődöm, de Tamás is kedves hozzám,
egyáltalán, az a gyanúm, akkor kerülök oda, szerencsémre,
amikor ott néhány évig tényleg csapatként működik a szer-
kesztőség: távolságtartó tisztelet, figyelem, sokféleség és kí-
váncsiság teremti meg ezt, és ahogy írom, veszem észre, hogy
tulajdonképpen Tamást jellemzem ezekkel a szavakkal. Utó-
lag úgy tűnik, ez az időszak az ő főszerkesztői kiteljesedése is,
na, nem miattam, én véletlenül pottyanok bele, és élvezem.
Talán az utolsó felragyogása annak, amit a huszadik század-
ban szerkesztőségnek tudhattak nevezni: írógéppel, gépíró-
nővel, olvasószerkesztővel, vonalas telefonnal, rendszeres
szerkesztőségi értekezletekkel, beszélgetésekkel, vitákkal,
egyáltalán, egymás írásainak elolvasásával... Tanulok. Koncz
Zsuzsától pontosságot, fegyelmet és tapintatot, ahogy úgy van
jelen a legintimebb interjún is, hogy sem engem, sem az in-
terjúalanyt nem zavarja, miközben utánozhatatlan portrékat

kattintgat; Szántó Judittól a tudással párosuló lelkiismeretes-
séget, ahogy minden írásomban talál legalább húsz hibát, és
a fene vigye el, tizenkilenc esetben igaza van; Csáki Judittól
az izgága, életes, pezsgő jelenlétet, ahogy éles eszével vágni
tud, és vág is; Csomor Margótól az őszinteséget és természe-
tességet, a született intelligenciát, ahogy neki mosogatni és
Mészöly Dezső-szöveget gépelni ugyanaz: megbízhatóan el-
végzendő feladat; Nánay Pistától a szigorú, máig tartó barát-
ságot, ahogyan egyik-másik kritikámat brutálisan lebassza, és
amikor méltatlankodom, hogy másnak, aki talán még nálam
is rosszabbul ír, egy szót sem szól, akkor legyint, és hozzátessi:
„Az reménytelen”, s ezzel valójában reményt ad, miután porig
alázott; Tamástól az eleganciát, a kíváncsiságot és a szenvedé-
lyt. Még születésnap partik is vannak, Csáki Juditék laká-
sában például, de Koltai Tamáséknál is „bulizunk” egyszer.
Tényleg fájó szívvel köszönök el, amikor indul a Bárka. Tamás
kérel, hogy legalább interjúkat írjak, jól is esik, hezitálok,
aztán nemet mondok. De kötődöm, hisz továbbra is beszá-
molok nemzetközi fesztiválokról, és interjúk is születnek kül-
földiekkel Vasziljevától Percevalig, Hermanistól Pintiliéig. És
jön Pistával a Hajónapló Műhely. Tamással is sokszor össze-
futunk: a Katonában, a Nemzetiben, az Örkényben és persze
a Bárkán, mindig váltunk kedves szavakat, small talk, semmi
több. Tudjuk, hogy sok mindentről másként gondolkodunk,

Fotó: Vörös Szabolcs

Mohácsi János és Bérczes László a Színház folyóirat esztén az Osiris Kiadó könyvesboltjában. Fotó: Koncz Zsuzsa

bár színházi ízlésünk nem különbözik nagyon – nem is különbözhet, hiszen én Kaposváron, Szolnokon, a Katonán nőttem fel, és őket, tekintélyes kritikusokat olvastam, általuk tanultam a színházat. Olyan jó lenne egyszer egyenrangúan beszélgetni vele, az egyik első számú színikritikussal. Hiány van bennem, azt érzem, tartok már ott, hogy javasoljak egy találkát Koltai Tamásnak.

Kávét rendelünk, talán süteményt is, amit amúgy én soha nem tennék, de most zavarban vagyok-vagyunk, és pepecselő rendelésekkel hidaljuk át azt, hogy megszólaljunk. Nehéz elkezdeni. Mert nem akarunk semmit, csak ismerkedni, beszélgetni. Aminek spontán kellett volna megtörténnie az elmúlt huszonöt évben. Döcögve-dadogva kölcsönös akarással megszólalunk. Meg is tudunk egyet s mást a másikról, múltról, családról, de sajnos hamar belép a színház, aztán természetesen a Nemzeti. Egyrészt mert ez Tamás (szerintem beteges) mániája, másrészt mert nemrég volt a váltás, Alföldit Vidnyánszky váltotta. Rizikós téma, félek, Tamást elviszi a szenvedély és a harag, de nem, ez egy kellemes tavaszi délután, amikor két barátokozni vágyó ember bizonyítani akarja önmagának és a másiknak, hogy nyitott, és érdeklő, mit mond a másik. És bármily kontrolláltan és visszafogottan igyekszem most fogalmazni, megkockáztatom, ez valóban így van: nyugodtak és megfontoltak vagyunk, tudjuk egymásról, hogy nem harapunk. Ő Alföldi Robi *Sirály*-rendezéséért rajong, erről én lemaradtam, én kifejezésre juttatom, magyarul kimondom: hozzám közelebb állnak Vidnyánszky Attila összművészeti szó-zene-mozgás zuhatagai. Biztosítjuk egymást arról, mennyire nagyra tartjuk a másik favoritját: én Robi németesen tiszta, pontos fogalmazását dicsérem mértékkel, ő Attila elsőprő dinamizmusát méltatja. Tapintatosan, óvatosan beszéljük az őszintét, kapcsolatunk továbbra is távolságtartóan baráti, de egy arasznyit talán léptünk egymás felé. Sután kezdet fogunk, megegyezünk, hogy majd újra találkozunk. Aztán nem találkozunk, Tamás pár hónappal később váratlanul meghal.

Tegnap, 2020. december 21-én meglátogattam Nánay Pistát. Tanítvány a Mesztert, jól hangzik, meg egy kicsit igaz is. Februárban én hetven, ő nyolcvanhárom éves. Megkérem Mariannt, a feleségét, ő nyolcvankettő lesz jövőre, fotózzon le bennünket. Annak idején, a Paál Isti-könyvem írásakor tőle kaptam fotókat a *Petőfi Rock*ról. Kattint néhány képet, aztán tapintatosan eltűnik, hogy bennünket beszélgetni, három és fél óra múlva kérdezi meg halkán, nem

akarunk-e ebédelni. Akarunk. A *Színház* című lapnak készül a beszélgetés, tapasztalataim alapján kétórás eszmeeserét tippelek, mondom is Pistának, aztán hat óra múltán hagyom el a házat. A lapot szerkesztő fiatalok, nekem fiatalok, hívtak fel, először márciusban, miután Cinivel a főszerepben megrendeztem Szatmárnémetiben *Az ügynök halálát*. Hogy Czintossal egy nagyinterjút. „De hát vírus van, karantén van...”, értetlenkedem, ők, korszerű maiak erőltetnék az online interjút. Ki van zárva, mondom. Most, amikor enyhébb a Covid-helyzet, újra próbálkoznak: félve, óvatosan simogatnak, hogy a jövőben esetleg néhány nagyinterjút vállalnék-e, azzal, akivel akarok, és olyan terjedelemben, amennyiben akarom. Zavarba jövök. Én, aki valaha arról ábrándoztam, hogy egyszer megjelenik a nevem a *Színház* hasábjain, és amikor megjelent, másként jártam az utcán, csak én tudtam, hogy másként, de az elég volt. Ballagtam a nagykorúton peckesen: „Ti, emberek, ti nem is tudjátok, de az legyen a ti bajotok, hogy ez a fiatalember már a *Színház*-ban publikál!” „Öt szovjet darab”, talán ezzel a címmel jelent meg az első. A cím magyar fordítása egyértelmű: a kezdő fiatal elutazik öt vidéki városba, végigkínlódik öt kortárs szovjet darabot, megírja a művet, ahogy tudja, végighallgatja Nánay Pista nyilván jogos kritikai megjegyzéseit, utóbbiak mentén javít, újraír – és vár. Igen, vártam a lap megjelenését, majd izgatottan vettem kézbe, ahogy megérkezett a nyomdából, hogy azonnal elolvassam azt, amit már kívülről tudtam. Vajon rajtam kívül hányan olvasták? Az érintett színházakban néhányan bizonyosan. Boldog voltam. Most pedig riszálom itt magam, hogy a Kapa-könyv után beszélgetőkönyvet soha többé, nem beszélve a színésziinterjúkról. Mondjuk, Nánay Pistával szívesen, ezt válaszolom. De csak ha személyesen találkozhatok vele, online semmiképpen. Pista igent mond. „Csak a gyerekeink meg ne tudják, nagyon szigorúak velünk.” Ülünk, beszélgetünk, soha nem feledkezem meg a feladról, hogy ebből majd egy írásnak kell kikerekednie, de valójában nem törődöm vele. Pista kedves és barátságos, sokat mosolyog, én talán először életemben igazán felszabadultan, egyenrangú félként üldögélek vele. Megérezem, milyen az az önkéntelen tisztelet, ami nem félelemből és nem elhatározásból fakad, hanem csak van, azzal sem kell törődni, mi kerül szóba, mert bármi kerülhet, és nem kontrollálom, ő vajon mit gondol arról, amit mondok. Csak nem nőttem fel, csak nem lett belőlem felnőtt? Még az is lehet.

CSÁKI JUDIT

NEGYEDSZÁZAD

Nem, nem végzek most történeti mélyfúrást, nem kotorászok különféle dokumentumokat, ezt mind megteszik majd a színháztörténészek vagy a sajtótörténészek – ha ugyan a nagy múltátfestés után lesz még valaha történetírás –, hagyatkozom a memóriámra, ami lyukacsos ugyan, de a lyukak közt elég pontos, mert képszerű. És nem, nem szépítgetek, nem tapintatoskodom – ha fáj valakinek, hát üzenem: nekem is. De mivel látom, hogy a fiatalok a legjobb szándék mellett is sokszor „félrebeszélnek”, ha a múltról van szó, fontosnak tartom, hogy ez itt meglegyen: for the record.

Illetve nem negyedszázad volt, csak huszonnégy év, de hát az majdnem negyedszázad. 1983-tól 2007-ig voltam a *Színház* című lapnál, szerkesztőként és szerzőként. Szakmai értelemben ott lettem felnőtt, ez volt az én posztgraduális képzésem.

Ejtőernyősként pottyantam oda; az egyetem után a *Népszavá*hoz kerültem, ahonnan rövid úton kirúgtak (ez egy másik történet, szintén megírandó), majd hosszas munkaügyi pereskedés után a Legfelsőbb Bíróság nekem adott igazat. Mehettem volna az *ÉS*-hez vagy az akkor még létező *Új Tükör*höz (amelynek a *Népszavától* történt kirúgásom pillanatától a kolumnistája voltam, ez volt Fekete Sándor piciny lázadása az agitprop osztály ellen), de én ezt a szakmai műhelyt választottam.

Boldizsár Iván volt a főszerkesztő, de a lapot Csabainé Török Mária vitte; ő rengeteg előadást látott, egyedül élt, a színház és a lap volt az élete és a családja, de írni sosem írt, mert nem tekintette magát szakembernek.

Amikor odakerültem, ott volt Koltai Tamás, Nánay István, Pályi András, Szántó Judit és Bérczes László.¹ Hozzám képest csupa „nagy pályás”. És nem könnyen fogadtak be és el – utólag érteni vélem, miért. Hebrencs voltam abban a szolid, megállapodott szakmaiságban.

Intenzív szerkesztőségi élet volt, mert noha nem volt kötelező bejárás meg munkaidő, mégis ott voltunk nap mint nap, hiszen nem volt internet; a szerzők jöttek, hozták a kéziratukat, ittak egy kávét, beszélgettünk, persze általában a színházról. Akkor kezdtem a „nagybani” színházba járást; tehettem, még nem volt gyerekem, mentem is szinte minden nap, és legtöbbször a szerkesztőségből indultunk. Volt kocsim – Pistának is, Tamásnak is –, tehát volt vidék is, sokszor; de mindig mindenhol hazajöttünk előadás után, ami egy nyíregyházi, békéscsabai vagy zalaegerszegi előadás után hajnali kettő vagy három órát jelentett (autópálya még persze sehol, köd, hó, jég olykor viszont nagyon is).

1 Csáki Judit 1984 januárjában szerepel először a *Színház* munkatársaként a lap szerzőinek felsorolásában. Ekkoriban a szerkesztőség tagjai Boldizsár és Csabainé alatt: Ézsias Erzsébet, Forray Katalin, Koltai Tamás, Nánay István, Pályi András. Ézsias 1984 októberében már a *Film Színház Muzsika* képviselőjében voksol a kritikusszavazásán, Forray elég keveset írt, a következő két évben kikopott, aztán eltűnt a lap haasábjairól. Bérczes 1983-ban középiskolai tanár volt, 1995-97 között volt a szerkesztőség tagja, 1983-ban Szántó Judit az OSZMI osztályvezetője volt, Pályi 1990 után már nem tagja a szerkesztőségnek. A szerk.

Csabainé ügyesen manőverezett ezekben a nyolcvanas években, nagy néha, és akkor is csak utólag értesültünk arról, hogy egy-egy írásból volt némi balhé „odafönt”. Nem kellett foglalkoznunk semmi ilyesmivel, ahogy nem kellett foglalkoznunk a pénzügyekkel sem, hiszen egy kiadóvállalat volt alattunk, állták a cechet, mi meg kaptuk a meglehetősen csekély fizetést, de hát akkoriban ki a franc törődött ezzel, ugye.

Boldizsár Iván, a névleges főszerkesztő ritkán tűnt föl a szerkesztőségben, leginkább a lapleadás napján, amikor is Csabai Mari izgatottan rakta össze a megjelenendő cikkek paksamétáját a szerkesztőség kisebbik szobájában az íróasztalon, Boldizsár nekiült, végigolvasta (vagy inkább átlapozta), mi meg a másik szobában várakoztunk. Aztán megjelent a küszöbön, és mondott néhány kifogást, egy-egy szóval vagy a cikkek sorrendjével kapcsolatban – emlékeim szerint ezek általában jogosak voltak.

Ma teszem föl a kérdést: zavart-e, hogy teljesen „normális” kritikák jelennek meg a havilapban sokszor két-három hónappal a bemutató után? Zavart, igen, hiszen egy-egy vidéki előadás el is tűnt addigra. Tettem-e valamit, hogy ne így legyen? Nem.

Jártunk Erdélybe Nánay Pistával, sötét idők voltak ott akkoriban; ott tanultam meg, hogyan kell leszívni a benzint az egyik kocsiból – a miénkből – a másikba. Üldögéltünk Kötő Józsefnél a kolozsvári színházban – ő aztán mindent, de mindent tudott az erdélyi színházokról, máig sajnálom, hogy nem csináltam vele egy jókora életútinterjút; vacsoráztunk Tompa Gábornál meg a szüleinél is – az még egy másik Tompa Gábor volt, azt hiszem. A legnagyobb élmény a forradalom utáni színházlátogatás volt, 1990 februárjában: Székely János *Caligula helytartója* című darabjának a premierjén nagykabátban ültünk a nézőtéren, de a hangulat forró volt, boldog pillanatok és csodás előadás.

1990-ben a lapnál is jött a nagy változás: Boldizsár Iván már nem élt, és Csabai Mari hamarosan átadta a főszerkesztést Koltai Tamásnak, Nánay Pista lett a főszerkesztő-helyettes.

És a lap kinyílt: megjelent a külföldi színház, megjelentek elméleti írások, fontos kortársi elemzések, lettek jó sorozatok (Fodor Géza jut eszembe), tematikus lapszámok, amelyek ma komoly színháztörténeti adalékok (a Halász Péter-szám jut eszembe, de volt több is), lettek összefoglaló írások egy-egy

hazai színházi műhelyről, tudósítások külföldi fesztiválokról (akkor kezdtem például Berlinbe járni a Theatertreffenre, de akkoriban jutottam el Edinburghba, Belgrádba, Bécsbe és sok más helyre is).

Ez jó korszak volt: lehetett ötletelni, órákig beszélgetni, vitatkozni. Kemény György új dizájnt csinált a lapnak, lett egy fantasztikus fotósunk Korniss Péter személyében, akinek nemcsak a munkája, hanem a személyisége is fontos része lett a lapnak. Bérczes Laci elment – át a „túloldalra”, a színházcsinálókhoz –, aztán elment Pályi András is.

És felderengett néhány probléma. Mennünk kellett a Báthory utcai szerkesztőségéből – a Németvölgyi úton béreltünk egy lakást. Nem volt olcsó – és ekkor már a pénz is egyre fontosabb lett, pályázatokból és előfizetőkből kellett eltartani a lapot és magunkat –, viszont ez volt közel a főszerkesztő, valamint a szerkesztőségi titkárnő lakásához. A titkárnő, Csomor Margó jelentős túlhatalommal bírt – akkoriban ezt nemigen vettem észre, mert nem törődtem vele –, a pénzügyekben például csak ő és Tamás látott tisztán, mert velünk nemigen osztották meg ezeket az információkat. De azért ez a lakásbérlés, vagyis a szempontjai nekem már nem tetszettek, és ennek hangot is adtam.

A pénzügyi gondok miatt – én, a hülye – önként kiléptem a státuszából, és számlás lettem minimálbéren (ma iszom a le-

vét ennek); később tudtam meg, hogy Margó – nyilván Tamás jóváhagyásával – ugyanekkor bejelentette a laphoz a lányát, akít persze sose láttunk, csak fizettük a társadalombiztosítását és a járulékokat utána...

Volt egy olvasószerkesztőnk, Sebők Magda. Kissé szabadon bánt a szövegekkel, ebből aztán voltak konfliktusok, kivált, amikor drámákat is „javított”; főleg Pista adott hangot a nemtetszésének. Egy ilyen „hangot adásból” és Tamás érzéketlen válaszából lett az, hogy Pista felmondott a szerkesztőségben, noha a kuratóriumnak mindvégig – máig – tagja maradt. Nekem ez nagyobb csapás volt, mint a többieknek, mert Pista – a maga lassan, de annál pontosabban fogalmazó módján – nemcsak fék és ellensúly volt a csapatban, hanem alapember, kontroll és szövetséges.

Ez már a kétezres években volt, amikor is látszott az internet térhódítása, és látszott az is, hogy egy nyomtatott havi lapnak ezzel a helyzettel valamit kezdenie kell. De mi továbbra is nyomtuk, ahogy addig, maradt a kéthónapos átfutás, a kuncsorgás a reklámok és pénzek után, a folyamatos anyagi mélyrepülés. Korniss Péter helyett ekkor már Koncz Zsuzsa volt a fotósunk – csuda egy fotós és csuda egy ember volt. A lánya, Schiller Kata is dolgozott nekünk – a fotók és a tördelés elvitte a lap honorkeretének a kétharmadát. Olykor le-

álltunk a drámamelléklettel – amely egyébként tán a legnagyobb vívmány volt a lap történetében, pláne akkor, amikor a könyvkiadásban is az üzleti szempontok domináltak.

Közben – 2000-tól – a *Magyar Narancs* színházi kolumnistája lettem; 2013-ig minden héten, de tényleg minden héten írtam egy kritikát. A kolumnista mint újságírói státusz azóta kimúlt, pedig fontos eleme egy-egy periodikának. Koltai akkor már jó ideje az *Élet és Irodalom* színházi kolumnistája volt – hiszem, hogy a *Színház* rangját, szakmai presztízsét emeltük mindketten ezzel a „mellékállással”.

Koltai Tamás szakmailag mindig bátor és szókimondó volt – akkoriban a politikában még inkább óvatos. Sokat beszélünk erről, és nem biztos, hogy mindig igazam volt, amikor egyre többször és egyre erősebben nyomtam őt és a lapot különféle „akciók” felé. Beregszász például ilyen volt: lelkesen támogattuk a színházat, az adakozást, szerveztük is, amennyire tudtuk, és hát néztük az akkor még fiatal Vidnyánszky minden előadását, én többnyire Zsámbékon. Beszálltunk a Nemzeti Színház körüli vitákba – az Erzsébet téri gödör ügye, aztán a végül létrejött épület pályázata, a döntési procedúra és balhéi, ezekre emlékszem.

Kis kitérő: ekkor már többet és jobban foglalkoztunk a táncsal, így lett a szerkesztőségi megbeszéléseken állandó vendég Kutszegi Csaba, aki talán az Operaház táncosa volt régebben, és ő mondta mindig azt az egy-két táncos témát, amivel foglalkoznunk kellene. Nemigen szólt egyébként, hisz a színházról lövése sem volt, de addig ült ott, míg végül beépült, és egy rövid Koren Zsolt-intermezzo után Tamás rábízta a lap online verzióját, ami többnyire a print lap kereshetetlen pdf-ben való feltöltését jelentette. Ez világít rá arra is, hogy mennyire vette komolyan a világháló szerepét... Kutszegi ma már színikritikusnak tartja magát, van blogja is.²

Örültem annak, hogy egy-egy jelentős előadásnak megadtuk a módját: az Örkényben játszott *Borisz Godunov*nak éppúgy, mint a Krétakör *Sirájának*, és még sok másnak is. És annak is, hogy a világszínház erős rovat volt, sok mindent én is innen tudtam meg távoli műhelyekről és alkotókról. És hát nem mellékes az sem, hogy Lengyel György révén a régi idők színházának, előadásainak a története is rendszeresen feltűnt a lapban – olyasmis ez, ami ma nagyon hiányzik, amire egy valamirevaló kultúrpolitikanak sok pénzt kéne adni: hogy nyoma maradjon az „egyszervoltnak”.

A világszínház gazdája a kétezres évek közepén már Tompa Andrea volt. Vele ekkor már évek óta jó barátok voltunk, tudtam, milyen szűk neki az a kabát, amit az OSZMI csöppnyi szobájában viselnie kellett. És a magam módján igyekeztem nyomni, hogy bekerüljön a szerkesztőségbe, de Tamás bizony sokáig ellenállt. Ezért aztán elállt a szavam, amikor évekkal később úgy emlékezett, hogy Andreát bizony ő akarta, és kezdettől nagyon örült neki... Hm. De ez mindegy is végső soron. Andrea megjelenése nemcsak a világszínházat, hanem a lap egészét is felkavarta: a kissé „túlrutinosodott” lapcsinálás felfrissült, izgalmas lett. Megjelent Krystian Lupa írása Kantorról, begyűrűztek a fesztiválok Tamperétől a Wiener Festwochenig, Moszkvától Szentpétervárig, születtek átfogó cikkek, egész blokkok egy-egy ország színházművészetéről, például Romániáról – szóval rendre joggal éreztük, hogy minden lapszámunkban van valami rendkívül izgalmas írás. Szorosan követtük, alkalmanként több

írással, interjúval is a hazai fesztiválokat, nemcsak az Országos Színházi Találkozót, hanem a Vidéki Színházak Találkozóját, a gyerekszínházi fesztivált, a függetleneket – merthogy akkoriban ez mind volt, és fontos volt. És mivel Tamás nélkül aligha tartották volna meg a salzburgi és bayreuthi operafesztiválokat, természetesen ezek is helyet kaptak a lapban.

Megint egy kis kitérő: igen, engedve volt kinek-kinek a saját szakmai mániája. Emlékszem a hosszas mesélésekre a szerkesztőségeken: valaki valahonnan hazatért, valaki valamit látott, és beszámolt róla a többieknek. Vagy többen láttunk egy-egy előadást, és hosszasan tanakodtunk, kinek állna legjobban az arról való írás. Koltai szakmaisága ragadós volt: pokolian – és tényleg: pokolian – komolyan vettük a munkát. A fecsegős látszatnak nem volt szabad bedőlni: olyan mondatok, félmondatok vagy csak jelzős szerkezetek röppenetek a levegőbe, amikből aztán cikk, cikksorozat, összeállítás született. Mert Tamás annyira lelkes volt, hogy lelkesíteni tudott. És ez nem valami felturbózott lelkesültség volt, hanem a legföldközelibb hétköznapióság. Neki tényleg a színház volt az élete, mindenről a színház jutott eszébe, és ha tétova és tanácstalan volt az élet egyéb terepein – vagy kifejezetten alulfejlett a társasági-szociális skillben –, hát az is emiatt volt, mert igazán biztos lábbal a színházi talajon állt.

A szerkesztőségi értekezletek rendre a „Mi újság?” kérdéssel kezdődtek, de szerintem egyöntetű megdöbbenést okozott volna, ha egyszer azt válaszolom, hogy elindult a gyerekm, pedig volt olyan, hogy ez volt a legnagyobb újság, legalábbis nekem. De ez a kérdés mindig a színházra vonatkozott, és ilyenkor ki-ki elmondta, mit látott, mit hallott – igen, a színházi berkekben keringő pletykákat is –, aztán rátértünk az aktuális teendőkre. Sokszor esett szó az anyagi nehézségekről, a pályázati gondokról. És mivel formálisan ugyan, de mégiscsak a Színházi Társaság lapja voltunk, olykor reménykedtünk abban, hogy ez tán némi anyagi támogatást is jelenthet. Ekkor még ugyan a Vidnyánszky-féle – szakmai álruhát viselő – politikai szerveződés előtt voltunk, de a mából visszatekintve azért jól látszik, micsoda illúziókat kergettünk.

Sokszor, legtöbbször én írtam a pályázatokat, legalábbis a számokat. Sosem voltam híve a nagy hazugságoknak, a méretaránytalan fölfelé stilizálásnak, de nem tulajdonítottam mindent eldöntő jelentőséget maguknak a számoknak. Úgy gondoltam, hogy a *Színház* olyan szakmai lap, amit egy normális országban akkor is finanszíroz az állam, ha kevés előfizetője van; egyrészt mert annak a kevésnek is jár a lap, másrészt mert olyan szakmai funkció és minőség, aminek a színházművészet eminens érdekében meg kell maradnia. De hát én sosem voltam kultúrpolitikus, sosem voltam döntnök a kultúrafinanszírozás szervezeteiben, noha a „terepen” töltött évek következtében sokkal jobban értek hozzá, mint azok legtöbbször, akiket afféle színekúraként vagy parkoló pályaként oda pakol a politika.

A kétezres évek közepén egyre többet beszélgettünk és vitatkoztunk Tamással arról, hogy mit kezdjünk a világhálóval. Én úgy gondoltam, hogy a napi kritikákat, a szerintem gyorsan romló, aktuális írásokat a neten kéne megjelentetnünk, és a lapban a nagyobb és mélyebb anyagokat, a világszínházi vagy egyéb szakmai összeállításokat kellene közölnünk. Egy ilyen átalakítás – ami valójában profiltisztítás és profilváltás, illetve profilteremtés – jókora nekifeszülést igényelt volna, és persze némi – amúgy nem nagyon sok – pénzt is a weboldal létrehozásához. Pénz sem volt, az igaz, de leginkább Tamás elszánása hiányzott ehhez a lépéshez.

2 Helyesebben ezek az NKA által is komolyan támogatott kritikai portálok, lásd *Tánckritika* (tancskritika.hu) és *Kütszéli Stílus* (kutszelistilus.hu), amelyek főszerkesztője Kutszegi Csaba. A szerk.

Pedig ekkor már más volt a szerkesztőségi élet is: kevesebbet jártunk be, hiszen a szerzők sem jöttek már olyan gyakran, mert legtöbbször e-mailen küldték a cikkeket. Megszűnt az az intenzív személyesség, eltűntek azok a jófajta – ámde sokszor időrabló – beszélgetések, amelyek korábban a szerkesztőségi élet alapszövetét jelentették. Mi, szerkesztők is csak véletlenül futottunk össze – leszámítva az előre kitűzött értekezleteket –, és akkor is legföljebb felszínes small talkra volt idő és hajlandóság. Csak Margó, a titkárnő ült bent nagyjából minden nap, illetve amikor kedve tartotta, és ő is leginkább csak Tamással beszélt a lap dolgairól. Már Tamás titkárnője és bizalmasa volt, nem a lapé.

És a hely, az a bérelt lakás, az is olyan lehangoló lett. Néhány kopott íróasztal, egy vonalas telefon, lepattant üldögarnitúra... Komputer szerintem csak a képszerkesztőnek volt, az is valami ősköviület. És hát kerülgettük a remittendaoszlopokat a szobákban.

2007 elején Koltai kirúgott a szerkesztőségből. Illetve nem is ő rúgott ki – mondom: a személyes, társas érintkezésben nem volt a szavak, még kevésbé a konfrontáció embere –, hanem a titkárnővel, Margóval rúgattott ki. Ő mondta meg, hogy többet ne jöjjenek, ennyi volt („Én mondtam, hogy ne járjon annyit a szád”, tette hozzá anyáskodva). Egy pszichológus biztosan ki tudná deríteni, hogy mi volt a közvetlen előzmény, az a bizonyos utolsó csepp Koltainál, ami miatt azonnal és ilyen módon akart szabadulni tőlem, de én bizony elfelejtettem. Viszonylag biztos tippem, hogy a pénzügyi átláthatatlanságot és az internetre való áttérés szükségességét tettem szóvá – lehetséges, hogy talán némileg keresetlen stílusban.

Ekkorra már valamelyes rutinom lett a kirúgattatásokban (pedig a java, Kaposvár és például a *Népszabadság* még előttem volt), vagyis nem estem kétségbe, és azonnal elkezdtem

agyalni a *Revizoron*, amiről akkor még persze nem tudtam, hogy *Revizornak* fogják hívni (ez László Ferenc ötlete volt). Négy hónapig magányosan törtem rajta a fejem, aztán nyolc hónapig azzal a két emberrel, akik máig szerkesztőtársaim: Jászay Tamással és László Ferencel. És a következő év, 2008 elején el is indultunk.

Sokat tanultam Koltaitól. Direkte is – olyasmiket, amikben csak próbálkoztam a nyomdokaiba lépni: szakmai ethoszt, lankadatlan figyelmet, körültekintő írást. És indirekte is: hogy nem szabad egyszemélyes játszótérrel működtetni, hogy bele kell látni a jövőbe, hogy át kell adni a vezetői pozíciót.

Ez a jövőbe látás Tamásból hiányzott. A pozíció átadásának pedig nincs kultúrája Magyarországon. Lehet körülnézni: hány lap, hány színház, hány szervezet nyugszik egyetlen ember vezénylő tábornokságán... Hány olyan dolog van, ami ennek a bizonyos első embernek az elmúlásával maga is el fog múlni? Képtelen vagyok felfogni, hogy ezek az első emberek ebbe nem gondolnak bele, vagy ha belegondolnak, nem rettennek vissza a saját elsőségüktől. (Idézet: „Mindezt majd megírom még pontosabban is.”)

Ahogy a mából visszanezdek: nem sajnáltam azt a *Színházat*, sem a lap szempontjából, sem a sajátoméból. Tamással évekig nem beszélünk, mert évekig vártam tőle valamiféle magyarázatot. Aztán a szakma helyzete egyre nehezebb lett, szaporodtak a türehetlenségek – és persze én voltam az, aki megszólítottam őt. A történeteket, ezt a nyavalyás kirúgást ugyan sosem beszéltek meg, de újra lett köztünk valamiféle kollegiális viszony, olykor harcostársi együttműködés, de barátság már soha többé. A halála nagyon megviselt, és ma is sokat gondolok rá.

Ami viszont a *Színház*ból utána lett, annak drukkolok. Leginkább azért, mert csapatjátékszága van, és én ezt szeretem, mert magamat is csapatjátékosnak tartom.

A Színház egykori szerkesztősége: Nánay István, Kállai Katalin, Szántó Judit, Köröspataki Kiss István, Csabainé Török Mária, Koltai Tamás, Budai Katalin, Csáki Judit és Csomor Margó. Fotó: Ikládi László

KUTSZEGI CSABA

A MI VILÁGUNK

Koltai Tamás emlékére

1999 tavaszán kerültem be a *Színház* folyóirat szerkesztőségébe. Kicsit bonyolult, tipikus magyar ügylet révén: az akkori Táncszövetség¹ egy megállapodás alapján évente beszállt egy kisebb összeggel a lapba (ennek miéértje a bonyolult), ezért cserébe a folyóirat táncrovatot nyitott, és minden számában közölt három-négy vonatkozó cikket. A táncosok ragaszkodtak hozzá, hogy a rovatnak legyen egy „táncos gazdája”, aki a szerkesztőséggel egyeztetve megtalálja a releváns témákat, felkéri a cikkírókat, akár mondhatja: szerkeszti a rovatot. Hárman kaptunk a feladatra felkérést: két valódi tánckritikus és én. Máig nem tudom, miért, de a megbeszélésre közülük csak én mentem el, így hát engem választottak.

Jómagam akkor még aktív operaházi balett-táncos voltam, a pályán ritkaságszámba menő bölcsész végzettséggel és akut betűvető hajlammal bírtam, a táncszövetségi kollégáim nyilván ez utóbbiak miatt gondoltak rám. Beigazolódni látszott a jóslat, mellyel hajdani bölcsészkarri évfolyamtársaim (persze söröskorsókkal a kezükben) többször szembesítettek: „Neked könnyű életed lesz, mert te a balett-táncosok között minden bizonnyal mindig a legjobb bölcsész, a bölcsészek között meg egészen biztosan a legjobb balett-táncos leszel.” Hogy ez maradéktalanul valóra vált-e, mindmáig nem tudom, de az biztos: ha akkor, 1999 tavaszán nekem valaki azt mondja, hogy tánckritikus leszek, vagy csak rendszeresen tánckritikáirással fogok foglalkozni, azt ott helyben keresztben lenyelem.

Nem szerettem az akkori tánckritikákat. Jelentős részük belterjes volt (tisztelet a kivételnek!), íróik vélt szaktudásukat igyekeztek csillogtatni bennük. Ha balett volt terítéken, francia szakkifejezéseket illesztettek a szövegbe (szinte mindig rosszul vagy pontatlanul használták őket). Néptánc-cikkekben ugyan magyarul fogalmaztak, de általában úgy elmerültek a tájegységi botolók spéci világában (vagy valami más hasonlóban), hogy egyszerű földi halandó nem tudhatta követni azt. Kortárs táncról akkortájt még viszonylag keveset lehetett olvasni.²

Helyzetemet a *Színház* szerkesztőségében az érkezésemkor úgy fogtam fel, hogy itt biztosan sokat lehet majd tanulni, és (igaz, igen szerényen, de) még fizetnek is érte. Volt mit és volt kitől tanulnom, tapasztalnom. Jót is, rosszat is. A kritikáirásról pillanatok (értsd: néhány hónap) alatt gyökeresen

megváltozott a véleményem. Szórványosan olvastam ugyan korábban is a lapot (az Operaház egyik legjobb adottsága, hogy közel van az Írók Boltjához), de nagyon más volt szerkesztők óvó és vizslató tekintete alatt elmélyülni a cikkírás és a szerkesztés rejtelmeiben, az értekezleteken hallgatni az előadások és a beérkezett szövegek elemzését, kivesézését. Koltai Tamástól megdöbbenő dolgokat tudtam meg. Az egyik legfontosabb gondolatát a cikkírásról többször meghallgathattam. Az elején, ahogy alkalom kínálkozott rá, nekem is előadta, később fültanúja voltam, ahogy nem egy érkező külsős fiatalnak is elmondja. A lényege saját megfogalmazásomban így hangzik: nem az a jó kritika, amelyikből megtudom, hogy milyen volt az előadás, hanem az, amelyikből kiderül az is, hogy a cikkírónak mi a véleménye a világról, amelyben élünk.

Hoppá! Ez valami egészen más! Akkor a kritikusként nem feltétlenül szakirodalmi utalásokkal és mélységes mélynek tetsző, okoskodó gondolatmenetekkel kell molyolnia, hanem (színház ürügyén) arról írhat, hogy milyen a világ, amelyben élünk? Így megérthető az is, hogy Tamás miért tartotta szépírodalomnak a színházkritikát, igaz, erről nekem egyszer sem beszélt, ezt a halála után hallottam tőle egy, az interneten talált videofelvételen.

Az ezredforduló korszerű színházfelfogásához igencsak passzolt ez a kritikafelfogás. Nem volt ismeretlen számomra a korabeli kortárs tánc, de tény, hogy aktív táncos koromban kevésszer tudtam megnézni a kísérletező kollégák előadásait. Ahogy az Operaházban növekedett a szabad estéim száma, úgy vettem bele magamat nézőként a kortárs táncba. Szerencsés időszak volt. Két-három havonta születtek revelációként ható kortárs tánc-előadások, amelyekre jellemző volt, hogy a különböző formai kísérleteik mellett rólunk, közvetlenül a ma emberéről, a mi világunkról szóltak (ha elvontan is). Teljesen természetes, hogy a színházi progresszió mellett elkötelezett folyóirat táncrovatában jórészt kortárs táncról foglalkozó cikkeket jelentettünk meg, ez nemcsak a lap szellemiségével egyezett, hanem az én személyes kíváncsiságommal is találkozott. Persze igyekeztem nem elhanyagolni a klasszikus és modern/kortárs balettet, valamint a tradicionális és megújuló néptáncot sem, nemegyszer kellett egy-egy róluk szóló cikkért megküzdenem, de meggyőződésből tettem, ma is vállalom.

Koltai Tamással az évek során elmélyült a kapcsolat. Ő nem tekintett engem a tanítványának, nyilván furcsának érezte volna, mert kezdő kritikus létemre csak másfél évtizeddel voltam fiatalabb nála, ráadásul megbecsüléssel, sőt, egyfajta tisztelettel fordult felém (gyakran gondoltam azt: érdemtelenül). Én sem neveztem őt soha mesteremnek, pedig alig tudok megnevezni mellette még egy-két embert, akitől életemben annyit tanulhattam, mint tőle. Szakismerete, írástudása kiemelkedő volt, emberileg rendkívül korrektnek és em-

1 Teljes nevén: Magyar Táncművészek Szövetsége (MTSZ)

2 A pontosítás kedvéért: kortárs táncról (akkor még alternatívokról), a hazai új nemzedékről és külföldi együttesek magyarországi vendég szerepléséről már a régi *Táncművészet* is írt, leginkább a nyolcvanas évek második felétől, majd 1996-tól megjelent az *Ellenfény* folyóirat kifejezetten kortárs profillal-szemszöggel, de írt kortárs táncról a *Zsöllye*, a *Balkon* és az *ÉS* is, a téma szórványosan a napilapokban is megjelent, illetve ezt megelőzően is léteztek más, igaz gyorsan hamvába hullt periodikák (például a *Kortárs Csíra*), a 2000-ben indult *kontextus.hu* pedig szintén nem szükkülkötött kifejezetten kortárs előadásokról szóló tánckritikákban. A szerk.

Fotó: Jókuti György

patikusnak tartottam. De nem állt tőle (sem) távol az emberi gyarlóság; ha valamin felkapta a vizet, meg is tudta makacsolni magát. Támogatta, hogy a tánc mellett nyissak a színház felé. Amikor eljött az ideje, megértette, hogy a nyomtatott folyóiratoknak honlapra is feltétlenül szükségük van, és amikor – bizonyos személyi változások miatt – a szerkesztőségben gyakorlatilag egyedül képviseltem az internetes megjelenés ügyét, azt is belátta, hogy nem elég a lapszámokat havonta utánközlő honlap, hanem mellette gyors reagálású online kritikarovat is

kell. Úgy emlékszem, ez utóbbiról kb. egy évig gyözködtem, aztán belement azzal, hogy megcsinálhatom, de pénz nincs rá, mert ami van, az a printre is kevés. Pályáztunk, megcsináltuk, és láttam, hogy Tamás örül neki. Hamar megszerette, ha nem is nagyon sűrűn, de örömmel írt rá rövid gyorskritikákat.

Akkor már én is rendszeresen írtam színházkritikát, leginkább az online felületünkre. Egy cikkemet (nem táncról szólt), mint mindenkiét, szokás szerint publikálás előtt elküldtem Tamásnak. Tíz perccel később csengett a telefon. Tamás hívott, rögtön bele is vágott: hosszú percekig keresztül magyarázta, bizonygatta, hogy mennyire rosszul látom az előadást, szinte semmiben sincs igazam a cikkben. Elkezdünk vitatkozni, ami nem volt példa nélküli, Tamás veszekedni nem, de vitatkozni szeretett. Akárhogy érveltem, nem tudtam hatni rá, úgyhogy kénytelen-kelletlen beláttam, meg kell adnom magam. Jó, mondtam, rendben van, akkor ne közöljük... Tamás picit elhallgatott, majd megkérdezte: „Mit ne közöljünk?” „Hát a cikket. Azt mondod, mindenben tévedek, semmiben sincs igazam...” „Az igaz! – szinte kiáltotta az amúgy igen halk szavú főszerkesztő. – De ki mondta, hogy nem közöljük? Ez a te véleményed. Csak akarom, hogy tudjad: nincs igazad...”

Sok szempontból életem jelentős, szerencsés fordulata volt, hogy a Színházhoz kerültem, küzdelmes és tanulságos tizenhat évet töltöttem ott. Főleg az első tíz-tizenkettőben a kritikának még határozottan más szerepe volt a köz- és a színházi életben, mint ma, a kritikus is másmilyen megítélés alá esett. Akkor is feszültek egymásnak érdekek, voltak szép számmal pró és kontra durva megszólalások. De talán többségben voltak azok a kritikusok, akiket leginkább a tárgy megmunkálása, vagyis a véleményét pontosan és érzékletesen tükröző mondat, szöveg megmunkálása érdekelt, nem pedig a háttérben munkálkodó világnézeti akcionizmus, rosszabb esetben a megfelelés a tábor- vagy csoportérdeknek. Ugyanígy a kritikát olvasók többségét is a cikkíró véleménye érdekelte jobban, nem pedig az, hogy melyik oldalhoz tartozik.

Nem az veszélyezteti a független művészetkritika színvonalát, értelmét és létét, hogy papír helyett egyre inkább csak digitális kijelzőn olvasható.

Úgyhogy én nem siratom a nyomtatott Színház megszűnését, ez a kor kívánalma is. Nekem az a szellemiség hiányzik, amely Koltai halálával végérvényesen eltűnni látszik. De mit tegyünk? Ilyen világban élünk.

SZÍNHÁZ

Nem vész el, csak átalakul

Még néhány (átmeneti) hónap és új logóval,
korszerű tálalásban és komplex tartalommal indul új honlapunk!

Addig is maradjatok velünk és olvassatok minket itt: www.szinhasz.net

TOMPA ANDREA

TÖBB MINT FÉLSZÁZ

Majdnem pontosan két évtizedet töltöttem el a folyóiratnál, felnőttéletem kétharmada ez, és ennek a közös időnek még nincs vége, bár már nem dolgozom aktívan a lapnál. Első írásom 1999 februárjában jelent meg. Szerkesztő néhány évre rá lettem, majd főszerkesztő-helyettes, végül kényszerűségből, de saját döntésem alapján főszerkesztő 2015 nyarán. 2019-ben köszöntem el ettől a tisztségtől, azóta vagyok a lapot kiadó alapítvány elnöke. Felnőttkorom leghosszabb munkaviszonya, amely sajnálatos módon nem nyújtott soha egzisztenciális biztonságot, megélhetést. Személyes történetem következik, amely a lap életének csak egy apró darabja.

A kilencvenes évek vége valami érzékelhető fellendülés kezdete a magyar szellemi, s így a színházi-kritikai életben is. Tér nyílik az újnak. A nemrég alapított Bárka Színházban létrejön egy színikritikus műhely, mert az ötletgazdák úgy vélik, nincsenek fiatal kritikusok, ki kell tehát nevelni őket. A Hajónapló Műhelyt, amely nagyon sokáig él, ketten vezetik: Nánay István, aki akkor még szorosan kötődik a laphoz, és Bérczes László, volt szerkesztő, abban a pillanatban a Bárka művészeti vezetője. Mindkettejüket tanárainknak tekintem, „Laci” és „Tanár úr”, így maradnak máig. Új hangokra, új szerzőkre van szükség, új látásmódra is talán, bár ez így nincs kimondva. Egyetemistákból, frissen végzettek közül alakul a hallgatóság, kéthetente hétvégén találkozunk hosszú napokra, szövegeket írunk és olvasunk, ketten különféleképpen instruálnak, elemezni, látni és főleg írni tanulunk. A műhelynek sok évfolyama lesz aztán, és sokan, akik ma pályán vannak vagy voltak, e köpönyegből bújtak ki.

Azt tanuljuk: kritikára szükség van, véleménynek hangot adni jó. Írásaink előbb a Bárka Színház folyóiratában, a *Hajónapló*ban jelennek meg, de járunk fesztiválokra is, az ottani újságok is publikálják szövegeinket. Aztán egyszer a Tanár úr azt mondja, hogyha valaki ír egyebet is, mint a műhely számára kötelező írást, mutassa meg neki. Számomra ez felhívásként hangzik, írok és megmutatom; első írásom, egy Caragiale-fordítás kritikája, ámulatomra megjelenik a *Színház* folyóiratban. Úgy érezzük akkoriban, itt megjelenni óriási rang. A szövegeket négy szerkesztő olvassa: Koltai Tamás, Csáki Judit, Szántó Judit és persze Nánay. Ezután jön az olvasószerkesztő és két kör korrektúra.

Akik akkor indulnak a kritikus pályán, szerencsésük van: irtózatos a hiány fiatal kritikusokból. Aki szeretne hangot adni a véleményének, és hajlandó dolgozni a szövegén, nagy eséllyel megjelenik. Más lapok is vannak (ekkor még nem felületek), megjelenik a *Zsöllye*, de lehet írni a *Pesti Műsor*ba, az *Ellenfény*be, a *Critikai Lapok*ba, és még sorolhatnánk. A kritikanak van tere, még ha a *Színház* a fiatalok számára nehezebben elérhető terek közé tartozik is. Vannak még napilapok, és bennük kritikai rovat.

Sőt, létezik egy régi, *Világszínház* elnevezésű folyóirat is, amelynek 2000-ben a szerkesztője leszek, a Színházi Intézet

(OSZMI) adja ki. Ide is Nánay István segítségével kerülök, a lapot is együtt csináljuk, az intézetben kiadványokat szerkesztünk. A kétezres évek első fele ez: nem a kánaán, de sok új lehetőség ideje. Például a minisztériumból érkezik egy felkérés, hogy jó lenne orosz színházi kapcsolatokat keresni; engem mint oroszul tudót Moszkvába utaztatnak. Ez az első nemzetközi utam, megnyílik a világ.

A *Világszínház* azonban érzékelésem szerint nagyon szűk olvasóréteghez jut el; bár ahogy lapozom ma az *Arcanumban*, tartalmaznak látom, azonban egy külföldi színházról szóló, kifejezetten szakmai, negyedévi publikációnak alig van közege, olvasója. Abban az évben a CEU-n egy nyári kurzuson veszek részt, ahol kulturális menedzsmentről és kultúrpolitikáról tanulok; tanárom Dragan Klaić, akitől megkérdem, mitévő legyek ezzel a lappal. Dragan javasolja azt, hogy a kicsinek fel kell ülnie egy nagyobb valami hátára, hogy láthatóvá váljék. Nánay István és Csáki Judit is támogatja, hogy a *Világszínház* a *Színház* egy rovatává váljon, hiszen ott sokkal többen olvasnák. A nagy folyóirat ingyen kap egy tartalmas rovatot, hozzá személyemben egy szerkesztőt – tehát gazdagodik, és erre minden szerkesztő nyitott. Kritikusként akkor már a lap rendszeres szerzője vagyok. Fontos momentum, hogy egy nagy és régi állami intézmény, az OSZMI, és egy független lap együtt tud dolgozni. Az OSZMI-t akkoriban P. Müller Péter vezeti, a két lap egybeolvasztásának felvetését elfogadja: a színházi intézetnek is szüksége van erre a kapcsolatra.

Ahogy a kultúra minden területén, a kétezres évek közepe a folyóirat életében is jó korszak. Nem az olvasottsága miatt, azt akkoriban alig érzékelem sajnós. (Főleg utólag sajnós; milyen hasznos lett volna tudnom, hogy alakul e lap olvasói tábora!) Hanem mert része a színházi közéletnek.

2005 nyarán a pécsi színházi fesztiválon, a POSZT-on a lap kezdeményezésére kialakul egy fontos beszélgetés, amely azt feszegeti, hogy miért nincs nemzetközi színházi fesztivál Magyarországon. Erre az alkalomra egy tartalmas kiadvány is készül, amely áttekinti a régió helyzetét ebből a szempontból, és a helyszínen olyan vita jön létre, ami megvethetné az alapját annak, hogy elinduljon legalább a szakmai párbeszéd egy ilyen fesztivál szükségességéről, profiljáról stb. A beszélgetés nyomán a Summa Artium kiír egy ötletpályázatot nemzetköz-

Fotó: Máté Péter / Jelenkor

zi fesztiválra, amelyen nem hirdettek nyertest. Ez azonban intő jel, a szakmai apátia tüneteiről árulkodik.

A korszak, a kétezres évek közepének működését is mutatja ez az esemény, amely ma abszolút naivitásnak hat. Akkor az az elképzelés, hogy elindul a szakmai párbeszéd, annak eredményeképpen születik valamiféle konszenzus, amely nyomán létre tud jönni valami, nyilván állami támogatással. Ez még nem a személyes kijárások vagy az egyéni hatalmi lobbijéideje, ahogy ez ma történik. Még létezik valamiféle transzparencia, a szakma még nemcsak befolyásolni tud politikai szintű döntéseket, de generálni is eseményeket.

A lap számomra első fénykora ez, amikor többen csinálják (csináljuk), eleven beszélgetések és viták vannak a szerkesztőségi üléseken vagy levelezésben, amikor még ott van a Tanár úr is, Csáki Judit, Koltai és Szántó Judit, aki elsősorban stilisztaként dolgozik a szövegekkel, a szerkesztés ötletelős-vitatkozás munkájában nem aktív. Én csak a munka szellemi részében veszek részt; ez egyfelől előny, mert nem az én vállamat nyomja a lap fenntartásának, működésének kihívása, ugyanakkor hátrány is: csak egy vezető tud igazán jelentős változásokat generálni. Ennek a jónak nem sokáig tudok örülni, a belső viták során rövidesen felbomlik ez a szerkesztői közösség, Nánay, majd Csáki is távozik. A viták nem velem, a legfiatalabb és még mindig kezdő szerkesztővel folynak, hanem Koltai Tamással. Sajnálatos módon a lap érdekei a személyes konfliktusok mögé sorolódnak.

A szerkesztőtársakkal a viszonyaim nagyon különböznek. Tanár úr mindig egyfajta tanácsadó, szellemi vezető, mester számomra, soha nem tagadja meg a segítséget, tanácsot tőlem. Tamással szinte csak szakmai (volt) a kapcsolatunk, de abban nagyon egyenes és kendőzetlen, Tamás mindent kimond, szóban vagy levélben, ami nem tetszik neki, amiben vita van

közöttünk. Ezt az egyenességet mindig becsülöm benne, és irigylem is. Csáki Judittal kezdettől személyes a kapcsolatunk, sok mindent tudunk egymásról, sokat segített nekem hányódó korszakomban. Vitáink is vannak, de szerencsére sosem fogy el a beszélőviszony közöttünk, sem az egymás iránti tisztelet. Előbb-utóbb Szántó Judittal is lesz személyes kapcsolatom, csodálom a nyelvi készségeit: négy nyelvből fordít. A táncrovatot Kutszegi Csaba gondozza; a lapnak ebben a korszakában az egyes műfajok külön rovatként működnek, így nem keresszük egymás szakmai útjait.

Tamás megbíz, hogy legyek főszerkesztő-helyettes, tehát utódjának tekint, mégsem nevelődöm ki mellette mint leendő főszerkesztő. Nem ismerem meg a lap anyagi hátterét, terjesztési gondjait, pályázati lehetőségeit, pénzügyeit. 2015-ben, amikor Tamás hirtelen meghal, szinte semmit sem tudok arról, hogyan kell lapot csinálni. Tudok cikket szerkeszteni és rendelni, és ezzel vége is a tudásomnak. Tamás sajnos nem gondolkodott valós módon utódban. Úgy volt főszerkesztő, ahogy nemzedékének valamennyi főszerkesztője: évtizedek óta vezette a lapot, különböző gazdasági és politikai rendszereken átívelően, hogy kultúrpolitikai korszakokról már ne is beszéljünk. A lap ezért aztán nagyon erősen kötődött a személyéhez, és lehet, hogy sohasem vált le róla, hiszen Koltai Tamás a színházkritika bizonyos tekintetben utolsó nagy alakja. Ezt nekrológiájában is megírtam az *ÉS*-ben.¹

Ebben lesz majd a nagy változás, miután én veszem át kénytelenségéből, de aztán egyre nagyobb kedvvel a lap irányítását, amire amúgy egyáltalán nem vágytam az adott pillanatban. Egyrészt már két regényem megjelent, írni akartam tovább, lett tanári főállásom Kolozsváron, és van egy kisgyereke. És egy olyan pillanatban kell átvenni a lapot, amikor éppen a tönk szélén áll a független kultúra Magyarországon.

A lapot szinte teljesen új csapat kezdi el csinálni 2015 nyara után. A közösségi működés, az együttgondolkodás, a beszélgetések a színházról a legemlékezetesebb fejezetei ennek az amúgy rettentő nehéz korszaknak, amelyet már személyesen is alakítok. Ennek az új működésnek a kialakításakor sajnos több személyes sérelmet is okozok, hiszen régi lapcsináló kollégáktól válunk el.

Hirtelen bele kell tanulni valamibe, amit nem ismertem: költségvetés, pályázat, terjesztés, nyomda, tördelés, egyáltalán: lapzártára való elkészülés. És mindemellett nagyon fontos volna a lapnak megújulnia szellemileg, ezt érzem az elsődleges feladatnak. Erre teszünk kísérletet, hogy milyen, azt nem tisztem mérlegre tenni. A lap korábbi szerzőiből alakul ki az új csapat: Boros Kinga, Herczog Noémi, Králl Csaba, Rádai Andrea – számomra olyan szellemi környezet, amelyben nagy öröm lenni.

2016 nyara az összeomlásé, a folyóirat-támogatás Magyarországon olyan pofont kap, amiből a lapnak sem sikerül felállnia. A független színház már 2010 után elkezd leépülni, most a független szakmai sajtón a sor. Egy időre a nyomtatott lap kiadását is felfüggesztjük, aztán mégis megpróbálunk újra megjelenni, ez 2016 őszén meg is történik. Személyesen nagyon megvisel mindez, őszintén szólva az összeroppanás határán állok, nem látom a megoldást. Bár újraindulunk, ezután a lapcsinálás örömét egyre inkább beárnyékolja az a nyomasztó gond, hogy miből lehet egy kulturális folyóiratot fenntartani ebben az országban. A feladat az enyém, a főszerkesztőé.

1 TOMPA Andrea, „Kritikus fiatal. Koltai Tamás (1942–2015)”, *Élet és Irodalom* 59, 30. sz. (2015. július 24.)

Az világos, hogy Koltai után nagyon másfajta lap látszik alakulni: tematikusabbá válnak a számok, integrálódnak a műfajok, a kritika a folyóirat weboldalán erősödik. Nem rebbenünk szét annak ellenére, hogy 2016-tól szinte folyamatosan kétségbejött a lap helyzete.

A nyomtatott kiadás önkéntes felfüggesztése után 2016 őszén a lap talpra állításához megint új tapasztalatokat kell szerezni: meg kell győzni politikai aktorokat, kurátorokat, potenciális támogatókat a lap fontosságáról. Králl Csabával rendszeresen kérünk időpontokat fenntartóinkhoz (NKA) és más támogatókhoz, de egyszer sem kényszerülünk kínos helyzetbe, sem olyan ígérvényeket nem kell tennünk, amit szégyellnünk kellene; mindannyiszor úgy jövünk el, hogy megpróbáltuk, és nem ég az arcunk, nem sérült az integritásunk, mert ez az egyetlen, amiről nem lehet lemondani. Így, vállalva ez sokkal könnyebb, és a lobbizás kedélyesebb is.

Azonban egyre világosabban látszik, ami másfél évtizedig nem volt látható számomra: a színházi szakma számára eufemisztikusan szólva ez a lap nem életfontosságú. Az előfizetőink sorában hiába keresem a szakma képviselőit. Bár vannak próbálkozásaink arra, hogy a folyóiratnak új olvasói bázist hozzunk létre, hogy a lapot fontossá tegyük, és olvasottá is, itt alig van mit felmutatni; ez

személyes kudarc is. Van persze ennek egy globálisabb, a főszerkesztőn és lapcsinálókön túlmutató magyarázata is, a kritikai gondolkodás általános hanyatlása, kiszorulása, a magyar független kulturális terület politikai szétzilálódása, a politikailag nem elkötelezett intézmények gyors hanyatlása. És ezzel párhuzamosan egy szolidáris, támogató társadalom fájó hiánya.

Nagyvonalúan azt is mondhatnám, miért éppen ez ne esne szét egy olyan országban, ahol annyi minden szétesik. Nincs kétezer, de még ezer, sőt még ötszáz olyan magánember vagy intézmény sem, aki vagy amelyik előfizetné a lapot. Kétezer előfizetővel már valamelyest fenn lehetne maradni. Nincs értelme a számokat nézegetni, mégis megdöbbenek, amikor leírom: egy olyan országban, ahol évente (a Covid előtt) hatmillió színházjegyet vettek az emberek, ahol sok ezer színházi

alkalmazott, művész dolgozik a pályán, nincsenek előfizetői a *Színház* folyóiratnak. Nem érdemes azon tűnődni, hogy a nagyon magas támogatású kulturális lapok milyen előfizetői vagy olvasói réteget tudnak magukénak, erről aligha kaphatunk objektív képet. Vajon akik talpon maradtak, mert erős intézmények állnak mögöttük, mert a támogatóik szeretik őket, valójában milyen kulturális igényeket elégítenek ki?

Személyesen egyre jobban nyomasztott a lap helyzete, amelyet nem tudtam megjavítani, és erőm sem volt már nagyobb változtatásokhoz, hogy a működést eredményesebbé tegyem. 2019 tavaszán először csak a háttérben, majd fokozatosan egészen átadtam a lapot annak a közösségnek, amelyet együtt hoztunk létre. Nem az összeomlás szélén adtam át, hanem stabil, arra az évre kiszámítható költségvetéssel. Bizonyos politikai csatározásokból is elegendő lett (éppen akkor volt esedékes egy újabb konfliktus Vidnyánszkyval, aki bejelentette, hogy nem közölhet a lap képet a nemzetis előadásokról); személyes kritikusi működésem is gellert kapott, amikor hat év után a *Magyar Narancsnak* elege lett belőlem mint színikritikusból, s ezt nem túl elegánsan adta tudtomra. Ideje volt mindebből a lap és a magam érdekében is hátrébb lépni, némiképp önvédelemből is; se megroppanni, se teljesen kiégni nem akartam. Aztán a Covid ideje következett, irgalmatlanul nehéz korszak, de ezt már távolról figyeltem.

Abban bizonyos vagyok, hogy újságot, lapot, folyóiratot közösség tud csinálni: egy nagyobb, amely befogadóként, né tán támogatóként áll a lap mögött, és egy kisebb, amely azt létrehozza mint szellemi terméket. Bár sok száz írásom jelent itt meg, és talán még fog egy pár, és volt alkalmam jó történelmi pillanatban is a laphoz kötődni, a kétezres évek derekán, amikor annyi valódi szellemi növekedés helye volt Magyarország, de legjobb személyes emlékeim azok a kivételes beszélgetések, amelyeket szerkesztőtársaimmal élhettem meg, akiket magam hívtam a laphoz. Néha ezeknek az élő szavaknak aztán írott betűi keletkeztek árnyként, tükörként. Több mint félszázadnyi folyóirat. Csak picivel idősebb nálam. Ideje volt, volna újjászületnünk. Megsiratnunk régi önmagunkat, és körülnézni, hogy mit vár tőlünk most a világ. Ugye vár még valamit?

Koltai Tamás és Tompa Andrea a *Színház* folyóirat 40. évfordulója alkalmából meghirdetett esszépályázat eredményhirdetésén az OSZMI körtermében (2008. szeptember 29.). Fotó: Koncz Zsuzsa

IRÁNY A FELHŐ!

Sokkezes a Színház folyóirat „új folyamának” volt és jelenlegi szerkesztőivel:

Boros Kinga, Herczog Noémi, Kelemen Roland, Králl Csaba, Molnár Zsófia és Rádai Andrea

Králl Csaba: Kerülgetem, mint a forró kását, hogy elindítsam ezt a beszélgetést. Jó okom van rá, mert amióta napvilágra hoztuk azt a kínkeservvel megszült döntésünket, hogy a 2022. decemberi számmal megszüntetjük az idén 55 éves *Színház* folyóirat nyomtatott kiadását (a nyomtatott kiadást szüntetjük meg, nem a lapot, hiszen annak szerkesztési szemléletét, tartalmi egységeit továbbvisszük, átmentjük), a hír nemhogy nem váltott ki érdemi reakciókat még a magunk szűkebb szakmai közegében sem, de mintha egyenesen légüres térbe pottyant volna. Kijózanító ez a csönd, ez a hallgatás, kijózanító már csak azért is – és ezzel jó, ha már most szembesülünk –, mert azt vetíti előre, hogy a mi kis maroknyi szerkesztői közösségünk (előbb Tompa Andrea főszerkesztésével, utóbb kollektív szerkesztőségi felállásban) nem feltétlenül az eddig és ezután végzett szakmai munka alapján fog elsősorban megméretettni, hanem arról fog elhíresülni, hogy a mi regnálásunk alatt fuccsolt be a lap, még ha ez szó szerint nem is igaz. Az átalakulásnak persze nyomós okai vannak, amelyeket szép sorban érinteni fogunk, és bár én személy szerint némi rossz szájjal teszem, amit teszek, mert azért mégiscsak egy sok-sok évtizedes hagyomány megszakítói vagyunk, most is azt gondolom, hogy a lehető legjobb döntést hoztuk, amikor az online átállásra voksoltunk. Ti hogyan élitek meg ezt a váltást? Van bennetek kudarcézés, fájdalom, zavar? Vagy a jövő mindent felülír? Esetleg ez is, az is? Legyünk őszinték, nincs mit vesztenünk.

Herczog Noémi: Van bennem mindenféle érzés. Egy hosszú, nyomasztó időszak után, amíg azon vívódtunk, hogyan menthetnénk meg a printet, rám felszabadító hatással van, hogy végre hoztuk egy döntést. Azt hiszem, alaposan körüljártuk, miközben én (is) ezerszer sirattam el a lapot, bár nem mondhatni, hogy egyedül lennénk ma Magyarországon a problémánkkal. Most inkább megkönnyebbülést érzek, ami egy remélt új esélynek szól. Azon gondolkozom, hogy mi a nagyobb kihívás a lap szempontjából: a NER okozta finanszírozási válság, vagy a kritikát körülvevő nemzetközi folyamatok alakulása. Amikor az állami finanszírozás egyre inkább politikai lojalitás függvénye, a szaksajtó is egyre kitettebbé válik a piaci viszonyoknak. A mi döntésünk az volt, hogy ennek ellenére maradunk szakfolyóirat, még ha a platform most megváltozik is. Szakfolyóiratként értelemszerűen továbbra is elmélyült, nagyobb látószögű, kontextualizáló anyagokkal szeretnénk ellátni nemcsak a színházi szakmát, de a színháznézőket is (lásd a mottóink: szakmai és olvasmányos). Nem gondolom, hogy mi a gyorsaság felől tudjuk felvenni a versenyt a jelenlegi mezőnnyel, mi ebben nem vagyunk jók. A print *Színház* adott a nagy átfutással némi „türelmi időt”, és az időn keresztül nagyobb látószöveget, ezt jelentették a lapban a tematikus összeállítások. Ha átváltunk a netre, ezt akkor is fontos lenne megőrizni, sőt, egyenlethebb színvonalúvá tenni és fejleszteni, mert a *Színház* szerin-

tem ezt tudja. Ami előnnyel járhat a neten, az az, hogy mégiscsak jó lenne élő embereknek lapot csinálni. Én hiszek, mert hinni szeretnék a nyomtatott lapok elektronikus feltámadásában. Szerintem kéne, hogy legyenek továbbra is papíralapú (színházi) folyóiratok, de ha most Magyarországon ez (legalábbis kormányhátszél nélkül) nem lehetséges, akkor nézzük ennek a pozitív oldalát: sosem volt annyi pénzünk (messze nem!), hogy a print vizuálisan úgy nézzen ki, ahogy azt mi szeretnénk volna, viszont az a szellemi munka, amit beleraktunk, kizárólag az online archiválás után, tehát több hónapos átfutással jutott el a szélesebb olvasóközönséghez (a print megjelenés átfutásáról nem is beszélve). Ezzel pont érdektelenné váltak az anyagok, gyakorlatilag elvesztettük a kortárs olvasót, csak az elképzelt „utókornak” dolgoztunk. Ez demoralizáló. Miközben a maradék független sajtó még akár profitálni is látszik a szűkülő nyilvánosságból, a rétegigényeket kielégítő szakfolyóiratokra ez sajnos nem igaz, pláne akkor nem, ha papíron jelennek meg. Én kötődöm a papírhoz, de még sokkal inkább ahhoz az elmélyültebb, nem azonnal reagáló, műhely jellegű munkához, ami ezt a szerkesztőséget azóta jellemzi, amióta először léptem be az akkor még Koltai Tamás vezette szerk. küszöbén. Ezt a műhelymunkát kellene valahogy átmenteni. Mielőtt nagyon meghatódunk – bár azt is szabad, főleg mert joggal vetődik fel az elektronikus laptemetők rémisztő és reális veszélye –, azért lássuk be, hogy a print egy csomó hátrányt is jelentett. Mindenekelőtt egy olyan üzemszerű működést, amit már a közsínházak esetében is fenntartással szoktunk kezelni, a túlermelést, a „mindenhónapbanmegkelljelenni”, „ha kész van a cikk, ha nem”, „ha meg tudta írni a szerző, ha nem”, noch dazu, „ha meg kell írnia a szerkesztőknek helyette a szerző neve alatt, akkor is” típusú kényszert. Valószínűleg nemcsak kevesebb papírra, de kevesebb megtermelt anyagra is van szükség. Viszont az előállított anyagok esetében több formai innovációra, a tematikus blokkok és nagy látószögű anyagok megtartására, fejlesztésére, és mindenekelőtt arra, hogy ezeket megpróbáljuk kisebb időbeli átfutással *eljuttatni* azokhoz, akiknek ezek mégiscsak készülnek, a szakmához és a tágabb értelemben vett, színházszerető olvasóközönséghez, és akiknek a sorsa minket, úgy tűnik, mindenek ellenére izgat. Kissé zavarban vagyok, hogy ez ennyire nem megy nekünk.

Rádai Andrea: Bennem nagyon vegyes érzések vannak, és erős a veszteségérzés. Mégiscsak lezárul egy korszak, és a fenébe is, egy jobb világban miért ne létezhetne 2023-ban is egy nyomtatott szakmai lap? Sokkal elegánsabb lenne, nem? Nehéz eldönteni, hogy ez a világ vagy a NER rendje, és nem tudok nem belegondolni, hol tartana most a lap, ha az elmúlt másfél évtizedben kiszámíthatóak lettek volna a keretek. Jómagam, aki a *szinhaz.net*et szerkesztettem 2015 és 2020 között, szakmai szempontból izgalmasabbnak tartottam a

Boros Kinga. Fotó: Sánta István Zsolt

nyomtatott lapot, a net akkor volt jó, amikor tudott frissen, gyorsan reagálni, és utóbb már ez sem ment könnyen, elsősorban rajtunk kívül álló okokból.

Am ha ez az ára a fennmaradásnak, hát legyen. Azzal biztatom magam, hogy egyszer, évtizedek múlva talán pont ez tűnik majd egy átmeneti korszaknak, amikor egymás mellett létezett a net és a nyomtatott lap. És közben persze változik a színház, a folyamatosan leépülő kritikusi szakma is – változnia kell a Színháznak is. Igaz, a lap és a net is óriási átalakuláson ment keresztül az elmúlt időszakban: a szakmaiságot fenntartva és a szerkesztőség közös vízióját megvalósítva igyekezett alkalmazkodni új elvárásokhoz. Előrelépés volt, hogy a printben az önálló kritikákat végül kiszorították a tematikus blokkok, hogy a hangsúly átkerült az összefüggések, trendek, jelenségek keresésére, elemzésére és párbeszédbe állítására. Csak hát a változás maga is felgyorsult, és a havilapkészítés elavult rendjét ebbe nehéz beleilleszteni.

Bevallom még, hogy a friss lapot kizárólag nyomtatott formában voltam hajlandó olvasni, de a példányokat már jó pár éve nem tartottam meg. Viszont kidobni sem voltam képes. Mindig otthagytam a számárfüles, gyűrött példányt a lapjai szélén telefonszámokkal valahol egy vonaton, szálláson, kávézóban – hátha rátalál egy lelkes olvasó, vagy akár csak egyvalaki értesül arról, hogy létezik a Színház...

Molnár Zsófia: Szerintem mindannyiunkban van egy sor pró és kontra, de belátás is. Hogy ezt így nem lehet bírni, legfőképpen energiával. Nem lehet egyszerre megfelelni a hírversenynek, és közben alapos, mégis olvasmányos, nagyobb témákat lehetőleg minél több oldalról körüljáró anyagokat összehozni, amelyekhez többeket (szerzőt, hozzászólót egyaránt) meg kell győzni. Nem lehet egyszerre kapkodni és elmélyülni, mert annak skizofrénia a vége. Nekem olvasószervezőként ráadásul 98 százalékban a printtel volt dolgom, szóval ha valakinek, hát nekem furcsa lesz a váltás. Kudarcérzés egyébként nincs bennem, mert tudom, mennyit és hogyan dolgoztunk, dolgozunk, mármint nem érzem ezt a dön-

tést a saját kudarcunknak. Inkább tényleg a sok szempontból megváltozott környezetet „okolom”. Meg sokat gondolkodom arról, hogy mégis kiknek csináljuk, ha még a szakma is többnyire csak az olyan írásokra kíváncsi, amelyek konkrétan érintik, egy eszmefuttatás vagy valami kényesebb problémát boncolgató kerekasztal végigbogarászására, ne adj’isten arra, hogy hozzá is szóljon, már nem feltétlenül szán időt. Pedig milyen izgalmas lenne, ha tömkelegével kapnánk a pontosító és vitatkozó e-maileket! Beszédes, hogy hány színház volt az utóbbi időszakban előfizetője vagy terjesztője a lapnak... Ifjúkoromban mindig ott volt a színházi ruhatárakban a Színház, vagy az ültető néniknél, el is csábultam mindig, nem kellett a kijelölt újságosokhoz vagy az Írók Boltjába zárandokolni érte. Speciel így nem is csak a szakma, de a színház iránt valóban érdeklődő, nem szakmabeli közönség is hozzájutott. De úgy általánosságban én azzal is nehezen barátkozom meg, hogy a szerkesztőségnek vagy a szerzőnek saját kezűleg kell elküldeni az érintett színháznak a megjelent kritikát, mert a sajtós nem feltétlenül figyel fel rá (rendben, az ő feladatai is mások lettek). És ez csak egy része a dolognak. Jöhetnek olyan közhe-lyekkel, hogy felgyorsult a világ, mindenki ezerfelé figyel, de ez ránk is igaz. Nekem személy szerint egyébként hiányozni fog a lap, mert papíron szocializálódtam, és van, amit nyomtatva sokkal szívesebben, nem melleleg figyelmesebben olvasok. De nézzük a pozitív oldalát is: talán nem leszünk bizonyos anyagokkal a nyomdai leadáshoz kötve.

Boros Kinga: A csalódást okozó csöndre, ami a nyomtatott Színház folyóirat megszűnésének hírével kíséri, több magyarázatot látok. Engem Tompa Andrea 2016 nyarán hívott a csapatba, amikor úgy nézett ki, hogy mégis tovább tud élni a júniusban megrendülten elbúcsúztatott lap. Ezért én szeretném, ha látnánk: ez az a szerkesztőség, amelyik még hat éven át életben tartotta a Színházat dacára a gyakorlatilag teljesen elapadó forrásoknak. Meglehet, hogy a szakmai közösség „tudta előre”, számított rá, hogy előbb-utóbb be fog következni az elkerülhetetlen, és most ezért nem volt hangos

Herczog Noémi. Fotó: Arató Ági

Kelemen Roland. Fotó: Kovács István

döbbenet. Annál is inkább, mert a magyar lappiacról brutális ütemben fogynak a nyomtatott lapok, és most nemcsak a szaklapok eltűnédezésére gondolok, hanem a magyarországi pénzből kistafírozott Erdélyi Médiatér Egyesület kiadványaira is, amelyek 2023 januárjától szintén nem jelennek meg többé nyomtatásban. A másik magyarázatom pedig az, hogy mindannyiunkat annyira elárasztanak a hírek, hogy valószínűleg egy megszűnést is „eseményé” kell tenni, mert arról nem kapok értesítőt a közösségimédia-oldalakon, az nem is történt meg... Egyébként a laptárgy ezen a téren is többet tud az online-nál: meghozza a terjesztő, szem előtt van, nem vész el a megnyitott böngészőablakok sokaságában. Szeretek hirtelen felindulásból is lapot venni (lásd impulzusvásárlás), ahogy Zsófi meséli, és továbbadni, ahogy Andi. Nekem mindig nagyon kedvesek voltak a másodkézből kapott lapok, és az embertől emberig lapterjesztést, az analóg megosztás gesztusát, ami húsz éve még szükségből történt, mára elragadóan vintage nagyvonalúságnak gondolom. Ilyesmit próbáltam megvalósítani két évadon át a lapajándék-akcióval, amelynek keretében három-három erdélyi színház egy általuk választott tagjának egy éven át küldtük a lapot. Persze mindez hiányos lett volna, ha ugyanakkor nincs a *színhaz.net*, ami digitális megoszthatóságot, archívumot jelent, és a gyors reagálás lehetőségét. Mert az olvasói szokásaink 2022-re, azt hiszem, olyanformán alakultak át, hogy a pluralitásra van egyre nagyobb igényünk: férjek hozzá az adott tartalomhoz papíron is, digitálisan is, és még jobb, ha hallgatható formában is. Tehát amikor megszűnik egy nyomtatott kiadvány, akkor nem azért szomorodunk el, mert „régén minden jobb volt”, hanem mert eggyel kevesebb lehetőség marad, és a fogyatkozás óvatosságra int. Alólam megszűnt egyszer egy lap, a marosvásárhelyi *A Hét*, amelynek 2004-től a 2008-as kapuzásáig a színházi szerkesztője voltam, és az is úgy kezdődött, hogy előbb átmentünk papírról online-ra. Másfél éve nem dolgozom olyan szorosan együtt veletek, ahogyan korábban öt évig, mégis elrettent a gondolat, hogy az akármilyen formában megjelenő *Színház* eltűnhet. Gyönyörűségesen gazdag az a lapörökség, amit 1968-tól kezdődően a (mindig egymással folytonosságban álló! és mindig megújuló!) szerkesztőség ránk hagyott, tragikus lenne, ha elsüllyedne a big datában.

Kelemen Roland: Amikor 2019-ben csatlakoztam a szerkesztőséghez, még csak a nyomtatott lap archiválásával foglalkoztam, rá egy évre technikai és a közösségi médiáért felelős munkatárssá avansáltam, a legfőbb feladataim azóta – mint szerkesztőségi munkatárs – ritkán kapcsolódtak közvetlenül a *Színház* ütőkártyájához, az ászhoz: a nyomtatott kiadáshoz. Mégis ahhoz volt érzelmileg a legnagyobb kötődésem – mert számomra, és talán sokunknak, a *Színház* azt a papíralapú, alig ötvenoldalas folyóiratot jelentette, aminek borítóján havonta más szín dominált. Bevallom, az egyik ok – az elfogultságom mellett –, ami miatt kötődést érzek a nyomtatott lap iránt, az emlék, amikor először találkoztam a *Színházzal*: Kinga akkori osztályvezető tanárunkként az első órán egy szatyornyi *Színház* folyóiratot tett elénk. Talán a majdani elsőévesek is kapnak Kingától egy ilyen csomagot az eddig megjelent, nyomtatott lapszámokból, de már csak úgy, hogy „ez volt a tapintható *Színház*”, és e-mailben (bár manapság már ez sem a fiatal generáció társalgója) megkapják a már „görgethető *Színházat*”. Szomorúan hangzik, de egyáltalán nem gondolom, hogy ez idővel ne változna, hiszen már van olyan, felnövőben lévő generáció, amelyiknek az életében az analóg dolgok száma kezdetektől a nullához konvergál. Több-

nyire optimistán próbálok tekinteni az átalakulásunkra, mert számomra mindez egy már-már old schoolnak ható dologhoz való pusztán szentimentális ragaszkodás, futurisztikusan az online-t és a digitalizációt tartom versenyképesnek az (akár újabb) olvasókhoz való közvetlenebb eljutás tekintetében. Egyszerűen a praktikussága miatt, mert egyszerűbben hozzáférhető, könnyebben tárolható, lehetőséget ad a könnyebb kereshetőségre, és multimediálisan is többértébb lehet – talán utóbbi valamelyest pótolhatja az orgánium fizikai pluralitásának veszteségét. A digitalizációból adódó „kényelemért” cserébe viszont valóban több energiát kell fektetnie az olvasónak a keresgélésbe, a fókuszok megtalálásába, mindabba, amit eddig a nyomtatott *Színház* tálcán kínált neki. A végtelennek tűnő görgetésben és a negyven trilliárd bájtnyi adat¹ és információ kánaánjában, amelyhez többnyire könnyű hozzáférésünk van, nemcsak az elmélyülés, hanem az az örökség is el tud sülyedni, amit Kinga is említ.

K. Cs.: Egy pillanatra visszakanyorodnék a láthatóság kérdéséhez, amit Noémi említ, mert minden láthatóság viszonylagos. Csabainé Török Mária, a *Színház* első főszerkesztő-helyettese egy 1976-ban kelt feljegyzésben kétezer példányszámot említ 10 százalékos remittenda mellett, amennyiben a lap megjelent. Ez sok vagy kevés abban a korban, amikor még nem volt internet, de léteztek nagy példányszámú napi- és hetilapok, ahol a színikritikának a rendszerváltásig stabil helye volt? Elsőre nem tűnik soknak, de ha a példányszám négy-ötösöröszével számoljuk a nyomtatott lapok „tényleges” hatósugarát, ahogy ezt általában szokták, akkor az így kikerekedő tízezer fős olvasói bázis már egyáltalán nem mondható jelentéktelennek. Ma, 2023 januárjában a *Színház* facebook-oldalát követők száma erősen közelít a kilencezerhez. Ez sok vagy kevés? Ha azt vesszük, hogy ennek csak töredéke a rendszeres olvasó, akkor kevés. Viszont ha onnan nézzük, hogy a facebook-oldal követésével kilencezer olvasó nyilvánította ki abbéli szándékát, hogy (nem megúsós) színházzakmai szövegeket, elméleti írásokat, kritikákat olvasson több-kevesebb rendszerességgel, akkor a helyzet nem reménytelen. Nem tudom, feltűnik-e elsőre, de a két szám közel azonos. Azaz a *Színház* potenciális olvasóinak száma (9-10 ezer) szűk ötven év alatt se felfelé, se lefelé nem mozdult el jelentősen, ha az összevetésem nem csal. És valószínűleg azért nem, mert ekkora és nem több az az olvasói kör, amely a színház dolgai iránt mélyebb érdeklődést mutat. Ezt nem vigasztalok magunknak, hisz kell és érdemes is küzdeni minden új olvasóért, de talán az sem árt, ha legalább fél lábbal a realitás talaján állunk. Ahhoz, hogy ez a szám nagyságrendekkel nagyobb legyen, valószínűleg a szakmaiság rovására kéne kompromisszumokat kötni, amit – vélhetően – nem akarunk. Goda Gábor mondta egyszer nekem, amikor a kortáránc-előadások szerény látogatottságáról sopánkodtam neki, hogy ez van, ezt így kell elfogadni, a kortárs tánc sosem lesz olyan népszerű, mint az operett, és ez tők rendben van így.

Az internet és a közösségi média megváltónak hitt szerepe is kicsit csalóka szerintem. Nem úgy oldja meg a láthatóságot, ahogy azt elsőre gondolnánk, pláne az olyan szakmai orgániumoknál nem, amilyenek mi is vagyunk, azaz amelyek nem általános kulturális (hír)portálként üzemelnek, hanem csak és kizárólag saját gyártású szakmai anyagokat közölnek. A kettő nem ugyanaz; a „látványújságírásnak” a pénzosztó kurató-

riumok is simán bedőlnek, hiszen a szakportálok közel sem tudják azt a megjelenés- és kattintásszámot hozni, mint ezek a tallózó, utánközlő webes felületek. Az internetfogyasztási szokások is rohamtempóban változnak. Jó nyolc-tíz éve még elég volt a honlapra kitenni egy cikket, és olvasott lett. Ma már mindenki a közösségi médiából tájékozódik, ezért addig, amíg nem posztoljuk a facebook-oldalunkon, a kutya sem kattint a friss anyagainkra. Annyi a tartalomszolgáltató, akkora a túlekedés, olyan mennyiségű információ kering a virtuális térben, amit minden szereplő el akar juttatni a célközönségéhez, hogy ez a töménytelen mennyiségű inger gyakorlatilag kioltja egymást. A mi mércénkkel mérve nagy olvasottságot már csak hirdetéssel tudunk generálni. Ami pénz, pénz, pénz. A láthatóságot ugyanúgy meg kell vásárolni, mint régen. Az online tér sem adja magát ingyen. Ráadásul ez a terep a legkevésbé sem kiszámítható: a rendre módosuló közösségimédia-irányelvek, a rapid algoritmusváltozások szinte lehetetlenné tesznek minden hosszú távú tervezést és stratégiát. A kicsik itt is alulmaradnak a nagyokkal, az igényesebb tartalmak a bulvárral szemben. Miközben egy olyan lapnál, mint a miénk is, már maga a közösségi média kezelése önmagában lefoglal egy fél embert.

De kétségkívül ez még mindig jobb, legalábbis több kizozható belőle, mint kinyomtatni a lapot, és várni, hogy az a maroknyi, a papíron megjelenő folyóiratok bűvöletében élő megszállott (jómagam is közéjük tartozom) a saját lábán elfáradjon az újságos standhoz, és megvásárolja. Szintén Csabainé írja még 1976-ban, hogy a *Színház* „terjesztése a Postának nem üzlet, ezért nem tudjuk rávenni, hogy gondosabb legyen a terítés”. Ez a mi átlagos példányszámunkat figyelembe véve (1100) még inkább nem volt az. Az utóbbi évek drasztikus áremelkedései pedig odáig vezettek, hogy lassan többbe került a terjesztés, mint amennyi bevétel a lapeladásból származott. Ez sem volt tovább tartható. Ennél tényleg összehasonlíthatatlanul nagyobb perspektívával bír, ha mindent felpakolunk a netre, bár az sem (lesz) sétagalopp.

H. N.: A szakmaiság megőrzése mellett ma ismét kihívásá vált a szakmai függetlenség megőrzése. Pályi András említi, hogy a lapot sokáig a szerzők témajavaslatai formálták, egészen Koltai Tamás idejéig nem volt koncepciónak nevezhető szerkesztői elképzelés arról, hogy milyen legyen a lap. Ennek voltak pozitív és negatív hozadéka egyaránt, mert ez teret engedett a jóféle mániáknak, mindenki azt írhatta, ami kikívánkozott belőle, de sok unalmas lapszámot is eredményezett, és nem tükrözött markáns arculatot. A mi szerkesztőségünk, emlékszem, olyan pillanatban vette át a *Színház*at, amikor azt ismét érték kritikák a szerkesztői koncepció hiánya okán, de ez egy természetes folyamat, minden hosszútávúfutásban vannak felívelő és leívelő szakaszok. Tompa Andrea főszerkesztésével a mi csapatunk a lap egyik komoly értékének tekintette a tematikus számokat, és szerettük volna ezt megsokszorozni. Hogy ez milyen színvonalon sikerült, azt nem a mi dolgunk megítélni, de volt saját koncepciónk, ezért vezettük be például a fókuszokat, amelyek aztán fokozatosan növekedtek, mígnem elérték a mostani méretüket, amikor is egy-egy lapszám gyakorlatilag tematikus blokkokból áll, megpróbálva a mindennapi kritika- és interjúverkléből kitekintve nagyobb látószögből is ránézni a kortárs színház fontosabb problémáira, de akár úgy is mondhatnám, hogy a világ fontosabb „ügyeire” – színházi szemmel.

A másik, számomra fontos szerkesztői döntés a különböző plurális műfajok meghonosítása volt. (Azóta azt az öröm-

¹ Egyes becslések szerint ekkora az interneten tárolt adatok összmérete.

teli fejleményt is megfigyeltem, hogy kivételes alkalmakkor már a *Revizoron* és máshol is megjelentek például négykezesek, de még mindig azt mondanám, hogy ezek rendszeres használata a mi védjegyünk.) Persze a modell a magyar szaksajtóban nem a miénk, és mindig elmondjuk, hogy az inspirációt a 2000 folyóirat adta, de én büszke vagyok arra, hogy mi ezt a dialogikus hagyományt vittük tovább egy olyan területen, a kritika terepén, amelynek az egyik legfőbb kortárs kihívása, hogy ne valamiféle végső ítélet, egyetlen és megkérdőjelezhetetlen nézőpont jelenjen meg benne, még akkor sem, ha kizárólag a szakmai diskurzuson belül maradunk, és nem tágítjuk ki a kört a vélemények magától értetődő szabadságáig. Ezért tartom fontosnak, hogy tőlünk telhetően igyekeztünk fórumként és platformként működni, fontos esetekben többkezes kritikát, és viszonylag sok kerekasztalt, körkérdést közölni. Csodát nem lehet tenni, fórummá szaksajtóként sosem fogunk válni, ezt be kell látni, bár én remélem, hogy egy új generáció ezen változtatni fog, mert nehéz – és nem is kéne – megszokni, hogy jelenleg a szakma akkor, és csak akkor olvas színházról, ha saját magáról olvashat. Mármint név szerint. (És ahogy Zsófi írja, én se tudom megszokni, hogy a sajtósoknak a szerkesztő vagy maga a szerző küldi el a lapot, amelyből őt majd csak a róla szóló rész érdekli, mert ebből éppen az hiányzik, hogy ne csak beírjuk a pályázatba, hogy írtak rólunk – lehetőleg jól – pipa, hanem legyen kölcsönös, szakmai gondolkodás, párbeszéd, szellemi izgalmat okozó közös valami). Nyilván sok oka van ennek, hiszen ez nemcsak egyes embereket jellemez, hanem egy egész közeget, viszont muszáj rajta változtatni, és nem a mi érdekünkben, hanem a kortárs színház érdekében. Nehéz cáfolni, hogy jelentős alkotókká valahogy mindig azok tudtak válni, akik megpróbálták írni, vitatkozni és többféle irányban reflektáltak gondolkodni.

Nálunk tehát voltak és vannak szuverén szerkesztői elvek, amelyeket teljesíteni aztán hol jobban, hol rosszabbul sikerül. De ezért érdemes csinálni. És itt jutottunk el a függetlenség kérdésig, mert azt például sosem vállalnám be, ami jelenleg a szűkülő nyilvánosság maradék szaksajtóját egyre inkább jellemzi, és már gyakorlatilag norma, hogy lapok egy-egy színház megbízásából közölnek kritikát (azaz a honoráriumot ilyen-olyan formában a színház állja) anélkül, hogy jeleznek: ez fizetett tartalom. Ez nem csak azért problémás, mert én nem hiszek abban, hogy ez nem hat vissza a közölt véleményre, és nem teszi lekötelezetté a kritikust. De azért is, mert elveszi a lapszerkesztő dolgát, gyakorlatilag fizetett kritika tölti meg a lapot, és a hirdető szerkeszti azt. A sajtó függetlenségének, mint azt Esther Slevogt, a *nachtkritik* alapító szerkesztője írja, a tartalom szabad megválasztása is elidegeníthetetlen része: „A független újságírás a tárgy független megválasztását is megkívánja.”² Enélkül szerintem nincs értelme csinálni. Nálunk ez még megvan.

R. A.: Számomra a plurális műfajok megjelenése adta vissza a hitet ahhoz, hogy kritikusként létezhessek. Akkor már évek óta beszélünk arról, hogy a kritikus ítéletének megfelelőbbé válásáról alkotott mítosz kezd erodálódni, s benem ilyenkor mindig az forrongott, hogy akkor miért nem társulnak ehhez a folyamathoz új műfajok. Mi felé tettünk lépéseket – és biztos lehettünk volna még radikálisabbak... Ilyen szempontból a lap és a net koncepciója is tisztázódott,

elvált egymástól: a neten jelentek meg a kritikák, esetleg a gyors reakciók, reflexiók bizonyos történésekre. A nyomtatott lap tűnt a legmegfelelőbb formátumnak a tematikus blokkokhoz. De az is igaz, hogy azok a szerzők, alkotók, szakemberek, akik a mi felkérésünk nyomán kerültek párbeszédhelyzetbe, elég gyakran párhuzamos monológokban „kommunikáltak” egymással – mintha ez az egész szemlélet szokatlan lenne Magyarországon, és az utóbbi évtized biztosan nem segítette.

H. N.: Igen, a párbeszéd akadozott, de én is fontosnak tartom, hogy folytassuk a gondolkodást abban az irányban, hogy a műfajok változása hogy tudja lekövetni a kritika megváltozott szerepét. Ebből a szempontból nekem még az utópia-sorozatunk volt fontos. Az első ilyen, azt hiszem, az volt, amikor te elemezted, Andi, az Újszínház vezetésére érkezett és elutasított, vesztes pályázatokat mint valamiféle (a jelen helyzetben mindenképpen) színházi utópiákat.³ Más kérdés, hogy nem mindig lehetett rávenni akár alkotókat arra, hogy olyan kérdésekre válaszoljanak, amelyek jelen körülmények között Magyarországon utópisztikusak. Ilyen volt a körkérdés is arról, milyen lehetne a városi színház a 21. században.⁴ Miközben egy színházi vagy bármilyen szakmai lap szerepét ma abban látom, hogy fenntartsa a gondolkodás és a fantáziálás lehetőségét akkor, amikor a gyakorlat limitáltsága elcsökevényesíti már a képzeletet is. A NER egyik legkárosabb hatása (nem csak) a színházra, hogy a képzeletünket is korlátozza. De ha nem beszélgetünk a jelenlegi szabadságunkon túlmutató kérdésekről, akkor ha egyszer vége lesz ennek a rendszernek, nem lesznek saját válaszaink. Jó lenne legalább képzeletben szabadnak lenni. A színház mint művészeti forma éppenséggel pont a képzelet terepe, és akkor idetenném ezt a könyvet mindenféle színházi utópiákról, amelyek egyelőre csak papíron léteznek, de ott igenis léteznek.⁵

A másik, ami alapvető, hogy pótoljuk a szerkesztőségben bekövetkezett létszámihiányt. Kellenének az új nézőpontok, főleg a fiatal felnőttek. Ez messzire vezet, hogy mennyire tud a kritikusi-szerkesztői lét ma perspektívát adni egy pályakezdő számára. Csak valami „mellett” lehet ezt csinálni, amit eleve nehéz összeegyeztetni a slow-mozgalmak kortárs elvárásával. De éppen ha többen vagyunk, akkor hárul egy emberre kevesebb. A másik az, hogy a szerkesztőség műhely is, közösség. Kritikusként az ember folyton „önálló” véleményt alkot, figyel az autonómiájára, és pont ezért elengedhetetlen, hogy legyenek közösségei, amelyekkel utközteti a véleményét, új nézőpontokat és nem melleleg támogatást kap tőlük. Amikor szakmai szempontból borzalmas állapotban vannak a közösségek, nekem irdatlanul fontos ez a szerkesztőség, ahogy a volt szerkesztőséghez tartozó emberek is azok. El se tudnám képzelni a saját, akár kritikusi, esszéíró vagy bármilyen szellemi munkámat ezek nélkül az emberek és közösségek nélkül, és szerintem ez az, amit a fiatal felnőttek számára is kínálhat egy magunkfajta szerkesztőség. Meglátjuk, hogy a mentorprogram tehetséges résztvevői közül kivel találjuk meg a kölcsönös érdeklődést. Szerintem lesz ilyen ember, de az biztos, hogy nem lesz annyi – és ez is egy érv a nyomtatott lap megszűnése mellett, mert most nemcsak szerkesztőkre, de szerzőkre is gondolok –, akikkel egy naprakész netes felület

2 „Magunknak csináljuk? Külföldi színikritikusok a kortárs színikritikáról”, *Színház* 53, 11. sz. (2020): 14–17.

3 RÁDAI Andrea, „Új – színház – utópiák”, *Színház* 49, 11. sz. (2016): 27–29.

4 Lásd: „Városi színház: credók és utópiák”, *Színház* 54, 5. sz. (2021): 2–20.

5 *Imagined Theatres. Writing for a Theoretical Stage*, ed. by Daniel SACK, London and New York: Routledge, 2017. És a kapcsolódó oldal: <https://imaginedtheatres.com>.

és egy nyomtatott lap párhuzamosan színvonalasan megtölthető. Ma kevesebb ember tud egzisztenciálisan megmaradni ezen a területen, egyfajta privilégium ez, hobbi. Ahogy egész Magyarországon újralakul a kasztrendszer, úgy az is illúzió-nak bizonyult, hogy legyen például egy roma fiatal is a mentorprogramunkban. Kevesebb szerzőben gondolkodhatunk az új modell kitalálásában, akkor is, ha továbbra is fontos be-hívunk más területek szakértőit és alkotókat.

K. Cs.: Más téma. Ha megvizsgáljuk a *Színház* folyóirat finanszírozását, azt látjuk, hogy 2015 ősze óta, tehát bő hét éve, amióta mi csináljuk a lapot, az egyetlen értékelhető támogatás, amit a folyóirat-kiadásra egy összegben kaptunk, az a Petőfi Irodalmi Ügynökség (PIÜ) 2021-es pályázatának 18,5 millió forintja volt. Ez szűken egy teljes év lapkiadását fedezte. Se előtte, se utána nem volt ilyen. (2022-ben már ki sem írták a PIÜ-s pályázatot, egyszeri alkalom lehetett, bár nem így harangozták be.) A többi: innen-onnan összegereblyézett milliók, lecsorgó aprópénzek, amiknek igen-igen sok helyről kellett összegereblyéződniük és lecsorogniuk ahhoz, hogy évről évre előálljon az az alapjáraton is jócskán 20 millió forint feletti keretösszeg, amiből a print és a net nem nagyúri módon, de többé-kevésbé biztonságosan működtethető. Nem is mindig sikerült, hiszen emlékezzünk, 2016 nyarán egyszer már elbúcsúztattuk a nyomtatott lapot, de láss csodát, akkor épp a Tarlós-féle Fővárosi Önkormányzat segített ki bennünket azzal, hogy finanszírozta három őszi lapszámunkat. De írd és mondd, ha nem lett volna – szinte a kezdetektől – egy önzetlen és elkötelezett külföldi támogatónk (ezért kellett a civil törvény elkaszálásáig feltüntetni a lapban, hogy külföldről támogatott civil szervezet vagyunk), aki mindig is szívén viselte a magyar színház ügyét és vele a mi hányatott sorsunkat is, a nyomtatott *Színháznak* már réges-rég befellegzett volna. Ez is milyen: egyszerre felemelő és kiábrándító, hogy részben Nyugatról érkező apanázs – nem Soros, de örülnénk neki is! – tartja fenn a magyar színházi szaksajtót.

A szemünk előtt zajlott le a Nemzeti Kulturális Alap (NKA) mélyrepülése, és talán ez érintett a legérzékenyebben nemcsak bennünket, hanem szinte az egész magyar kulturális életet, minden ágát-bogát. Egy (elvileg) független állami kulturális pénzosztó szervezet, amely a politika játékszerévé válik, és miközben leamortizálódik, látványosan kitalicskázák belőle a pénzt. Az elején az MMA-t és a PIM-et morális megfontolásból még nagy ívben elkerültük, majd amikor Dörner Györgyök és Oberfrank Pálok ültek be az NKA színházi kollégiumába, már tök mindegy volt, hova pályázunk, vagy hova nem pályázunk. Ez is, az is az adófizetők pénze, mondtuk, és kész. Egyébként felfoghatatlan ez a párhuzamoság (fejetlenség? pozícióharc?) akár a folyóirat-támogatásban is az NKA, az MMA és a PIM között, hisz mindhárom szervezetnek voltak és vannak ilyen tematikájú kiírásai. Most hova pályázunk? Ezt a kérdést gyakran tettük fel magunknak, hogy ne essünk három szék között a pad alá, de ne is zárjuk ki magunkat a pályázók köréből, ha egyszerre több lehetőség nyílik, mert ez soha nem volt tiszta.

Az NKA-nál egy korábbi elnök, L. Simon László volt a legcseleesebb, aki meghirdette az online-ra való átállás programját, hogy oda csoportosítják át a támogatási pénzeket, aztán a valóság teljesen más lett: a print lapok szubvencióját ugyan keményen visszavágták, az online felületeké azonban közel sem nőtt olyan dinamikus, mint amire számítani lehetett, sőt, ma már az is elenyésző egy jól üzemelő netes orgánus éves bü-

Králl Csaba. Fotó: Králl Borbála

Molnár Zsófia. Fotó: Szarka Zoltán

dzséhez képest. De mondok konkrét adatokat. Koltai Tamás főszerkesztésének utolsó éveiben a nyomtatott *Színház* éves NKA-támogatása masszívan 16 és 17 millió forint között volt az akkor még igencsak gyerekcipőben járó *szinhaz.net* félmillió körüli dotációja mellett. Tompa Andrea alatt ez az összeg azonnal visszaesett (két kiegészítő támogatással) 9,8 millióra, az online kiadása viszont (ugyancsak két kiegészítő támogatással) 3,6 millióra tornázta fel magát. Aztán volt, hogy a print támogatása majdnem elérte a 11 milliót (2018 és 2019), onnantól azonban rohamosan csökkent (2020 és 2021: 5, illetve 4 millió). Ma, 2023-ban pedig, az NKA szerint kiszámíthatóságot jelentő 3 éves folyóirat-támogatási rendszer középső évében 3 (!) millió forint a nyomtatott *Színház* NKA-támogatása, miközben a *szinhaz.net* ugyanebben a szisztémában 2,5 milliót kap a színházi és tánckollégiumtól összesen. Jelentkezzen bátran, aki ebből az összegből lapot csinál! Sokszor ott motoszkál az emberekben az is, hogy biztos nagy lábon élnek a szerkesztők. Ezt ezek a számok eleve lehetetlenné teszik, de öntsünk tiszta vizet a pohárba, és nyugodtan mondjuk ki – ami miatt, azt hiszem, nem nekünk kell szégyenkeznünk –, hogy nálunk 50 és 160 ezer forint között mozognak per hó a szerkesztői honorok. Tessék, egy coming out.

M. Zs.: Te jó ég, mennyit vívódtunk ezeken a pályázatokon, hogy beadjuk, vagy ne, de a macska rúgja meg, csináltunk a pénzből egy mentorprogramot! Amivel persze nem váltottuk meg sem a világot, de még az országot vagy magunkat sem, de hátha mellénk szegődik pár lelkes fiatal. Csak azt kell még a gyakorlatban „megtanítanunk” nekik, hogy a szerkesztőségi munka nemcsak jóleső ötletelés, vita vagy éjszánkánként véget nem érő online csevegés, hanem ez időnként pepecselős meló és felelőség, mert azokat az ötleteket végig kell kísérni. Az írást felváltja mások szövegeinek és – nevezük Pályi András után így, jó esetben – mániáinak a gondozása, és ez más. Noha ez is egyfajta mánia. Pénzkereső munka mellett, ezt se felejtjük el, mert gyakorlatilag ez a legnagyobb különbség a kezdetekhez képest: hogy nincs státusz, csak szerelem és lelkiismeret van.

K. Cs.: És ez valószínűleg már a világ végezetéig így is marad, kérdés persze, mennyire vihető ez tovább ebben a formájában a gyakorlatban. Kik lesznek azok a ma huszonéves pályakezdő kritikusok, színházelmészek közül (lesznek-e egyáltalán?), akik ezt a lehetetlen küldetést pacea bevéallják. Hogy össze lehet-e egyeztetni hosszú távon (!) a magánéletet, a pénzkereső elfoglaltságokat, a sok lábon állást a lapkészítés szívszerelmével – ami, valljuk be, rendkívül inspiráló olykor (máskor meg nagyon nem, mert ahogy Zsófi mondja, tele van láthatatlan aprómunkával, mégis ez az aprómunka a színvonalas lapcsinálás szíve-lelke) –, de összességében totál kizsigereli az embert. Jó lenne itt a végén valami optimista hangot megütni, valami reménytelit és jövőbe látót, ami nem is olyan egyszerű, de talán a leglényegesebb mégis az, hogy se mi ne veszítsük el, se az utánunk következők ne veszítsék el soha a bizodaljukat a színház megújulásában, és legyenek aktívak és kreatívak abban, hogy a színházról való gondolkodás (írott és egyéb formái) is folyamatosan megújuljanak. Mert ha a színház változik, a színházról való gondolkodásnak is változnia kell, ez a kettő kéz a kézben jár: a tegnap elméletei a ma színházának megértéséhez már nem elégségesek. Minden kreatív lapcsinálási energia, ötlet persze erősen pénzkérdés is egyben (pl. mozgóképes tartalmak előállítás, hogy messzebb ne menjünk), de az akarat és az akarás eddig valahogy mindig átlendített bennünket a nehézségeken, a kritikus pontokon. Korai lenne még beszélni arról, meg nem is akarjuk előre lelőni a poént, hogy az új *Színház*-logóval debütáló új netes felületünkön milyen meglepetésekkel készülünk – de készülünk. Azt is próbáljuk ráncba szedni, hogy a nyomtatott lapból átmenékített tematikus blokkok (az online verzióban: dossziék, amelyek mappaként fogják majd egybe az azonos téma köré csoportosuló cikkeket) a megújuló napi netes tartalommal békésen megférjenek egymás mellett. Hogy legyen a honlapnak egy folyamatosan frissülő, pörgősebb és egy, az időben kimerevítettebb, elmélyültebb olvasást kínáló oldala/arculata is. Sokféle igényt, sokféle szempontot szeretnénk összeegyeztetni itt, és rajta vagyunk, hogy ez sikerüljön. Addig pedig ott a (rég) *szinhaz.net* minden (szakmai) földi jóval, érdemes böngészni.

Rádai Andrea. Fotó. Szarka Zoltán

IMRE ZOLTÁN – RING ORSOLYA

A SZÍNHÁZI KRITIKÁRÓL

A Színházművészeti Szövetség 1973-as közgyűlése

A Színházművészeti Szövetség közgyűlésére 1973. március 19-én a budapesti Fészek Klubban került sor. A több mint száznyolcvan oldalas jegyzőkönyv tanúsága szerint a Szövetség 456 tagja közül 253-an voltak személyesen jelen. A jegyzőkönyvet terjedelmi korlátok miatt teljes egészében nem tudjuk közölni, így alább azok a részletek olvashatók belőle, amelyek elsősorban a színházi kritikával és a *Színház* folyóirattal foglalkoznak. Mielőtt azonban rátérnénk a jegyzőkönyvre, fel kell hívnunk a figyelmet arra, hogy a korszakban szokatlanul népes közgyűlést megelőzte és előkészítette egyrészt a Színházművészeti Szövetség elnökségi ülése 1973. január 15-én, másrészt pedig egy kommunista aktívaértekezlet 1973. március 3-án. Az elnökségi ülést Kazimir Károly¹ vezette be, részletesen megemlítve a lehetséges témákat, majd az iránt érdeklődött, hogy „kik azok, akik hajlandók nyilatkozni a jó vagy rossz munkáról, [hiszen] volt már olyan közgyűlés, ahol arra kényszerültek, hogy saját munkájukat bírálják. Ez azonban nagyon megalázó helyzet”² Kazimir után a felvetett témákra vonatkozó hozzászólások következtek, majd Kazimir ismét az iránt érdeklődött, hogy „a referátumhoz hol és mikor szólnak hozzá a magyar színészek reprezentánsai és a kritikusok”³ Végül pedig Ráday Imre⁴ kérdezett rá, mi lehet az oka, hogy „a kritikusok nem egy esetben két különböző kritikát is írnak a lapokban.”⁵ Mindenestre ezen a megjegyzésen kívül az értekezlet nem igazán foglalkozott a kritikával, s ekkor még maga a közgyűlés sem kapott különösebb jelentőséget.

A márciusi közgyűlést előkészítő aktívaértekezletről a következő feljegyzést Orbán Lászlónak, a művelődési miniszter első helyettesének az MSZMP KB Tudományos Közoktatási és Kulturális Osztályáról Molnár Ferenc⁶ készítette:

[...] Az 1973. február 19-i kommunista aktívaértekezleten Kazimir Károly, a szövetség főtitkára ismertette a főtitkári beszámoló téziseit. Ennek legfőbb mozzanatai: a szerződési rendszer, tanácsi és minisztériumi

kettős irányítás, a szakszervezet és a szövetség kapcsolata, közönség és a színház, [...] a színházi kritika problémái, a szocialista színházművészet és tendenciái, a színházművészet anyagi feltételei, [...] az amatőrizmus további beáramlása a színházművészetbe, a színházi struktúra kérdései, a *Színház* c. folyóirat problémája.⁷

Ezen az értekezleten azonban emellett, hogy említették a színházi élet problémáit, már meglehetősen sokat foglalkoztak a kritikával. Sőt a Kazimir-téziseket követő aktívavitan a sajtó kritikai megnyilvánulásaira való reakciók kapcsán a következő részletes javaslatok merültek fel:

[...] Major Tamás⁸ az önbírálat és a jobb előadások módszerét hangoztatta, s egy „abszolút elvi szellemben” folyó harcot javasolt a torzító kritikával szemben. Várkonyi Zoltán⁹ egy színházellenes atmoszféra létezéséről beszélt, „katasztrófa hangulatról”, mely a *Színház* c. folyóirat révén is eluralkodott. Pétervári István¹⁰ a Major megkövetelte önkritika feltételeként a szövetség igazgatói szekciójától nagyobb fegyelmet vár. Vadász László¹¹ a megfelelő orientálás hiányát tette szóvá, erre lehetne eszköz a *Színház* c. folyóirat is, melyben a szövetség rendszeresen hallathatná a szavát. [...] A *Színház* c. folyóirattal kapcsolatban Komlós János¹² leszögezte: Tisztázni kell: mit várunk a laptól? Nem látja a tervezés mozzanatát. Simó Jenő¹³ szerkesztő bizottság létrehozását javasolta.¹⁴

1 Kazimir Károly (1928–1999) 1961-től a Thália Színház főrendezője, majd 1972-től 1991-ig igazgató-főrendezője. 1987–1990 között a Színház és Filmművészeti Főiskola rektora. 1963-tól 1986-ig a Magyar Színházművészeti Szövetség főtitkára. (A rövid életrajzok forrása: *Magyar színházművészeti lexikon*, főszerk. SZÉKELY György, Budapest: Akadémiai Kiadó–OSZMI, 1994.)

2 „Jegyzőkönyv a Színházművészeti Szövetség Elnökségének 1973. január hó 13-i üléséről”, gépelt kézirat, OSZMI Kézirattár, Szövetségi jegyzőkönyvek, 1.

3 Uo., 4.

4 Ráday Imre (1905–1983) színész, 1945 után a Nemzeti Színház, majd többek között a Pesti, a Madách, a Néphadsereg és a József Attila Színház tagja.

5 „Jegyzőkönyv...”, 4.

6 Molnár Ferenc (1928–1993) 1945-ben lépett be a Magyar Kommunista Pártba. 1969-től a MSZMP Központi Bizottsága tudományos, közoktatási és kulturális osztályának helyettes vezetője, 1974–1980 között kulturális minisztériumi államtitkár.

7 *Szigorúan titkos – Dokumentumok a Kádár-kori színházirányítás történetéhez, 1970–1982*, szerk. IMRE Zoltán és RING Orsolya (Budapest: PIM–OSZMI, 2018), 134.

8 Major Tamás (1910–1986) színész, rendező, 1945-től 1962-ig a Nemzeti Színház igazgatója, majd 1978-ig főrendezője. 1982-ben a Katona József Színház alapító tagja.

9 Várkonyi Zoltán (1912–1979) színész, rendező, színházigazgató (Víg-színház 1971–1979), 1972-től haláláig a Színház- és Filmművészeti Főiskola rektora.

10 Pétervári István (1929–1983) rendező, 1981-ig a veszprémi Petőfi Színház igazgató-főrendezője. 1965-től a Színházművészeti Szövetség tagja, 1976-tól haláláig elnökségi tagja.

11 Vadász László 1978-ban a főiskolát nem végzett színészek működési engedélyét kiadó vizsgabizottság elnöke. 1981–1984 között az Ódry Színház főtitkára.

12 Komlós János (1922–1980) író, dramaturg. A Rákosi-korszakban ÁVH-s tiszt, majd 1956 után – Aczél György legszűkebb belső köréhez tartozva – kulturális területen helyezkedett el. 1957-től a *Magyar Nemzet*, 1962-től a *Népszabadság* kulturális rovatának vezetője. 1967-től a Mikroszkóp Színház igazgatója.

13 Simó Jenő (1925–?) irodalomtörténész, kritikus, egyetemi tanár. 1967–1970 között bécsi nagykövet, 1970–1974 között művelődési miniszter-helyettes, 1977-től a Színház- és Filmművészeti Főiskola docense, 1979–1987 között főigazgatója, ill. rektora.

14 *Szigorúan titkos...*, 135.

Az utóbbi értekezleten a kritika irányába való hangsúlyeltolódás annak volt a következménye, hogy időközben, 1973. február elején, napvilágot látott két írás. Az *Új írás*ban Koltai Tamás a Royal Shakespeare Company 1972. októberi vendéjátéka kapcsán írt cikket, amelyben egyértelműen dicsérte az RSC előadását és meglehetősen pontosan jellemezte a magyar színházi rendszer problémáit.¹⁵ A *Kritikában* pedig Szigethy Gábor „Színházművészetünk! Színházművészetünk?” című cikke sem kímélte, és a korszakban meglepően éles hangon bírálta a hazai színházi viszonyokat: a társulati rendszer, a színészszerződtesítés stb. anomáliáit.¹⁶ A két cikk tehát magyarázatot ad egyrészt arra, hogy a február végi aktívaértekezlet miért foglalkozott már olyan részletesen a kritikával és a cikkekben a hazai színházi életet ért bírálatokkal, másrészt pedig arra is, hogy ekkor már nem csak egy szokványos szövetségi közgyűlésre készülődött a hazai színházi és kulturális élet.

Nem az írások, hanem megjelenésük engedélyezése volt szokatlan. A megjelenésekre és a Színházművészeti Szövetség ülésén kialakuló későbbi vitára is magyarázatot ad a *Társadalmi Szemlében* 1972 októberében megjelent állásfoglalás, amelyre Kazimir is többször hivatkozott referátumában. Az „Irodalom- és művészetkritikánk néhány kérdése” című szöveg az MSZMP Központi Bizottsága mellett működő Kultúrpolitikai Munkaközösség állásfoglalását tartalmazta, azaz hivatalos álláspontnak minősült. Ebben nemcsak azt emelték ki, hogy „a művészetkritikának minden korszakban különös jelentősége van”, hanem azt is, hogy „a kritika fontos közéleti szerepet tölt be” (26), és „a szocialista demokratizmus növekedése együtt jár az igazságra törekvő, a szocialista fejlődést segíteni akaró viták élénkülésével” (28).¹⁷ Következésképp a hivatalos állásfoglalás egyrészt engedélyezte a vitákat,¹⁸ ami a korszakban nyitásként értelmeződött, másrészt viszont megpróbálta tökéletesen előkészíteni, sőt szigorúan megszabni a helyes (értsd szocialista-marxista) álláspontok lehetséges körét és különböző módokon befolyásolni és ellenőrzés alatt tartani (lásd a Színházművészeti Szövetség előkészítő elnök-

15 KOLTAI Tamás, „Hogyan játsszunk színházat a Royal Shakespeare Company vendégszereplése után?”, *Új írás* 13, 2. sz. (1973): 100–105. Peter Brook *Szentivánéji álom*-rendezését 1970. augusztus 27-én mutatták be Stratfordban. Két évvel később a British Council nyugat-európai városokat (Hamburg, Berlin, Köln, München, Párizs, Velence, Milánó, Oslo) is érintve kelet-európai turnéra vitte az előadást, amelyet a társulat játszott Belgrádban, Budapesten, Bukarestben, Szófiában, Zágrábban és Varsóban. Lásd IMRE Zoltán, „Hidegháború, propaganda és a határok – A *The Midsummer Night's Dream* (Royal Shakespeare Company) kelet-európai turnéja, 1972”, in IMRE Zoltán, *Az idegen színpadra állításai* (Budapest: Ráció, 2018), 308–335.

16 SZIGETHY Gábor, „Színházművészetünk! Színházművészetünk?”, *Kritika* 2, 2. sz. (1973): 9–10. Sőt, a cikkek nyomán – már a szövetségi közgyűlés után – vita kerekedett a korszak jelentős/befolyásos magyar színházrendezőinek és kulturális személyiségeinek részvételével. Többek között Ungvári Tamás, Both Béla, Magyar Bálint, Mihályi Gábor, Hermann István, Hegedüs Géza, Kazimir Károly, Major Tamás, Nagy Attila, Peterdi Nagy László, Zappe László és Malonyai Dezső szólalt meg. A megjelent írásokat lásd *Színházművészetünkről*, szerk. ANTAL Gábor (Budapest: Kossuth, 1983), 15–116.

17 „Irodalom- és művészetkritikánk néhány kérdése”, *Társadalmi Szemle* 28, 10. sz. (1973): 26–39. Ezt az állásfoglalást a Színházművészeti Szövetség elnöksége 1972. december 19-i értekezletén részletesen meg is vitatta. „Jegyzőkönyv a Színházművészeti Szövetség Elnökségének 1972. december 19-én megtartott értekezletéről”, gépelt kézirat, OSZMI Kéziratár, Színházművészeti Szövetség jegyzőkönyvei, 1–4.

18 Ebben az évben az *Alföldben*, az *Új írásban*, a *Tiszatájban*, az *Élet és Irodalomban*, a *Kortársban*, a *Kritikában* és más folyóiratokban, napilapokban jelentek meg a különböző művészeti ágak kritikájával foglalkozó írások.

ségi ülését és a kommunista aktívaértekezletet) a vita alakulását.¹⁹ Ennek a helyzetnek a következményeként 1973 márciusában a Fészek Klubban a Szövetség szokásos évi közgyűlésén nemcsak a Szövetség tagságának jelentős része, a budapesti és vidéki színházi szakma elitje volt jelen, hanem politikai és kulturális notabilitások is. Ebben a különleges és szokatlan környezetben kérte fel a közgyűlés levezető elnöke, a Nemzeti Színház igazgatója, Marton Endre a főtítkárt beszámolójának megtartására. Majdnem kétórás beszédében Kazimir nemcsak a kritikáról és a *Színház* folyóiratról beszélt, hanem más problémákat is tárgyalt, így kijelentései szélesebb kontextusba illeszkedtek.²⁰

Jegyzőkönyv

a Színházművészeti Szövetségnek 1973. március 19-én d.e. 9 órai kezdettel a Fészek Klubban tartott közgyűléséről²¹

[...]

Kazimir Károly: Az elmúlt közgyűlésen a jegyzőkönyvek szerint élénk derűtséget okozott az a mintapéldány, amely folyóirat címen akkor kézről kézre járt. A derűtséget akkor az okozta, hogy ilyen egyedi példányok általában a közgyűlésekre szoktak elkészülni. Jelenthetem, hogy azóta semmi okunk a derűtségre sokéves óhajunk ugyanis meghallgatásra talált és megkaptuk az általunk annyira óhajtott színházi lapot (11). [...]

A már említett kritikai állásfoglalás elvárja a szövetségtől munkánk alapos számbavételét és azt is, hogy ilyen értelemben együttműködünk a kritikusokkal is. [...] Nem hiszem azonban, hogy a kritikai állásfoglalás készítői azzal, hogy ezt a dokumentumot közreadták, megoldottnak tekintették e kérdést. Ez a dokumentum jelenlegi helyzetünket elemzi és komoly elvárásokat tartalmaz. Feltételezik – gondolom – azt is, hogy minden valamirevaló művész veleszületett képessége az anyaggal való küzdelem hatására a jelzésszerűen jelentkező önbírálat igénye is. Elvontan azonban ezt a kérdést nem lehet elemezni. Emberekről van szó, és a maga munkájára mindenki rendkívül érzékeny. Sikerélmény nélkül a mi pályánkon nem lehet sokáig bírni. Őszintén csodálom a velünk foglalkozó funkcionáriusokat és sokszor töprengek azon, milyen sikerélmény ad erőt nekik a velünk való foglalkozásra. Hiszen a bennünket ért öröm hozzájuk megsűrve

19 Sőt, közvetlenül a Szövetségi Közgyűlés előtt, 1973. március 11-én, Kazimir még a *Magyar Hírlapban* is támadta a kritikusokat, azt állítva, hogy ugyan „a kritikusnak joga és kötelessége megbírálni a bemutatott produkciókat”, de „amikor egy-egy kritikus nem az ügyért, hanem az ügy ellen hadakozik, személyi elfogultságból, klikkérdékből vagy informátlanságból, vagy egyszerűen azért, mert vagdalkozó-gúnyolódó ösztöneit ezen a kockázatmentes vadászterületen akarja kiélni: ez elviselhetetlen.” PAPP Antal, „Nem múzeum, élő színház – interjú Kazimir Károllyal”, *Magyar Hírlap*, 1973. március 11. (Kiemelés az eredetiben.)

20 Kazimir gondolatait a szélesebb nyilvánosság is megismerhette, hiszen felszólalásának rövidített változata megjelent az *Új írásban*. Lásd KAZIMIR Károly, „Színházi gondok”, *Új írás* 13, 6. sz. (1973): 117–121.

21 „Feljegyzés a Magyar Színházművészeti Szövetség Közgyűléséről, 1973. március 21.”, MNL OL M-KS 288.f.36. cs. 1973. 27. ő.e. (Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, MSZMP Központi Szervei, Tudományos, Közkutatási és Kulturális Osztály). Géppel írt tiszta, pecsét nélküli, Kóháti Zsolt saját kezű aláírásával.

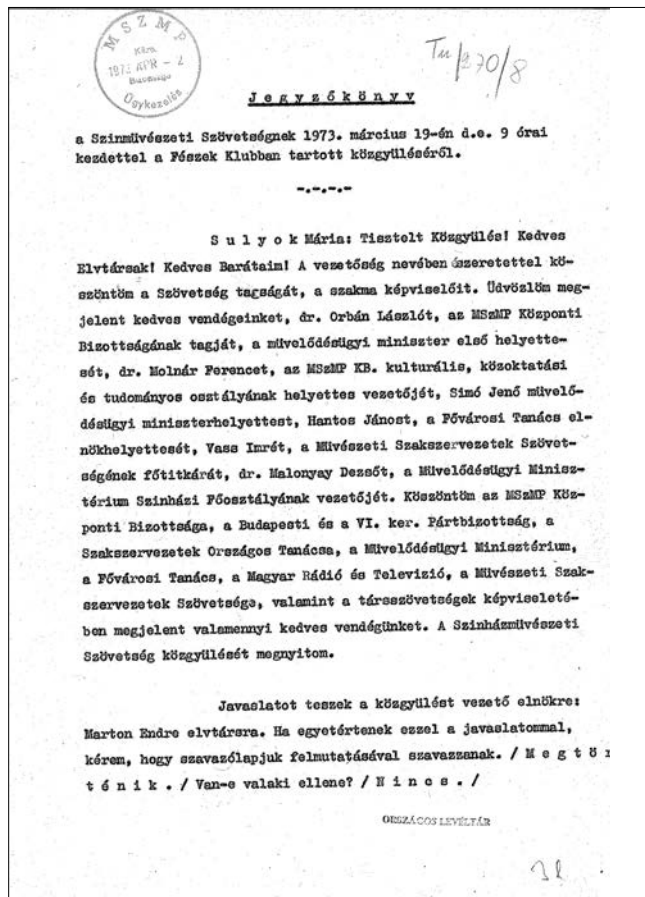
és legtöbbször panasz formájában jut el. Minden valószínűség szerint a jó előadások fogadtatása jelenti saját munkájuk fokmérőjét is, de Szövetségünk többet tehetett volna azért, hogy ne csak fárasztó bizonyítványosztások alkalmával találkozhatnánk velük, hanem – mondjuk – egy-egy kellemes jubileum vagy klubdélután alkalmával is. Az elméleti munkaközösségek tagjai és a magasabb beosztású elvtársak is tudják, mit jelent, amikor a terület, amelyen működnek általános elmarasztalásban részesül, holott a valóság differenciáltabb elemzést érdemelne. Mielőtt félreértés esne, elnökségünk nevében mondhatom, tudjuk, hogy amióta színház létezik, azóta létezik kritika is, de azt is tudjuk, hogy a színházi produkciókat követő bírálólat a legkritikább esetben találkozott azok elismerésével, akikre vonatkozott. Személyek vélekednek így, mint testület azonban fegyelmelzetséget kell tanúsítaniuk és ki kell jelentenünk, nem általában utasítjuk el a kritikát, nem általában utasítjuk el a kritikásokat. (36)

Kijelentjük, hogy örülünk azoknak az értő marxista bírálólatoknak, amelyek szép számmal kísérik színházi életünket, és amelyek nélkül nehezebben tudnánk előrehaladni. Még akkor is üdvözljük a bírálólatokat, ha az irodalmi anyag boncolgatása kevesebb helyet juttat magára a színházi teljesítményre. Azonban vannak nálunk nehéz hagyományok is. Ambrus Zoltán²² írja a következőket: „A budapesti színházi kritika a maga egészében – nem szólunk ehelyütt sehol egyebekről, kivétel mindig mindenre van, több is – sohasem volt és ma sem elnéző. Fel lehetne sorolni nem is egy és nem tíz, hanem jóval több jobb »sorsra érdemes« író, színészt, akik éltek, dolgoztak és meghaltak vagy elhallgattak anélkül, hogy sok jó szót kaptak volna a budapesti színházi kritikától. Egy egész sereg csendes ember beszélhetne arról, mennyiben koldultak egész életükben arról, ahogy a budapesti színházi kritikának semmi hajlandósága az elnézésre és a kíméletességre. S ha úgy volna, ahogy egy régi nép költemény mesélgette: »ha a sikertelen küzdelemben elvérzettek, a sírban tovább sóhajtoznának és sóhajaikból szél keverednék, nálunk a szél minduntalan csak erről fújdogálna.« (Mozgás.)

Szóval nem hinném, hogy ezt az évszázados problémát itt ma meg tudnánk oldani. De keresni kell a közeledés lehetőségét. Vajon, hogy járnánk, ha Szigethy Gábor tanácsát fogadnánk meg? Idézem: „Vitakérdések megfogalmazása nem lehet gördülékeny és simára csiszolt. És nem az indulatok csillapítása, ellenkezőleg, szenvedélyek ébresztése az elsőrendű feladat. Különösen akkor, ha mai magyar színművészetről esik szó, mert manapság színházunkban indulatok többnyire csak akkor robbannak, ha valamely megfontolatlan vagy ifjonc kritikus ellenvéleményt mondani merészel.” Hoppá – mondaná (37) erre Hofi Géza.²³ Kis hazánkban a szenvedélyek ébresztése az el-

22 Ambrus Zoltán (1861–1932) író, műfordító, kritikus, 1917 és 1922 között a Nemzeti Színház igazgatója.

23 Hofi Géza (1936–2002) színész, humorista. 1960–1963 között a debreceni Csokonai Színház tagja, 1963-tól az Országos Rendező Irodától kapott engedéllyel önállóan működött, majd 1969–1982 között a Kom-

sőrendű feladat a vitakérdéseknél? Mintha ebből már kivettük volna részünket, nem sok eredményre. Elnézést kérünk a tanácsadótól, mi mégis szeretnénk a gondolat ébresztésénél megmaradni, saját magunknál, másoknál is.

Az utóbbi hetekben megjelent néhány rossz hangulatot árasztó publicisztika, írás, nyilatkozat. Ezek az írások alkalmasak lettek volna arra, hogy szenvedélyeket ébresszenek és teljesen értelmetlen vagdalkozásba hajszoljanak bennünket. Mi azonban elhatároljuk ezeket az írásokat azoknak a kritikusoknak a tevékenységétől, akik legjobb tudásuk szerint felelősen, az ügy iránti odaadással, a közös célokért, a szocialista magyar színházművészetért hadakoznak. Megfelelő mondanivalóval és nem utolsósorban megfelelő stílussal. Saját stílusát mindenki saját maga határozza meg. E stílus hatása azonban már közkincs. És testületünk nem tudja elfogadni a kioktató, nyegle, önéreztetbe taposó, felületleges megnyilatkozást, még akkor sem, ha ezek a megnyilatkozások bírálólat címen jelennek meg. A hatáselemzés minden írástudó ember jól felfogott érdeke. Önmagáért és a hatásért is, amit el akar érni. Mai közgyűlésünkön a beszámolóban ezzel a témával nem tudunk többet foglalkozni, mert hiszen több esztendő munkájáról kell szót adni. Hiszük, hogy a marxista színházi bírálólat humanista, tárgyyszerű, segítőkész orientáló irodalmi értéke magas színvonalú, mindenki számára érthető, nem személyeskedő, figyelembe veszi az elért eredményeket, mert azt akarja, hogy a

lós János vezette Mikroszkóp Színpad tagja lett. 1983-ban Ádám Ottó szerződtette a Madách Kamara Színházhoz.

- 107 -

Tegnap délután játszottam, ide 110 kilométernyire, tehát összesen 220 kilométert utaztam. Ma 3 órákor zárekor megyek, éjfél után jövök haza. Út éret utaztam tegnap, út-út és fél éret fogok ma is utazni. De túl sok ahhoz, hogy művészi munkát tudjon az ember teljesíteni. Harminckettő előadás van ebben a hónapban, öt dupla előadás. Feltételezem a kérdést az elvtársaknak, lehet-e ilyen körülmények között modern, újzerű művészi munkát produkálni?

Művészi munkát nem érte az, hogy ebben a színházhoz kevésbé jönnék fiatal művészek. Az utadról behozottak aránya nagy. Ebben az esetben védelmet kérünk, mert ez felhigítja az előadást. Mindenki tudja, hogy partner nélkül nem lehet játszani.

Egyébként mindent átfogóan elmondhatok, legjobb tudásom és legjobb megfigyelésem szerint, hogy mindenki a munkája - a tanácsotól kezdve a miniszter elvtársakon és a színházigazgatón keresztül a színházban működőképes vissza. A mi színházunkban is visszahívódnak valaki. Én csak erről a színházról beszélek.

Elvtársak, a mi színházunknak a színészeit sajnáljuk. A vidéknek az átlagjövedelme az utóbbi négy-öt évben a Szabad Európa és a Népszabadság szerint is 40-42 százalékkal csökkent. Ma egy családnak a színészeknek az fizetvénya. Feltételezem a kérdést és válassz is kérek mindjárt rá. Hogyan élhet meg egy fiatal kezdő színész, akinek gyereke van, akinek családjá van, 2000-2500 forintból? Olyan körülmények játszódnak le nálunk, hogy az kriminális.

Egyszerű meg, hogy röviden elmondjak egyet. Két nappal ezelőtt az egyik gépjárművezetőnk - a tehergépjármű vezetője - felmondott a színházunk azon az alapon, hogy kevés a fizetése. Ennek a fiatal gépjárművezetőnek 3800 forint a fizetése, helyesebben összesjövedelme, és mindössze 23 éven. Itt van olyan színész, műveltségül

ORSZÁGOS LEVÉLTÁR

bírálat következtében újabb eredmények jelezzék azt, hogy a kritika elérte célját.

Testületünk nevében kijelenthetem, örömmel fogadtunk minden hasonló jelzőkkel illelhető szakszerű bírálatot vagy írást, még akkor is, ha elevenbe vág, mert mi is azt akarjuk, hogy a beteg (38) életben maradjon, sőt felgyógyuljon és egészséges legyen mindannyiunk érdekében.

Javasoljuk a kritikusi szekció létrehozását, és elképzelhető, hogy a többi szekciónk munkáját, amely az elmúlt években jól-rosszul működött az ő bekapcsolódásuk tovább fogja inspirálni. Jól felfogott érdekünk mindannyiunknak, hogy megtanuljunk találkozni egymással akkor is, ha éppen megbíráltak vagyunk, vagy éppen mi bírálunk másokat. Meg kellene tanulnunk visszaigazolni a jót és a rosszat is, érvekké emberi módon. Nem lehet Adynak igaza, a múltkori közgyűlésen idézett és azóta is aktuális: „Nekünk Mohács kell” című versében. „Ha van Isten, földtől a fényes égig kergessen minket végig, ne legyen egy fél percnyi békességünk, mert akkor végünk, végünk.” Meg kell szoknunk, jó lenne megszoknunk az immár több évtizede tartó, sokszor viharfelhős félperces békéket. Meg kellene tanulnunk végre, hogyan is kell ilyenkor élnünk.

Néhány szót a Színház című lapról. Őszintén szólva színházi lapunkról, már ami az együttműködést illeti, nem sok jót tudunk mondani. És örömről szolgált volna, ha a két közgyűlés közötti időszakban az együttműködésre irányuló kifejezett kívánságunk állami részről több biztatást kapott volna. Ez a gyerek nem olyanra sikerült, amilyennek képzeltük. Előfordul az ilyen az életben: a szülők mindig szomorúan veszik ezt

tudomásul. Javasoltuk több alkalommal a szerkesztő bizottság létrehozását, de meg nem értésre találtunk. Eljutottunk addig az elgondolásig, ami régebben a szerkesztőségben fogalmazódott meg, mi most csak igyekszünk magunkévá tenni a gondolatot, miszerint az általunk kiharcolt lap a jövőben ne viselje a Szövetség nevét. Szomorú, hogy eddig jutottunk, nem így képzeltük. (39)²⁴

Ugyanakkor örömmel tapasztaltuk, hogy például a Film Színház Muzsika egyre többször érzékelhető szeretettel foglalkozik velünk. Ennek következtében a szakma részvétele a lap munkájában feltűnően szaporodik.

[...] Vigyáznunk kell, hogy a partnerek, a rendezők, a színészek - leszámítva az elkerülhetetlen alkotói konfliktusokat - tiszta lelkiismerettel tudjanak egymás szemébe nézni. Senkinek sem használ, ha évtizedes alkotó barátok nyilatkozatokban megkérdőjelezzik két vagy több ember közös életművét. Milyen célt szolgálnak az ilyen publikációk? Meggyőzik azt, akinek címezték? Nem volt még rá példa. Utána továbbra is együtt kell dolgozni, mert - érdekes módon - úgy látszik, hogy mégis vannak előnyei az együttműködésnek. Ezt nem lehet örömszerzésnek nevezni. (41) [...]

[Kazimir beszámolója után az elnök szünetet rendelt el, majd a közgyűlés a hozzászólásokkal folytatódott.]²⁵

Pétervári István: Két témával szeretnék foglalkozni. Egyik téma a magyar színibírálat, színházművészet elemző irodalom, a másik a Színházművészeti Szövetség igazgatói szekciójának működése. Az első témával kapcsolatban első kérdésem, amit magamnak feltettem - én fogok rá válaszolni is (derűtség), mert így sokkal egyszerűbb -, hogy kik írnak ma hazánkban színi kritikát és egész színházművészetünket elemző cikket. Először marxista esztéták, akik egyetemi tanárok, főszerkesztők vagy a filozófia más területén dolgoznak, és mellékesen, amennyire idejük engedi, néha egy-egy kritikát, színházelméleti cikket is megírnak. Másodszor hivatalos újságírók, akik között hivatásos színikritikusok is vannak. Harmadszor minden ember, aki valamennyi „oskolát” járt és valahogy sikerült a publicitás lehetőségének helyzetébe kerülnie. (56)

Második kérdésem ugyancsak magamnak: milyen sajtóorgánokban jelennek meg ma hazánkban színikritikák, illetve egész színházművészetünket elemző írások?

Színikritikák, illetve elemző írások ma hazánkban mindenütt megjelennek. Az összes napilapokban, a délutániakban is, a vidékiekben is. Az összes hetilapokban, minden folyóiratban.

Az első két kérdés összekapcsolódásából ön-

24 A Színház folyóiratot 1968-ban alapították, fenntartóként a Magyar Színházművészeti Szövetség szerepelt, kiadóként pedig a Lapkiadó Vállalat. Főszerkesztője Boldizsár Iván lett, helyettese pedig a Művelődési Minisztériumból Csabainé Török Mária. A Szövetség és a lap működése azonban, mint azt Kazimir is jelezte, nem volt konfliktusmentes, ennek következtében a lap impresszumából egy idő után kikerült a Szövetség neve, s 1976 júniusától a lap „Színházművészeti, elméleti és kritikai folyóirat” megjelöléssel jelent meg.

25 A további hozzászólásokból szintén csak azokat a részeket közöljük, amelyek a kritikával és a Színház folyóirattal foglalkoznak.

ként adódik a harmadik kérdés, amit szintén magának teszek fel és magam igyekszem megválaszolni: ki ír és hova, illetve színi bírálatok és elemző cikkek hol jelennek meg?

Néhány évvel ezelőtt sajtókampány indult annak érdekében, hogy a színházi mellényeket újra kellene gombolni, hogy a gombok jobban illeszkedjenek a színházi mellényekhez. Az a benyomásom, hogy a sajtómellények újragombolásának az ideje is elkövetkezett.

Úgy vélem, hogy nem minden írás ott jelenik meg, ahová való. Olyan helyzetekre lenne szükség, hogy a Népszabadságban csak olyan írások jelenjenek meg, amelyek a Magyar Szocialista Munkáspárt központi lapjába valók. A Magyar Hírlapban csak olyan írások jelenjenek meg, amelyek a forradalmi munkás-paraszt kormány hivatalos napilapjába valók. A Színház című folyóiratban pedig csak olyan írások jelenjenek meg, amelyeket a Színházművészeti Szövetség elvi, esztétikai álláspontja magáénak vall és így tovább. A többi napilap, hetilap – folytathatom végig a Vigiliáig és az Új Emberig – ugyanígy kellene hogy eljárjon. Akiknek a Vigiliában és az Új Emberben kell írniuk, azoknak csak ott jelenjenek meg az írásaik, és sehol másutt.

Nem jó mérőszám a mennyiség, de rögeszmém jobb megértése céljából kénytelen vagyok alkalmazni, nehogy félreértsenek. (57)

Én szubjektív benyomásaimra támaszkodva körülbelül 70 százalékra becsülöm a színházelméleti írások egészséges és körülbelül 30 százalékra az egészségtelen, művészetünkre ártalmas részét. Mert a jelenlegi helyzet egy dzsungelhez hasonlít, amelyben azok ismerik ki magukat a legkevésbé, akik ezt működésükkel létrehozták.

Mi jellemzi szerintem ezt az egészséges 70 százalékot? Először határozottság a marxista esztétika természetes, magától értetődő alapállásában. Másodszer a szubjektív elemzésekben a lehetséges legmagasabb fokú objektivitás. Harmadszor a személyeskedés és minden előítélet teljes és természetes hiánya. Negyedszer az elemzett anyag tökéletes és felelősségteljes ismerete. Ötödször az elvégzett munka tisztelete még bukott színházi előadás esetén is és a megfontolt, komoly hang. [...] (59)

Mi jellemzi az általam egészségtelennek tartott 30 százalékot? Először a határozottság. Egy meghatározott sajátosságú, színvonalú műveltség, teljes egyéni látásmód, kinyilatkoztató erejű alapállás. Másodszer a személyeskedés, az előítélet a színházzal, annak vezetőivel, a rendezővel és egyes színészekkel kapcsolatban is, mind a dicséret, mind az elmarasztalás irányában. Következőleg az objektivitás teljes hiánya. Harmadszor az elemzett anyag tökéletlen ismerete, bizonyos esetekben teljes tájékozatlanság. Ebből következően tökéletes felelőtlenység. Zárójelben jegyzem meg, még olyan is előfordult, aki egész színházművészetünkről elemző cikket ír és azt sem tudja, hogy egy színház egy évben hány előadást köteles vagy illendőségből mennyi előadást kell eljátszania. Negyedszer az elvégzett munka teljes lebecsülése, a nyegle hangnem. [...] (60)

[...] Általános megállapítás – mondják és írják egyre többször –, hogy hazánkban nagyon sok kitűnő színész van, de rendezői nincsenek egységesen jól felkészülve.

Lehet, hogy van benne némi igazság. De logikátlanak tűnik számomra fiatal színészi tehetségek elszürküléséért „elég fel nem készült rendezőket” felelőssé tenni, mert ugyanakkor sok jó színész művészetének megérlelődésével kapcsolatban elfelejtik azt, hogy azok is ugyanazoknak a rendezőknek a segítségével, de legalábbis együttműködésével érték el művészi érettségüket. Vizsgálta-e már valaki, hogy pl. a vidéki színházak hány kitűnő művészt neveltek az elmúlt 10-15 évben a magyar színházművészetnek?!

Végezetül még egy példát: Az Új Írás februári számában „Hogyan játszunk színházat a Royal Shakespeare Company vendégszereplése után?” címmel egy nagyon színvonalas tanulmány jelent meg szenvedélyes hangon. Az írás elolvasása után a következő (62) gondolatok jutottak eszembe: 1.) Sajnos, hiába minden szenvedélyes érvelés, elképzelhetetlennek tartom, nem hiszem, hogy a közeljövőben a magyar kormány a Királyi Shakespeare társaság mintájára olyan anyagi áldozatot vállalhatna, amellyel biztosítani lehetne e világban kiváló társulás művészi módszereinek az átvételét. 2.) Ez a társulat egy gazdag ország kiemelten kitűnő körülmények között dolgozó reprezentatív együttese és nem az angol színházművészet. 3.) Hazánkban – mert ez is benne van a cikkben – nemcsak szervezés kérdése az ilyen körülmények megteremtése, hanem elsősorban színészi létszám kérdése, ezért egyelőre lehetetlen. 4.) Sajnálom, hogy a beszámolóval itt nem vagyok egy nézetben, de hát mit tegyék, ez a rögeszmém: a Színházművészeti Főiskola egyelőre képtelen sokoldalúan jólképzett színészeket kibocsátani. Ez is benne van a cikkben. Teljesen egyetértek vele. 5.) A tanulmány utolsó bekezdésével van a legnagyobb bajom. Szó szerint azt mondja, hogy a Royal Shakespeare Company Szentivánéji álom előadása pontosan tükrözi létrehozóinak világnézetét és azokat a társadalmi viszonyokat, amelyek között létrejött. Nekünk a magunk szocialista színházat kell megvalósítani, nem világnézetet kell kölcsönöznünk Peter Brooktól, de igényét a világnézetre eltanulhatnánk.

Egyetértek vele. De nincs meg a folytatása. Iskolás közhely, hogy a felépítmény fejlődése csak lassan követi az alapépítmény fejlődését. Brook kiemelt, a konkrét körülményektől eltekintve is egy olyan társadalmi rend ellentmondását fogalmazta meg a színházművészeti alkotásában, hogyha annak az országnak csak imperialista korszakát veszem figyelembe, akkor is (63) több mint 100 éves. Ez a társadalmi rend minden alkulgatása ellenére egy kapitalista-imperialista folyamatban született meg színházművészetét. Óriási jelentőségű tradícióban gazdagon, arra támaszkodva.

A magyar nép 28 évvel ezelőtt lépett az addigi társadalmi rendhez képest gyökeresen más társadalmi viszonyok közé. A társadalmi fejlődésnek ez a folyamata indokolta, hogy magával cipelte a magyar nemzet történelmének minden örökségét.

A legsúlyosabbakat talán éppen az emberek tudatában. És tudjuk: a tudat és formái változnak a legnehezebben. Ha tehát a művészet feladata, sőt több mint feladata az élet lehetőségét megteremteni a magyar nemzeti drámairodalom alapján a magyar nemzeti színjátszásban, akkor az úgy korszerű, ha szocialista-kommunista tartalma van. Ezt a feladatot csak az esztétikával és a kritikával együtt és annak segítségével lehet megoldani. Anélkül lehetetlen. Éppen nagy közös ügyünkben kezelt kell szorítanunk.

Nagyszerű dolog, hogy mindenki írhat kritikát és mindenhol megjelenhetnek színházelméleti írások. Közhely, hogy a színháznak az a jó, ha írnak róla. Mindegy, hogy jót vagy rosszat, csak írjanak róla! Mégis: a sok kritika mellett esetleg lehetne a publicisztika más műfajaiban is tevékenykedni. Van még néhány. Képes riport, interjú a színésszel, a rendezővel, esetleg a vidéken működővel is. Glossza, tanulmány, esszé, tudósítás, stb. Egy bizonyos: együttműködve kell mindent megtenni a szocialista magyar színházművészet megteremtése érdekében! (64) [...]

Ráday Imre: Tisztelt Közgyűlés! Kedves Kollégáink! Örömmel tapasztalom, hogy az utóbbi időben a sajtó egy része egyre gyakrabban foglalkozik a színházzal és külön velünk, színészekkel. Alig merem kimondani: divatba jöttünk.

A közelmúltban különösen három írás keltette fel figyelmemet. A Színház c. folyóiratban, amely belső címlapján úgy szerepel, mint a Színházművészeti Szövetség lapja, a főszerkesztő Boldizsár Iván úgy véli, hogy a színházak vezetői és rendezői rossz néven veszik az őket ért bírálatokat és ezért a feltétlenül szükséges összhang, a termékeny együttműködés megszűnőben van, vagy talán már meg is szűnt. A nagyközönség igényét a példányszám alacsony volta miatt nem tudja kiélelgetni az újság.

Magunk között vagyunk, miért ne beszélhetnénk hát egymással őszintén, mint jóbarátok, közös céljaink érdekében? Bár beszélhetnénk! De itt csak az egyik fél beszél és amikor a másik válaszolhatna, a lap 3 hónapos átfutási - vagy ahogy Boldizsár írja átcammogási - ideje miatt a felelet régen elvesztette időszzerűségét. Nem a feleselgetés hiányzik nekem, hanem az okos, jószándékú vita lehetősége. (71) [...]

Abody Béla:²⁶ [...] Egyetlenegy azonban mégis tudomásul kell venni, mindezeket beakadályozva. 1973-at írunk Magyarországon. Bizonyos emberi kapcsolatformák, melyek következtek a szabadversenyes kapitalizmus szerkezetéből, a régi társadalmi struktúrából, mégiscsak elévültek. Nem lehet új kultúrát régi rossz, anakronisztikus emberi viszonylatokra építeni, ha jelenlétükkel számolni kell is. Önmagunkban és másokban.

A kapitalizmusban logikus a rossz értelemben vett (77) egymás elleni, egymás létérdeke, sőt léte ellen irányuló verseny. Ott a színháznak érdeke, hogy a másik színház megbukjék és

az igazgató öngyilkos legyen. Ott a színháznak érdeke, hogy ne legyen kritika, csak fizetetlen vagy fizetett reklám a kritikus viszont - logikus - nem bírál az esetek nagy részében, hanem támad, mert a másik színház inspirálja erre, vagy mert ő akarna a támadott színházban sajtófőnök lenni. Valóságos és kemény verseny zajlik a meglévő elvi és egzisztenciális irányzatok között.

Nálunk viszont az alapfeladat mégiscsak az, hogy munkatársak legyenek, egy azonos cél látszólag különböző, mellérendelt részfeladatokat ellátó képviselőinek közös célja. A színház a szerkesztőké is, a kritikuské is, a kulturális funkcionáriusoké is a közösség érdekében. Fordítva: a folyóirat a színházé is, a minisztérium és a tanács a színházé is. Egymást feltételezzük, sőt egymást tartjuk el a mellérendeltség legtisztább logikája szerint.

Mindez egy másik elvű nálunk már leküzdött társadalmi szerkezet ittmaradt tudatformái között nem képzelhető el. Egymás bajait saját bőrünkön kell éreznünk. Valahogy „államosítanunk” kellene egymást is és a nagy egész struktúrájának mintájára meg kellene teremteni azokat a szerkezetű formákat végre, amelyek között valóban humanizált indulatok, nemcsak logikailag helytálló, de gyakorlatilag is hasznavehető eszmék virágzanak ki és a lényeg: mindenekelőtt - hadd mondjam ki direktorkollégáimnak és barátaimnak és kritikus kollégáimnak és barátaimnak is - ne egymás meósai legyünk, mert akkor senki sem dolgozik. (Taps és derűltség.)

[...] Egyetértek például Illés Jenő²⁷ nemrég benyújtott javaslatával, hogy épüljenek be a kritikusok a színházak konkrét munkájába, például dramaturgia működésébe, műsorpolitikai belső vitákba hosszabb időkre, ismerjék meg a készleteket, mert akkor tudják, hogy milyen a készletgazdálkodás. [...]

Megfordítva: vizsgáljuk meg közösen és nyilvánosan egy-egy lap színházi rovata megszületésének konkrét körülményeit, gyanakvások és nem kívánatos izgalmak helyett. Vizsgáljuk meg, beszéljük meg azt az elvi koncepciót, beszéljük meg egymás között, tegyük le az asztalra őszintén konkrét emberi sérelmeinket, és kultúrpolitikai szempontból támogatást érdemlő távlatos terveinket is. Egyeztessen a gyalogság, a légi-erő és a tüzérség, mert nyilvánvaló, hogy egy irányba megyünk, nyilvánvaló, hogy egy oldalon vagyunk, nyilvánvaló, hogy valamennyiünknek egy irányba kell lőnünk. Kultúrpolitikai elveinknek beosztottjai és szolgálói vagyunk. Teljesen elképzelhetetlen és minden vonatkozásban rendkívül káros lenne kifejezetten régi, elavult struktúrából mai rossz tudati maradványok alapján tovább rontani és bonyolítani ezt a helyzetet. Beszéljük ki, még nem késő. Meg vagyok győződve róla, hogy ezek a nemkívánatos és különösen az utóbbi időben megromlott állapotok nem adekvátak sem színházi kultúránk jelenlegi - meggyőződés szerint - magas színvonalával, (79) sem színibí-

26 Abody Béla (1931-1990) író, kritikus, műfordító, színházigazgató. 1956-57-ben a Magvető Könyvkiadó irodalmi vezetője, majd az *Élet és Irodalom* munkatársa, és az *Új írás* szerkesztője. 1971-75 között a Vidám Színpad igazgatója.

27 Illés Jenő (1930-1999) író, újságíró, kritikus. A *Pápai Néplap*nál, a *Szabad Ifjúságnál* és a *Színház és Filmművészet*nél dolgozott, 1957-ben a *Színház és Muzsika* főszerkesztője, majd a *Kortárs*, a *Tükör* és a *Lobogó* című lapok rovatvezetője volt.

rátunk színvonalával. Valahol valamilyen közös nagyobb jó, közös hatványozottan jó érdekében, valamilyen nem elvtelen, de tisztességes és főképpen munkára serkentő békét javasolnék. Nem elvtelen kompromisszumot, hanem valamit, amiből előrébb lehetne lépni. (Taps.) [...]

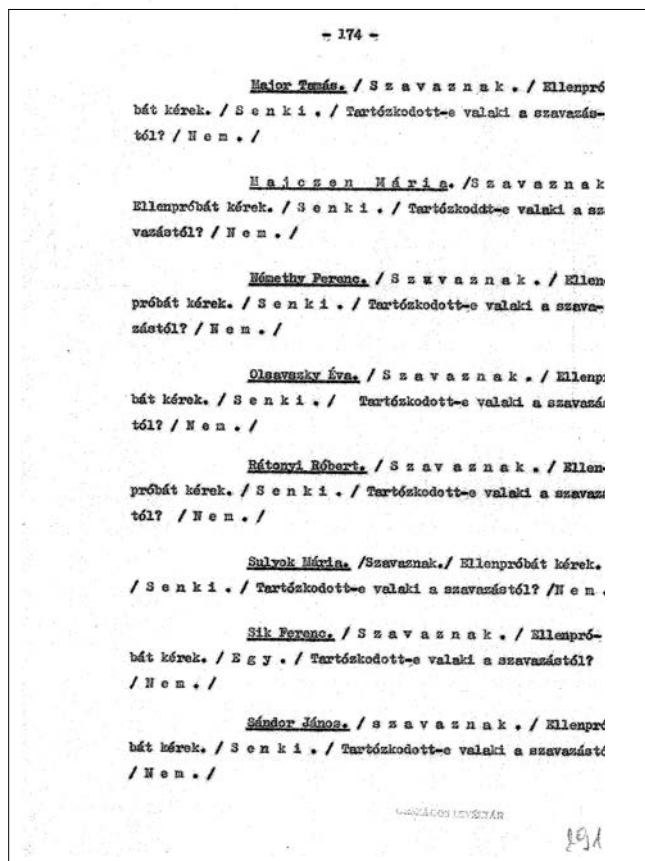
Orbán László:²⁸ Nos, elvtársak, folytathatnám a példákat, de azt hiszem ez is elég annak illusztrálására, hogy nem értek egyet azokkal az egyes kritikusokkal, akik lényegében színházi kultúránk válságáról beszélnek. A Központi Bizottság határozata elmarasztalja az olyan alkotásokat, amelyek mai életünk problémáit felnagyítva, torzítva mutatják be, az úgynevezett negativizmust. Nos, egyik másik kritikushoz is akad ilyen negativista szemlélet a színházakkal kapcsolatban, az eredmények tagadása és a színházművészetünk egészéről adott kép eltorzítása. Nemcsak az alkotó, a kritikus sem jut közelebb a valósághoz, ha a valaha divott rózsaszín szemüveget feketével cseréli fel.

Nem fogadható el – azért ezt is hadd tegyem hozzá az igazság kedvéért – az egyes színházművészeknél tapasztalható olyan vélemény sem, amely egyes helytelen kritikákból az egész kritikára von le egyoldalú és helytelen következtetéseket. Hadd tegyem hozzá: örülök hogy mind Kazimir elvtárs referátumában, mind azokban a hozzászólásokban – Pétervári elvtárs, Ráday elvtárs, Abody elvtárs hozzászólásában –, amelyek szóvá tették és egyik-másik vonatkozásában bíralták a kritikát, mértéktartás és (96) differenciálás volt tapasztalható a helytelen és visszautasító, illetve a jószándékú, a színházművészet iránt illő tisztelettel szóló kritikák között, nem beszélve arról, hogy vannak kiváló marxista színikritikusaink is, akik igen erősen segítik színházi életünk munkáját is. [...]

Major Tamás: [...] Amit el szeretnék mondani a kritikával kapcsolatban, az itt elhangzott felszólalásokkal kapcsolatban, az lehet, hogy nem lesz nagyon népszerű. Tudniillik azt szeretném elmondani, hogy a színház sohase legyen defenzív. Mi a kritikát olvassuk el, figyeljünk rá, mi bennük a lényeg, de ne alakuljon ki egy olyan alapkonfliktus, hogy az egyik oldalon azt mondják, hogy nagyon elmaradott a magyar színészet, a másik oldalon pedig erre azt feleljék, hogy világszínvonalon vagyunk, mert így nem megyünk előre. Úgy megyünk (108) előre, ha sokkal türelmetlenebbek vagyunk önmagunk iránt, mert a színház egy nagyon izgalmas valami. Ha a színház nem fejlődik folyton, akkor fejlődésben megáll. Ha a színház nem kíséri folyton kellő figyelemmel – és szeretnék kitérni rá, elméleti figyelemmel is – saját munkáját, akkor a színházból könnyen kiszállhat a lélek. Tehát én nem zárkoznék el a kritikának olyan elfogadása elől, ha például Almási Miklós²⁹ azt írja magyar színházi életről,

28 Orbán László (1912–1978) politikus, 1967-től a művelődésügyi miniszter első helyettese, 1973-tól a minisztérium államtitkára. 1974–76 között kulturális miniszter. Emellett 1974-től az Országos Közművelődési Tanács alelnöke, 1976-tól elnöke.

29 Almási Miklós (1932–) esztéta, esszéíró, a Magyar Tudományos Akadémia rendes tagja. 1962-ben a Magyar Színháztudományi Intézet csoportvezetője, majd 1976 és 1978 között igazgatója.

hogy nem nagyon szereti az elméletet, vagyis az elmélettelen. Akkor én megvizsgálám, mennyiben van ebben igaza, és azt hiszem, hogy nagyon sok dologban igaza is van. (109–110)³⁰

Stanislavskij mondja, hogy egy színháznak elég két sematikus előadás és már kiment belőle az éltető levegő. Mert mi semmiképpen sem sértettem fogadjuk. Életemben nagyon sok levágó kritikát kaptam. Olyat is, amellyel nem értettem egyet. De soha nem fogok vitatkozni olyan bírálattal, amely arra vonatkozik, hogy én művészileg nem jól látom az előadást. Nagyon örülök azonban annak, hogy a Szövetségben felmerült a kritikusok szakosztályának megalakítása. Béke persze nem lesz. Abody elvtárs felszólalásával egyetértek, de az az utolsó kitételével, hogy legyen közöttünk a béke, nem értek egyet. Ha igaz az a közmondás, hogy fegyverek között hallgatnak a műsák, akkor a fordítottja is igaz, hogy békében nem lehet színházat csinálni. Vagyis a kritikusokkal való békében a színház: harc kérdése. Abody elvtárs idézte azokat a parlamenti jelentéseket, amelyeknek alapján bizottság vizsgálta, hogy miért pang a francia dráma Molière idején. Nagyon sok kritikát, véres harcot lehetne viszont felidézni Molière korszakából is, Shakespeare korszakából is. Ezek nélkül a harcok nélkül nem született volna meg pl. Hamlet beszéde a színészekhez és sok más. Van egy kritikus, akivel szíveskedélyesen, néha gorombán is szoktam vitatkozni: Pándi Pál. Ugyanolyan szenvedélyesen vitatkozok velem. De soha nem került még fel az a kérdés, hogy nem vagyunk egy világnézeti alapon. Hogy én nem tisz-

30 Az oldalszám az eredeti dokumentumban 109-110, pedig csak egyetlen oldalról van szó.

- 3 -

- szükséges és fontos létrehozni a Színházművészeti Szövetségben a kritikai szakosztályt; vitatéma lehetne pl a sznobizmus fogalma, a színház és község kapcsolata; a színházi produktiók megítélésének az alapjai kiragadja-e az embert a társadalomból vagy sem? Szükséges volna összehasonlító vitákat tartani egy-egy - fővárosi és vidéki - színház egész éves működéséről; a vita vezetője kísérelje figyelemmel egy színház teljes évadját; a szövetség egy-egy szekció-ülését tartsák meg vidéken; tanulmányutakat kellene szervezni a magyar színházi élet megismerésére; tartsák meg évente Budapestén a vidéki színházak fesztiválját; /Major Tamás, Sándor János, Abody Béla/

- szinte valamennyi hozzászóló foglalkozott a színházi kritika helyzetével; /Pétervári István/ szavát tették a Népszabadság színházi kritikáinak eltérését a párt kulturpolitikai irányvonalától. Major Tamás jó előadásokkal, offenzív magatartással, művészi önkritikával adott "válaszokat" javasol a kritika reagálására. Abody Béla, Komlós János előfordít a válság-jelenségeket, a kritika "vészharang"-szerű megnyilvánulásainak jogosságát. Pándi Pál véte és magyarázata a színházi kritika indulatát, mely - véleménye szerint - a közös tenniakarás bizonyítéka; úgy látja, hogy megértek a feltételek a színházművészet "offenzívájára": "frontáttörésére", mint amelyet a magyar filmművészet hajtott végre a hatvanas évek elején. Ehhez a koncepcióhoz csatlakozott Saigethy Gébor, kifejtve azt a véleményét, hogy a színházi problémák megközelítésének szemléletén kellene változtatni. A hozzászólók - Rádai Imre, Komlós János, Boldizsár Iván - foglalkoztak a Színház című folyóirat tevékenységével. Komlós szerint tisztázni kell: mit várunk a laptól? Boldizsár Iván a szerkesztőség nevében kísérelt meg tisztázni félreértéseket, kinyilvánítva az együttműködés iránti készségüket.

Budapest, 1973. március 21.

Kóháti Zsolt /

NYR. HOGYISZVÁRTÁR

102

telem az ő csodálatosan szép Petőfi-könyvét, tanulmányait, nem tiszteltem az ő marxista-leninista szindarabelemzéseit. Itt szakmai vitáról van szó. Meggyőződésemért továbbra is tűzbe fogok menni, azzal a tisztelettel, amely Pándi elvtársnak és közös világnézetünknek kijár. (111)

Ha tehát a kritikus szakosztályban vitatkozni fogunk, akkor ne sérelmek, ne minket ért támadások alapján vitatkozzunk, még ahhoz az olcsó eszközhöz se folyamodjunk, hogy nagyon ki lehetne készíteni egyes kritikákat vagy kritikusokat, ha előveszem azokat a dicsérő kritikákat, amelyeket írtak rólunk. Még ezt sem javaslom, hanem nézzük meg azokat a felmerülő elvi kérdéseket, amelyeket elvár tőlünk a párt, mert felszólított rá, hogy vegyünk részt az ideológiai vitában és a színház területéről eddig nemigen feleltünk rá. (112) [...]

[Közben ez elnök szünetet rendelt el, s az ülés délután 3 óra körül folytatódott.]

Pándi Pál: Tisztelt közgyűlés! Elég groteszk helyzet adódott itt ma délelőtt. Ugyanis a veszprémi direktor és Major Tamás megdicsért. Én hét éve nem írok színikritikákat. (Derűtséggel és taps.) Amíg írtam, nem voltam kitéve ilyen öleléseknek. Most, hogy hallgatók, most jön a dicséret.

Mit jelent ez? Azt, hogy a kritika és a színházi terület között sok az olyan félreértés, feszültség, amit higgadt beszéddel, racionális érveléssel meggyőződésem szerint föl lehet oldani, ehhez mindkét oldalon megvan a jószándék. De nem ezért szólalok fel. Nem vagyok Káli Samunak a tisztje, és ezért meg kell mondanom, hogy Szigethy inkriminált írását én adtam nyomdába mint a

Kritika felelős szerkesztője. Mint felelős szerkesztő, felelősen vállalom is a cikket. Nem azt mondom, hogy minden szavával, sorával, hangsúlyával egyetértek, hanem azt, hogy annak a cikknek a megjelenése sok más véleménnyel ellentétben az én felfogásom szerint nem volt káros. És ha itt ennyi szó esik erről a cikkről, az nem véletlen. Ha itt hallgatták a hozzászólásokat, akkor Abody felszólalásában, Hajdu elvtárs felszólalásában, Farkas elvtárs felszólalásában, Major elvtárs (126) felszólalásában, Orbán elvtárs felszólalásában és Kazimir elvtárs referátumában is érezhetően jelen volt a megoldatlan problémák nyomása.

És ha ezek a problémák léteznek, és jön egy fiatal kritikus, aki ezeket felveti jószándékkal, szocialista alapról, belső hittel, egy-egy tárgyi tévedésétől eltekintve, akkor véleményem szerint nem kell azon lovagolni, hogy nem abban a színházban játszottak Firenzében, hanem egy másik színházban, nem azon kell lovagolni, hogy ezzel szemben pozitívum az, hogy... hanem azon, hogy közös érdekünk, létkérdésünk, hogy az eredmények alapján, a közös elvek alapján, a meglévő problémákat felszámoljuk, és megoldásukhoz az első lépés a szigorúan pontos diagnózis. Miről van szó? Többen azt mondták - és csatlakozom hozzájuk -, hogy egyfelől a kritikusok, másfelől a rendezők, színészek, drámaírók közös ügyért dolgoznak. És ez így van. De különböző posztról ugyanazért az ügyért dolgozni azt is jelenti, hogy a probléma megközelítésében törvényszerű bizonyos különbség. (127) [...]

Befejezve szavaimat nem hiszem azt, hogy azok a kritikusok, akiket itt bírálókat ért, kevésbé dolgoznának azon, ami közös érdekünk: a magas színvonalú, ütőképes szocialista magyar színház kialakításán. Ezek a fiatal kritikusok talán jobban tudják Önöknél, hogy elég sokat vitatkoznak velük és elég gyakran teszünk szemrehányást egyiknek-másiknak egy nyegle hangért, egy orrhangért, egy fölösleges hangsúlyt-többletért, ami sért, ami nem méltó a hatalom érdekében és sáncain belül felelősen mozgó tollhoz. De higgyék el, ezekkel a hibákkal, gikszerekkel együtt is ez a kritikusgárda egy rendkívül népszerűtlen, kellemetlen feladatra vállalkozott, és mint szerkesztő, tudom, hogy nem pénzért és nem rangokért, hanem azért, mert szereti a színházat. Ugyanazt, amit Önök. És ha ez a kettős szeretet nem mindig látszik meg az ő munkájukban, ne ítéljenek hamar, hanem ültessék le őket egy székre, ültessenek le bennünket egy székre, vitatkozzunk, veszekedjünk, magyarázzuk a bizonyítványukat. Ez a bizonyítványmagyarázat ugyanis azt jelenti, hogy előbbre akarjuk vinni a magyar színház ügyét, és ehhez Önöknek nagy sikert kívánok. (Nagy taps.) (136) [...]

Komlós János: Tisztelt Közgyűlés! Lehetőleg nagyon rövidre szabott felszólalásomnak azt a mondanivalót adnám, hogy mi lenne akkor, ha... Miről beszélnének egy közgyűlésen akkor, ha a közgyűlést nem előzné meg néhány olyan kritika, amelyről itt beszélni lehet? (Derűtséggel.) (142) [...]

Ha a közgyűléseket beharangozó cikkeket vagy tanulmányokat nem tartom szerencsésnek, az főleg azért van, mert ismét megakadályoztak ben-

nünket abban, hogy (142) valódi gondjainkról, problémáinkról beszéljünk, azokról, amelyeket Kazimir referátumában nagyon jól feltárt. Azért sem tartom szerencséseknek ezeket a beharangozó tanulmányokat, mert egyoldalúságuk miatt tulajdonképpen eltúloztak dolgokat, általánosítottak dolgokat, olyasmiket, amelyekkel ez a Szövetség és tagozatai állandóan foglalkoznak, amelyekkel a színházakon belül állandóan foglalkozunk, küzdünk, és akarva-akaratlanul, jószándékúan, pillanatnyilag egy táborba dobtak olyanokat, akik joggal sértődnek, és olyanokat, akik ezek ellen a hibák ellen küzdenek, harcolnak.

Szóval pedagógiailag, taktikailag voltak nem megfelelők ezek a cikkek, noha igenis, volt bennük egy csomó igazság, részigazság eltúlozva, felnagyítva, általánosítva. Mondhatnánk, hogy olyan beharangozó cikkek voltak. Én nem bánom, ha ünnepi harangok kondulnak meg egy közgyűlés előtt, vagy legalább is hírharangok. Itt azonban vészharangok kondultak meg. Meg kell tanulni harangozni. A harangot nem elég csak rángatni és ezért nagyon rokonszenvesnek találom Pándi barátomnak, mint főszerkesztőnek azt a gesztusát, hogy magára vállalta az egészséget. Nem egészen így van, mert harangozni a harangozónak kell tudni, nem a plébánosnak. (Taps.) Én azonban bízom benne, hogy ha ezen a közgyűlésen most már csak rövid idő miatt is nem jönnek ki teljes egészében azok a problémák, gondok, feladatok, amelyekkel mi igenis foglalkozunk, akkor a közgyűlés után annál nagyobb erővel tudunk majd dolgozni. (144)

Ami pedig általában a kritikákat illeti, én szerencsésnek tartom, hogy a kritikusok tagozat létrejön. Sokat persze nem várok tőle. Babona tudniillik, hogy fehér asztalnál vagy akármilyen asztalnál, akár kockás abrosznál a kritikusok és a színházi emberek lényegi kérdésekről indulat nélkül tudnának beszélni. Rengeteg kerekasztalnál ültem már mint kritikus és mint nem kritikus. Soha semmi sem jött ki belőle. Szerintem nem úgy kell nekünk együtt haladnunk, hogy állandóan egymás kezét fogjuk. Ne menjünk mi együtt. Menjen mindkét fél a kultúrpolitikával. Bízom benne, hogy egyszer találkozunk. Azt se igénylem, hogy szeressenek engem. Mi van akkor, ha szeretnek? Ezt már csak azért is így kell mondanom, mert azok között, akik tollukkal néha fejbe vágunk, van egy csomó ember, akivel nagyon szeretjük egymást, ugyanakkor meg szoktak engem dicsérni olyanok, akiket nem is ismerek. Major az előbb azt mondotta, hogy még az se volna jó, ha azokból a kritikákból péccéznek ki a hibákat, amelyek bennünket dicsérnek. Pedig én szeretnék egyszer összeállítani egy nagyobb csokrot – és így csatlakozom ahhoz, amit Kazimir mondott, hogy színházhoz értő, jóindulatú figyelemre van szükség. Én ezt a szubjektív jóindulatot a magam részéről el is hagynám. Színházhoz értő bírálóra van szükség és ez a döntő. Azután vagy szeretjük egymást, vagy nem. Mi az, hogy színházhoz értő? El kell ismerni objektíve, hogy a mi egész irodalmi, művészeti kritikánk, azon belül színházi kritikánk az utóbbi években rengeteget fejlődött. (145)

Ugyanakkor azt is meg kell mondani, hogy a színházi kritikának egy jelentős része „Spät”-en

követte a színházban végbemenő mozgásokat. Tehát évekkal ezelőtt jó néhány színkritikus képtelen volt megfogni bizonyos új tendenciákat, mozgásokat, jelenségeket, színháztípusokat. Nem tudott velük mit kezdeni, nem értek bele abba korlátozott, lehatárolt színházi képbe, fogalomba, amit hozott magával az iskolából, az egyetemről és magában dédelgetett. „Spät”-tel követték egyesek a változásokat. Ma nagyon érdekes elolvasni ugyanazoknak a kritikusoknak mai kritikáit. Most már értik, már tudják miről van nagyjából szó.

A másik dolog a „színházhoz értő”. Értetni kell a színházhoz és érteni kell az adott műfajhoz. Nagyon sokszor tapasztalom saját bőrömmön. Most kizárólag az engem dicsérő, olykor hozsannázó kritikákból tudnék egy csokrot összeállítani, amelyeknek fogalmuk sincs arról, hogy miről van szó. Tehát nagyon sokszor olvasok olyan dicséreteket, amikor kiderül, hogy a kritikus nem ismeri a műfaj alapelemeit. Amikor például a konferansz-tréfa helyett komédiát követel.

Nagyon sokszor – és a legdöntőbb az én műfajomnál – a kritikus nem ismeri a politikát, nem ismeri a politikai alapszituációt. Márpedig politikai kabarét anélkül, hogy valaki ismerné a politikai helyzetet, vagy egyetértene a politikával, nagyon nehéz minősíteni. Nagyon sokszor ilyesmivel is találkozunk.

A múltkor volt nálam egy egyébként nagyon jól felkészült, más területen jól felkészült, nagyon rokonszenves fiatal kritikus, aki azt mondta, hogy ő megnézte az előadást, de szeretné még egyszer megnézni, mielőtt ír róla. Mondom: miért? Azt mondja: Hát, volt néhány dolog, amit nem értett világosan. Mondom: Például mit nem értettél? Azt mondja, van Hofinak egy ilyen nemzetközi (146) munkásmozgalmi száma, így csinál (mutatja a szociáldemokrata üdvözlés jelét) ezt nem értette. „Ha nem értetted, akármeddig nézed, akkor sem értheted” – mondtam.

De ez csak extrém példa, és csak azért hozom fel, hogy nagyon sok esetben találkozom a műfajon kívüli kritikákkal is, amikor ennyit nem értenek az egészből.

Végül hadd mondjak néhány szót a Színház című folyóiratról, amiről Kazimir igen keserűen emlékezett meg, és valami olyasmit mondott, hogy nem úgy sikerült a gyerek, amilyenek gondoltuk. Először is a gyerek sohasem úgy sikerül, amilyenek gondoljuk. Nagyon sok esetben jobban sikerül, mint amilyenek mi, szülők vagyunk, de ezt sem szoktuk észrevenni, azért van annyi vitánk a fiatalokkal. Tehát nem az a probléma, hogy nem úgy sikerült ez, ahogy gondoltuk, hanem a fő probléma az, hogy nem úgy, amilyenek gondoltuk, és azt hiszem, mindenekelőtt ezt kellene nagyon alaposan tisztázni, hogy mit is várunk mi ettől a folyóirattól.

Van egy olyan gyanúm, hogy vannak itt ebben a teremben is olyanok, akik valamilyen esztétikai, érdekvédelmi folyóiratot várnának. Nem tudom mit várunk ettől. Előbb ezt kellene tisztázni nagyon alaposan. Gondolom, a megválasztandó új vezetőségnek ez lesz az egyik feladata, utána azután majd sok mindent a világon meg lehet tenni, el lehet intézni.

A legdöntőbbnek az égvilágon azt a feladatot tartanám, amelyet műsorpolitikának, kultúrpolitikának nevezünk. Én nem értek egyet Pétervári elvtárral abban, hogy Péter Brooknak azért van határozott világnézete, mert az angol kapitalizmus már több száz esztendő. A magam részéről – és azt hiszem, többen egyetértenek velem – sajnos nincs módon megvárni, amíg a magyar szocializmus több száz (147) esztendő lesz. Úgyhogy én megpróbáltam a magam világnézetét már valamivel korábban kialakítani. (Derűltség.) Azt hiszem, vagyunk itt néhányan, akik hasonlóképpen gondolkozunk. Igénybe veszem most az idézetet – klaszszikusoktól lehet –, Kazimir azt mondta, hogy nálunk – és ez a mi politikánk nagy sikere – az emberek már mernek úgy viselkedni, ahogy gondolkodnak. Ez valóban nagy siker. Én bízom benne, hogy a következő időszak az lesz, amikor a progresszív emberek is mernek úgy viselkedni, ahogy gondolkodnak. (Derűltség és taps.) (148) [...]

Boldizsár Iván:³¹ [...] De örülök a derűnek, mert a közgyűlés azzal fenyegetett, hogy a mérges viták és veszekedések folytatódnak, holott az alkotó vitát, a jó együttműködés kialakulásának jeleit érzem és érzékelem a színházak és a színházakkal kapcsolatos lapok, még a kritikások dolgában (148) is.

Elsősorban azért szeretnék felszólalni, mert ha hallgatnék, mint a Színház című lap főszerkesztője, akkor úgy vehetnék, hogy mindennel egyetértek, amit mondanak, vagy semmivel sem értek egyet, ami itt elhangzott. A dolog természetesen nem áll.

Felszólalok azért is, mert nem előkelő idegenként ülök itt, akit valamilyen más művészeti felhőből ejtőernyőztek le ide. Először arra szeretnék felelni, hogy egyáltalán miért vállaltam ezt a feladatot, a Színház című lap szerkesztését, miután nálam bizonyára bölcsebb és még „bizonyábra” óvatosabb igen tisztelt barátaim, akiknek ezt felajánlották, ezt visszautasították. Lehet, hogy azért, mert jobban ismerték a terepet, lehet, hogy azért, mert kevésbé fontos nekik a magyar színház, a magyar dráma, a magyar színművészet ügye. (149) [...]

Nem szeretnék abba a hibába esni, amelyet éppen a Színház című lap szokott időnként egyes színházi vezetők szemére vetni, hogy mindent, amit csinálnak, jónak tartanak. Tudom, hogy amit a lapban leírok és leírunk, az nem szentírás. De szentnek tekintem azt az ügyet, amelyért dolgozunk, a szerkesztőség, a színházak és mindnyájan. Ez az ügy pedig: a szocialista ihletésű magyar színházművészet fejlesztése. Olyan nagy terület, amelynek kidolgozása még előttünk áll. Nem elég ezt kimondani, nem elég az elméletet szidni vagy keresni, hanem együttes erővel, alkotóknak és erről gondolkodóknak – uram bocsá', még a kritikásoknak is – a szocialista ihle-

tésű magyar színházművészet fejlesztését kell kidolgozniok. (152)

Úgy érzem, hogy a Színház című lap igyekezett ebben segíteni. A harangot nem vertük félre, inkább talán meg sem húztuk, amikor kellett, néha pedig hangosabban, mint kellett volna. De a színházi emberek nem értenék ezt meg, akik ugyanúgy kiállnak a platzra minden este, ahogy az írók és újságírók minden hónapban, vagy minden megjelenéskor?!

Azt hiszem, hogy egymás iránt még több megértés, még jobb megismerés lehetősége azt szolgálja, hogy folytassuk és részben újrainduljunk. Ennek az indulásnak, együttműködésnek több lehetősége van a formálisnál, a szerkesztőbizottság beiktatásával, de méginkább egymás vágyainak és keserőségeinek, örömeinek és sikereinek megismerésével.

Kazimir Károllyal is egyetértek abban, hogy a Színház című lapra, ilyen lapra szükség van. De vegyük figyelembe, hogy nemcsak a Színház, hanem a szerkesztőség is alkotó műhely abban az értelemben, ahogyan a magyar kultúrpolitika létrehozta az alkotó műhelyeket. Az alkotóműhelyeknek is megvannak a maguk törvényei. Ha ezeket az öntörvényeket kölcsönösen tiszteletben tartjuk és elismerjük, akkor nem hiszem, hogy az együttműködés nem volna lehetséges vagy kívánatos. Én ugyan nem vagyok kritikus, csak néha írok színházról, de írással foglalkozom, mint a kritikusok. Szeretnék ezért egy pár szóval visszatérni erre a vitára, egyrészt arra a kedves megfogalmazásra is – nem idézőjelben –, amelyet Kazimirtól hallottunk, hogy a gyerek nem úgy sikerült. A gyerek azonban közös gyermek (153), és aki szülő, az tudja, hogy a kevésbé sikerült gyermeket jobban szeretjük, mint a zseniálisat. (Derűltség.) A nem úgy sikerült gyermekekre, a kritikások problémáira szeretnék tehát visszatérni. Ne vegye zokon, Pétervári elvtárs, én nagyon zokon vettem azt, amit mondott, és ha kritikus lennék, akkor most nagyon háborognék. Így csak egy kicsit háborgok.

Engedjék meg, hogy ismételjem, amit mondott. Azt mondotta igen határozott, rendező próbai hangon, hogy a magyar kritikusok két részre oszthatók, úgy mint... Az első úgy mint rendben van, de a másodikat 30 százalékra tette. Ki lehet számolni, hogy ki van ebben a 30 százalékban. Azt mondotta róluk, hogy a műveletlenek, tehetségtelenek, és becstelének. Nem ezekkel a szavakkal, hanem ennél erősebb szavakkal.

Kérem, Pétervári elvtárs, olvasott valaha egyetlen színházi produkcióról, rendezőről igazgatóról vagy művészről ehhez hasonló jelzőket? Ezt nem a kölcsönkenyér visszajár alapon mondom, hanem azon az alapon, hogy a kritikát kölcsönösen el kell viselni. Mi is elviseljük, a Színház című lap – a kritikus urak nevében nem nyilatkozhatom, csak legfeljebb a tollforgatók nevében. Ha nem úgy sikerült a gyermek, ha nem úgy szerkesztettük volna, ahogy ugyancsak Pétervári elvtárs ajánlotta, hogy a Népszabadságban csak Pándi, stb., akkor az lett volna a gyermekkel a baj, hogy a placentát neveltük volna fel, és a gyereket dobjuk ki. Mi azonban azt hisszük, hogy

31 Boldizsár Iván (1912–1988) író, újságíró. 1932-től a *Névtelen Jegyző*, majd az *Új Nemzedék* s a *Nemzeti Újság* munkatársa. 1938-tól szerkesztő a *Pester Lloyd*-nál, a II. világháború végén a *Szabad Szónál* (1945–1946) és az *Új Magyarországnál* (1945–1948). 1947-től külügyi államtitkár, tagja a párizsi béketárgyalásokon résztvevő magyar küldöttségnek. Szerkesztette a *Magyar Nemzetet*, a *The New Hungarian Quarterly*-t, majd a *Színház* folyóiratot, a *Béke és Szabadságot* és a *Hétféli Hírlapot* is.

a Színművészeti Szövetséggel, a színházi szakmával (154) együtt gyermeket neveltünk fel. Még csak kicsi, csak négy éves. Ha azonban együttes erővel tovább neveljük, akkor fel fog cseperedni, nem önmagáért, hanem a magyar színházművészet, a színházi kultúra, a drámairodalom, a magyar színházi élet erősödésére, a szocialista ihletésű magyar színművészet fejlesztésére. (Taps.) (155) [...]

Szigethy Gábor: Nagyon rövid leszek. Különös tekintettel arra, hogy azzal kapcsolatban, amit ebben a ma oly sokat emlegetett cikkben megírtam, védekező álláspontra visszatérni nem helyes. Az a jó, ha ennek a cikknek valamiféle olyan hatása lett, túl azon, hogy itt biztos nagyon sok mindenféle okos dolgot elbeszélgettünk, hogy gyakorlatilag a konkrét színházi életben valamilyen formában termékenyítőleg jelentkeznek ezek a gondolatok.

Itt elhangzott az, hogy a színház művészeinek nincs módjuk reagálni arra, amit a kritikusok, az elmélet írók kiadnak. Én nem értem, egészen pontosan, mire gondoltak, mikor ezt mondták. A Kritikában Marton Endre elvtárs interjúja jelent meg, Ádám elvtárs írása jelent meg, Gábor Miklóstól közöltünk rádiónyilatkozatot, tehát nagyon sokféle vezető színházművész volt már eddig is jelen lapjaink hasábjain. Kísérletet akarunk tenni arra, hogy minden művésszel kapcsolatunk legyen. Ugyanakkor fenntartjuk magunknak azt a lehetőséget, mert nekünk ez a dolgunk, hogy elmondjuk a véleményünket. (158) [...] hogy valami probléma van és mélyebben van a probléma, mint egy felszínes beszélgetésben ez észlelhető. Ezt valamennyien tudjuk, akik itt vagyunk. (158) Ha másból nem, abból, hogy ez az én cikkem, amely nem nagy jelentőségű, mégis ennyi indulatot váltott ki. [...] Itt egyetlen alapvető kérdés van. És én semmi mást nem írtam a cikkben, amelyen egyetlen gondolat húzódott végig. (160) Ne a kritikusokkal vitatkozzunk, akik olyanok, amilyenek. Bizonyosan nem olyan jók, mint amilyeneknek szeretnénk magunkat hinni. De nem erről kellene vitatkoznunk és nem is egyszerűen arról van szó, hogy (161) véletlenül erre tereledött a hangsúly. Nagyon logikusan következik rossz szemléletünkökből. „A kritikussal” foglalkozunk, mert akkor nem kell beszélni a színházról. (Taps.) (162)

Szigethy után még Sándor János³² szólalt fel, majd a következő elnökség megválasztása következett. Ennek megtörténel a közgyűlés véget ért. A közgyűlés jegyzőkönyvéhez a Kulturális Alosztály is hozzátette a maga megjegyzéseit. Az 1973. március 21-i keltezéssel ellátott feljegyzésben Kőhát Zsolt³³ nem minden esetben reagált pontosan az elhangzottakra, amivel jó példáját adta a hatalmi működés belső ano-

máliájának, hiszen egymástól eltérő közgyűlést rögzített így a jegyzőkönyv és a feljegyzés. A kritikával és a *Színház* újsággal kapcsolatban Kőhát a következőket emelte ki:

[...] szinte valamennyi hozzászóló foglalkozott a színházi kritika helyzetével; szóvá tették a Népszabadság színházi kritikáinak eltérését a párt kultúrpolitika irányvonalától. Major Tamás jó előadásokkal, offenzív magatartással, művészi önkritikával adott „válaszokat” javasol a kritika reagálásaira. Abody Béla, Komlós János cáfolták a válság-jelzéseket, a kritika „vészharang”-szerű megnyilvánulásainak jogosságát. Pándi Pál védte és magyarázta színházi kritika indulatát, mely - véleménye szerint - a közös tenniakarás bizonyítéka; úgy látja, hogy megértek a feltételek a színházművészet „offenzívájára”, „frontáttörésére”, mint amelyet a magyar filmművészet hajtott végre a hatvanas évek elején. Ehhez a koncepcióhoz csatlakozott Szigethy Gábor, kifejtve azt a véleményét, hogy a színházi problémák megközelítésének szemléletén kellene változtatni. A hozzászólók - Ráday Imre, Komlós János, Boldizsár Iván - foglalkoztak a Színház című folyóirat tevékenységével Komlós szerint tisztázni kell: mit várunk a laptól? Boldizsár Iván a szerkesztőség nevében kísérelt meg tisztázni félreértéseket, kinyilvánítva az együttműködés iránti készségüket. (3)³⁴

A központi direktívával megegyezően a viták élénkülésének sorába illeszkedett tehát 1973 márciusában a Szövetségi ülés, amelyen immáron a hazai színházi élet problémáit tárgyalva folyhatott a diskurzus. Bár a fent kiemelt részletek elsősorban a színházi kritikára koncentráltak, kijelenthető, hogy Kazimir referátuma és az azt követő felszólalások legalább kétféle irányultak: a hivatásos színházak jelen lévő tagjainak és a politikai/kulturális adminisztráció jelen (nem) lévő képviselőinek. A szövetségi közgyűlés a hatalmi helyzet megképezésének számított tehát: a kulturális vezetők egyaránt hasznát vehették a magyar színházat ért negatív kritikáknak és pozitív megjegyzéseknek, hiszen így sakkban tarthatták vagy éppen nagylelkűen megvédhették a kifogásolt színházakat és művészeket. Ennek eredményeképpen az előkészítő értekezletek és maga a közgyűlés újfent csak azt bizonyították, hogy a kulturális szektor általában, a színházak mint a nyilvánosság terei pedig különösképpen a rendszer szigorú ellenőrzése alatt álltak. Egyúttal azonban azt is megmutatták, hogy az ellenőrzés alatt különböző érdekcsoportok és egyéni érdekek működtek, ezeket a hatalom képviselői hogyan játszották ki egymás ellen, amelyeken keresztül, mint azt Michel Foucault kiemelte, a hatalom „állandóan mozgásban [volt], áraml[ott], körbejár[t], csak láncolatokban funkcionál[t]”³⁵

Jelen tanulmány az NKFI Hiányzó (színház)történetek I. (137873) című kutatás keretében és támogatásával jött létre (lásd www.hiaszt.hu).

32 Sándor János (1937-) rendező. A Békés Megyei Jókai Színház (1970-72), a Szegedi Nemzeti Színház (1972-76), a debreceni Csokonai Színház (1976-79), a kecskeméti Katona József Színház (1979-82) főrendezője, 1982-88 között a Szegedi Nemzeti Színház tagozatvezető főrendezője.

33 Kőhát Zsolt (?-?) kritikus, irodalomtörténész, filmes szakíró. Az 1970-es években az MSZMP TKKO munkatársa, az 1980-as években a Filmtudományi Intézet munkatársa, 1980-1988 között a *Filmkultúra* főszerkesztője, ekkoriban a *Színháznál* is rendszeresen jelentek meg írásai.

34 MNL OL M-KS 288.f. 36. cs, 27. óe. 1-3. (Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, MSZMP Központi Szervei, Tudományos, Közoktatási és Kulturális Osztály). Géppel írt tisztázata, pecsét nélkül, Kőhát Zsolt saját kezű aláírásával.

35 Michel FOUCAULT, „A hatalom mikrofizikája”, ford. Kicsák Lóránt in Michel FOUCAULT, *Nyelv a végtelenhez* (Debrecen, Latin Betűk, 1999), 322.

MONDVAC SINÁLT, FRÁZISOS

Szerkesztőségi válasz a Színházművészeti Főosztály „Tájékoztató” feljegyzésére 1976-ból

A folyóirat szerkesztősége többször volt kénytelen költözni. Amikor 2000-ben el kellett hagynunk a Kulturális Minisztérium Báthory utcai irodaházát, ahol csaknem három évtizedet töltöttünk, miközben a pincében a remittendát és az iratainkat rendezgettük, szétesett egy dosszié. Igyekeztem vizsgálóműszölni a leveleket, kimutatásokat és egyéb iratokat, de egy paksaméta kimaradt. Ezt csak utólag vettem észre, s mivel az eredeti helyére már nem tudtam berakni, magamhoz vettem. Aztán amikor elhagytam a Színház szerkesztőségét, sok egyéb mellett ezt a néhány kézírásos oldalt is hazahoztam, mondván: érdekes lehet ez valamikor.

Főszerkesztő-helyettesünk, Csabai Tiborné Török Mária kézírásos piszkozatáról van szó, amely a szövegből kikövetkeztethetően válasz a Kulturális Minisztérium Színházművészeti Főosztályának a folyóirat munkáját értékelő – borítóval együtt 14 gépelt oldalas – „Tájékoztató”-jára.¹ Miután leadtam a Színház jelenlegi szerkesztőségének ezt az általam egyoldalúságában is érdekesnek tartott – és a benne foglaltak alapján 1976 tavaszára datálható – kordokumentumot, váratlan és kedvező fordulat következett: az Országos Színháztörténeti Múzeum és Intézetben (OSZMI) kutakodva meglelt nemcsak a piszkozat végleges és elküldött változata, hanem az eredeti, a Színházművészeti Főosztály által jegyzett „Tájékoztató” szövege, valamint az ezeket megtárgyaló ülés jegyzőkönyve is.

Annak idején, a hetvenes-nyolcvanas években rendszerek voltak a minisztérium és az MSZMP különböző felső szintű bizottságainak és osztályainak a kulturális és művészeti életet érintő szóbeli vagy írásos értékelései. Ezúttal is egy ilyen esettel van dolgunk. A tájékoztatót megküldték véleményezésre a szerkesztőségnek, amire a folyóirat vezetősége „Megjegyzéseink a Kulturális Minisztérium Színházművészeti Főosztályán készült Tájékoztatóhoz, mely a Színház folyóirat helyzetéről és munkájáról készült” címmel egy 11 oldalas, gépelt levélben válaszolt.

A minisztérium időről időre vizsgálta a szakfolyóiratok helyzetét, munkásságát és feladatait, így ez az 1976 márciusára keltezett és tájékoztatónak nevezett tervezet foglalta össze az éppen sorra kerülő Színház folyóirattal szembeni kritikát. A dokumentumot az a Majoros József minisztériumi főelőadó szignálta, aki 1968 és 1974 között rendszeres szerzője volt a Színháznak. Tehát sok mindenről, amit hivatalos minőségében bírált, neki személyes tapasztalata volt, és persze ismerte a szóvá tett egyes jelenségek mögött meglévő okokat is. Így ez az iromány nemcsak egy kor és egy irányító mecha-

nizmus láttelepe, hanem egy ember skizofrén helyzetének a körképe is.

A szóban forgó válasz piszkozata és a Boldizsár Iván főszerkesztő, valamint Csabainé Török Mária főszerkesztő-helyettes aláírásával elküldött végleges változat tartalmában közel megegyezik, de rengeteg apró módosítással. A minisztériumi tájékoztatót 1976. május 4-én miniszterhelyettesi értekezleten vitatták meg. Ezen a napirend előadója a Színházművészeti Főosztály vezetője, Orosz László volt. Boldizsár és Csabainé mellett Kazimir Károly, a Színházművészeti Szövetség főtitkára is részt vett meghívottként az ülésen.

Az ülés résztvevői meghallgatták az előterjesztést, az abban foglaltakat megvitatták és elfogadták, valamint a tájékoztató szellemében megfogalmazták a közeljövő konkrét feladatait. Abban is döntöttek, hogy a hétpontos javaslat teljesítéséről egy év múlva kérnek újabb beszámolót. Ez a helyzetfelmérés és állapotrajz sok mindent elárul arról, hogy hogyan zajlott az ideológiai befolyásolás, de ennek a folyóirat-elemzésnek a leglényegesebb pontja és eredménye a Színház önállósodásának eldöntése volt. Az ugyanis, hogy már nem a Színházművészeti Szövetség lapja volt a Színház, hanem 1976 júniusától egy lett a Lapkiadó Vállalat számos kiadványa közül, de fölötte persze továbbra is az elvi-ideológiai (és cenzurális) irányítást az MSZMP KB Agitációs és Propaganda Osztálya gyakorolta. A feladatok között szerepelt az is, hogy legyen a folyóiratnak szerkesztőbizottsága. Emlékeim szerint ez a pont nem teljesült, vagy ha papíron nyoma van is, a gyakorlatban ilyen testület érdemben nem működött. Valamint személyes kihatása is volt az ülésnek, illetve az azon született döntésnek: ennek köszönhetem, hogy a szerkesztőség tagja lettem, hogy kapott a lap egy plusz státuszt.

Ezeket a dokumentumokat olvasva egy érdekes mellékzáró lehet felfedezni. Az Imre Zoltán és Ring Orsolya által szerkesztett *Szigorúan titkos* című dokumentumkötet (amely az 1970–1982 közötti évek színházirányítási iratanyagának gyűjteménye) tanúsága szerint a Színházművészeti Főosztály értékelő jelentést készített a magyar színikritika helyzetéről 1975. szeptember 30-i dátummal. Ebben szó van a Színház folyóiratról is, de csak általánosságban megfogalmazott pozitívumok és negatívumok szintjén. Ugyancsak ebben a kötetben található „A színikritika néhány kérdése” című, keltezés nélküli, de az adatok alapján legkorábban 1975 végére datálható anyag, amelyet a Színház szerkesztősége készített.² Ebben szá-

1 „Tájékoztató a Színház című folyóirat helyzetéről, munkájáról (tervezet)”, Színházművészeti Főosztály, Budapest, 1976. március.

2 „A színikritika néhány kérdése”, in IMRE ZOLTÁN – RING ORSOLYA, szerk., *Szigorúan titkos* (Budapest: PIM–OSZMI, 2018), 241. Lásd még: „A magyar színikritika helyzete – 1975”, uo., 254.

mos egyezés fedezhető fel a most közölt, a minisztériumi tájékoztatóra reagáló szerkesztőségi válasszal. (Feltehető, hogy a szerkesztőségnek rövid időn belül két helyre kellett közel azonos témára és kifogásokra reflektálnia, ez magyarázhatja az azonos utalásokat. Ez a gyakorlat nem volt ritka akkoriban.)

Nánay István

Megjegyzéseink

a Kulturális Minisztérium Színházi Főosztályán készült Tájékoztatóhoz, mely a SZÍNHÁZ című folyóirat helyzetéről és munkájáról készült

A SZÍNHÁZ szerepe szocialista színház- kultúránkban és színikritikai életünkben. Feladatai.

A tájékoztató megállapítja, hogy „színházművészetünknek az utóbbi években sikerült megvalósítania egy közéleti, politikus, korszerű eszközökkel rendelkező színházformát”. A magunk részéről nem mernénk ezt ilyen egyértelműen, ilyen határozottan kijelenteni, elismerve, szép eredmények is vannak már, melyek ezt a törekvést mutatják, feltétlenül igazolják.

A SZÍNHÁZ című lap feladataként említi a Tájékoztatónak ugyanez a cikkelye a munkásság és az ifjúság színházra nevelését is. Sajnos, ez a 2000 példányban megjelenő szaklap erre csak erősen közvetve alkalmas, de mondhatnánk úgy is - alkalmatlan.

Nem értünk egyet azzal, hogy „A magyar színikritika, színházi szakirodalom magányos hagyományokkal rendelkezik”. (Bajza, Vörösmarty, Gyulai, Hevesi, Kárpáti.)

E cikkely végén a számunkra megjelölt feladatok megfogalmazása kissé frázisos.

- a magyar és az egyetemes színházművészet törekvéseinek marxista-leninista eszmeiséget tükröző méltatása, a szocialista színházpolitikai kezdeményezések támogatása;

- színházművészetünk évadjainak, műfajainak, az egyes produkcióknak szakmailag színvonalas elemzése;

- a színházelméleti és színikritikai hagyományok tervszerű feltárása és továbbfejlesztése;

- a színikritika legjobb hazai művelőinek összefogása, a pályakezdő fiatal színbírálok körütekintő nevelése.

A folyóirat tartalma, színházpolitikája, a különböző rovatok színvonala.

„Figyelmet érdemel, hogy a tanulmányok többsége túlságosan irodalmi jellegű, s a darabok színpadi megvalósításának kérdését már felületesebben tárgyalja.” Mondvacsinált kifogás ez, főként, ha példát nem tud hozni. Tanulmányaink, elemzéseink a rendezésből, a színpadra állításból indulnak ki (kivéve talán Hermann István évadvégi összefoglalásait: ő olykor ír olyan művekről is, melyeket nem látott, csak olvasott, s így von le általános, elvi következtetést az évad magyar drámáiból.)

Egy bekezdéssel lejjebb viszont „vitatható szerkesztői gyakorlatnak” tartja a Tájékoztató, hogy ugyanarról az előadásról egy számban több „kritikát” is közlünk.

Emlékeztetni szeretnénk arra, hogy lapunk megindításakor néhány évig volt egy állandó összefoglaló címünk, az Egy előadás dimenziói, mely keretet adott ahhoz, hogy egy-egy produkciót szakszerűen körüljárhassunk. Mint minden forma, ez is kifáradt egy idő múlva, s túl sok helyet is foglalt el más elemzések elől. Ezért később arra törekedtünk inkább, hogy egy-egy előadást legjellemzőbb vonásánál ragadjuk meg: kiemeljünk esetleg egy-két színészi alakítást, vagy ha csak a rendezői koncepcióra volt érdemes figyelni, akkor interjút készítettünk a rendezővel. De mindenkor előfordulhat, hogy egy produkciót több oldalról is érdemes megnézni.

A Falanszterről így került három (nem pedig négy, mint a Tájékoztató mondja) cikk egy számba (1972/8.). Szeredás András Öt vidéki ősbemutató címmel írt, s ebben ősbemutatóként szerepelt a Falanszter is; akkoriban Kaposvárott megrendezett még a dunántúli színházak találkozóját, melyre kizárólag magyar darabokat hívtak meg. Erről a találkozóról számolt be Földes Anna, és a többi új magyar dráma között írt a pécsi Falanszterről is.

S mivel a Falanszter Hernádi első drámája volt, interjút is készítettünk a szerzővel és a rendezővel, Sík Ferencsel.

A Mesebeli Jánosról közölt két írás is azt célozza: több oldalról vizsgáljuk meg egy-egy jelenséget, ne ragadjunk le a szimpla kritikánál, azt már megírták a napi- és hetilapok. Ezért Pályi András Tűnődés a bizalomról címmel a fiatal dámaírók helyzetéről elmélkedik a Mesebeli János ürügyén. Cserje Zsuzsa pedig Rendezte: Szűcs János című cikkében az elég hányódott pályájú - már nem is teljesen ifjú - rendező két jó rendezését elemzi. (A cikk minőségéhez már szó fér. 1974/4.)

Ugyancsak a cikkek minőségével van probléma, nem a szerkesztési elvvel A Mathiász panzió esetében. A szerkesztőség a következőképpen járt el: egy túl izgalmasnak nem ígérkező, Pesten nem régen játszott Németh László-dramát még a bemutató előtt „elígért” Szűcs Miklósnak. A bemutatón kiderült: a veszprémi produkció nemcsak a Németh László-művek előadásában hozott újat, hanem szikár realizmusával Horvai István rendezői pályájának jelenlegi szakaszában is. Ezen kívül Dobos Ildikó színésszé érésének is jelentős állomása lett ez a bemutató. Írtunk tehát még két rövid cikket: az egyik kifejezetten Horvai rendezéseként elemezte ezt a Németh László-dramát; a másik Dobos Ildikó játékanak elemzése, portré. A három cikk közül csak Pályi Andrásé lett maradéktalanul jó, szerkesztői megalkuvás volt közölni mellette Szűcs Miklósét. Nem elég jó Márai Botond játék-elemzése, többszöri átíratás után sem. Rá kellett jönnünk, hogy ez az egyébként tehetséges fiatalember erre - ez egyébként igen nehéz feladatra - nem alkalmas még. Mire a cikkek leadásra kerültek, már két hónappal voltunk a bemutató után. Újra írogatni nem volt idő,

a tanulságokat levontuk, de nem a szerkesztési elvre vonatkozólag. Véleményünk: lehet több cikket íratni egy előadásról. A cikkek minőségére kell még jobban ügyelnünk, s bizonyos esetekben könyörtelenebbnek is kell lennünk. Ezen kívül ismét megfogadtuk: csak azután döntünk arról, hogy ki és mit írjon egy bemutatóról, ha szerkesztőségünk valamelyik tagja már látta.

Ennek a cikkelynek a 2. pontja minden tárgyi alapot nélkülöz, mikor azt mondja: „A szerkesztési munka hiányosságaként kell megemlítenünk a határozott, elvileg-szakmailag megalapozott állásfoglalások hiányát.” A „Profil”-vitát és a „Hagyományos vagy új dramaturgia”-vitát hozza fel, melyet a Fórum sorozatunkban indítottunk. A „Profil”-vita kifejezetten a szakma kérésére indult, „lezárni” nem volt könnyű, mivel a probléma maga ma is lezáratlan. Ezzel a vitával inkább lehetőséget akartunk adni a szakmának arra, hogy a tőlünk oly sűrűn számonkért profilról elmondhassák a véleményüket. De a vita formális lezárása is megtörtént: 1969/7. számunkban a Művelődésügyi Minisztérium Színházi Főosztályának akkori osztályvezetője, dr. Malonyay Dezső írt cikket Népművelés, profil, színházvezetés címmel. Majd a főosztályvezető, Bizó Gyula, Meditáció a színházról, profilról és a mellényről (1969/10.). (Az 1969/9. számunkban nincs szó „Profil”-ről, mint Majoros tévesen jelzi. Van viszont az 1969/4. számban, Lenkei Lajos tollából.) A „Hagyományos vagy új dramaturgia” című, általunk kezdeményezett eszmecsere Hermán István Csinálmány vagy dramaturgia című cikke zárta le.

A viták valódi viták voltak, ennyiben valóban „gondolati spontaneitást” tükrözhetnek – mint ahogy ezt Majoros József állítja –, mert többféle nézetnek helyt adtunk (kivéve az antimarxistákat, de ezekről eleve nem is lehetett szó). A felszínre került vélemények elvszerű minősítését – mint a példák bizonyítják –, nem mulasztottuk el.

Nagyon büszkék vagyunk arra, bár Majoros József rováskra akarja írni, hogy „A szerkesztőség álláspontja színházművészetünk súlyponti kérdéseiről többnyire közvetve, a közölt cikkekből, tanulmányokból derül ki...”, mert ez azt jelenti, hogy szerkesztünk – és elvszerűen. A „színházpolitikai” szempontokat sem mellőztük noha bennünket a Színházművészeti Főosztály közvetlenül nem tájékoztattott, de a párt- és kormányhatározatok ismeretében az aktuális „színházpolitikai” szempontokról nem feledkeztünk el. (Nem tekintettük „színházpolitikának”, ha közölték, hogy a Szövetség egyik-másik tisztségviselő tagja valamelyik kritikánk miatt megsértődött.)

Elvszerűtlenségeink közé sorolja a Tájékoztató e passzusa, hogy „sűrűn történik hivatkozás a színházi »világszínvonalra«, anélkül, hogy a példának fölemlített különböző külföldi színházak eszmei törekvései, világnézeti jellemzői is elemzés tárgyát képeznék.” A Royal Shakespeare Company vendéjátékát tudja itt egyetlen példaként felhozni. Hivatkozásai azonban pontatlanok. Nem csak azért, mert az 1973/3. számban nincs az RSC-ről cikk, hanem azért is, mert Koltai Tamás esszéje a Szentivánéji álomról (1973/2.) inkább elemzi, mint minősíti az előadást.

Az 1973/1. számban van egy interjú Jennie Stollerrel, az RSC és Brook munkamódszeréről és a Puckot játszó színész John Kane elmékedése ugyancsak a próbákról, a munkamódszerről. Ezeket a cikkeket még két másik írással együtt egy öszszefoglaló cím fogja össze: a Színész és rendező. Nem vitát indítottunk ezzel a „színészcentrikus” és a „rendezőcentrikus” színházról az 1973/1. számunkban, mint ahogy Majoros tévesen állítja. (A másik két írás Vámos Lászlóval és Nagy Attilával készített interjú.) Egyébként: szerzőink – Boldizsár Iván, Molnár Gál Péter, Koltai Tamás, Pályi András, Földes Anna, Nagy László, Szántó Judit – elemezni szokták a látott külföldi előadásokat, és soha nem hivatkoznak világszínvonalra.

Légbőlkapott állítás: „gyakori tendencia” az amatőr mozgalomnak a „hivatásos színházzal való erőszakolt szembeállítás”. Az első cikk, amely amatőr együttesekkel foglalkozik, Molnár Gál Péter Sebzett kiáltás (1970/9.) című igen érdekes írása. Elemzi az amatőrök helyzetét szemben a hivatásos színházakkal, de szembeállításról szó sincs! Erről nálunk nem olvashatott Majoros, talán másutt hallott ilyesmit, s most, esetleg a Szövetség titkársági ülésén, s most, cikkeink alapján nem ellenőrizte, van-e joga a mi írásainkból kiolvasni, ránk vonatkoztatni azt a Szövetség által valóban emlegetett vádat. Mellékeljük azoknak a cikkeknek a listáját, melyek az amatőrökkel foglalkoznak. Egyetlen cikk állít szembe amatőr előadást hivatásossal, nem erőszakoltan: Nánay Kőműves Kelemen című írása (1974/5.). Sarkadi drámájáról van szó, melyet Paál István is megrendezett Szegeden, és Valló Péter is Veszprémben, hivatásosokkal. Itt a nem erőszakolt, hanem magától adódó szembesítés Paál javára dőlt el. Érdemes lenne elolvasni Nánaynak Színház a munkásszálláson (1975/11.) című írását, melyben arról is szó esik, többek között, hogy az amatőr együtteseknek a munkásszállásokon milyen jelentős feladatuk lehetne. Még mindig ugyanennek a cikkelynek a kettős pontja felhívja a figyelmet a vidéki színházak problémáinak „olykori felületes, apolitikus megközelítésére”, és arra, hogy a szerkesztőség figyelmét „szinte teljesen elkerülte a vidéki színházak működési rendjének új szerkezete”. Az 1970/1. számunkban Malonyay Dezső ír Közönségközpontú színház címmel a vidéki színházak új hálózati rendszeréről, nyilván annyit, amennyit akkor írhatott. 1972/11. számunkban is van Malonyay Dezsőtől cikkünk Törekvések és eredmények címmel, majd 1973/2. számban a Színházművészetünk új útjairól ír ugyancsak Malonyay Dezső, az 1973/3. számban pedig rádiós beszélgetést folytat Malonyay Dezsővel a vidéki színházokról Benkő Tibor. (Ez egyébként válasz Molnár Gál Péter „hírhedett” cikkére, a Vidék? Vidék!-re, 1972/11.). Molnár Gál Péter vitaindítójára Bécsy Tamás is reagált: Szükség van-e vidéki színházakra? címmel (1973/4.). Megjegyzem: tőlünk soha senkit nem hívtak meg azokra az évadnyitó igazgatói értekezletekre, melyekre a vidéki tanácsok képviselőit is minden esetben meghívták. Lehet, hogy ott hallhattunk volna valamit arról, hogy a körzetesítés például hol tart? (Az 1975/3. számban – ellentétben Majoros

József szövegével - nincs olyan cikk Molnár Gál vagy Mihályi tollából, mely hamis képet rajzolna vidéki színjátszásunkról.)

A 4. ponthoz: Mészáros Tamás Grotowskiról ironikus hangú beszámolót közölt (1974/2.). Milyen „distanciartartás” kellett volna még? Koltai Tamás 1974/11-12. számainkban nem Brookról ír, hanem az angol színházról, kellő distanciartartással. Földes Anna amerikai útinaplóját hozza még példaként: az 1974/11. számban Népszínház - Chicano módra címmel, egy újfajta, agitatív népszínházról, egy politizáló, baloldali színházról van szó - miért kellett volna ide különös distancia? Sajnálatos, hogy Majoros József a cikkeket, amelyekre utal, nem olvasta el.

Molnár Gál Péter 1975/3. számunkban írt a vendégjátékokról, valóban. Mivel bírálta a Minisztérium munkáját, visszatetszést váltott ki. Hogy jogosat-e, nem tudjuk, mert az adatokat nem cáfolta Malonyay Dezső hozzánk írt levelében, csak általános sértődését fejezte ki, holott kértük: az ügy érdekében írja meg, s mi szívesen közöljük, hogy mit kifogásolnak. Majoros József megemlíti, hogy a magyar színházak külföldi vendégjátékáról nem írunk eleget. A Színházi Főosztály sem a magyar társulatok külföldi vendégszereplés alkalmából, sem egy-egy delegációba tőlünk soha nem küldött senkit. Ha véletlenül sor került arra, hogy újságírók küldjenek ilyen esetekben, Molnár Gál Pétert vagy Földes Annát küldték.

Az 5. ponthoz: a Színháztörténet rovat az egyetlen, amely előre megtervezhető, meg is teszük. Lapunk szűk terjedelme az oka, hogy nagyon kevés színháztörténeti anyagot közlünk. Egy-egy előadás megörökítésére sehol másutt nincs lehetőség, csak nálunk. Színháztörténeti adatok közlésére másutt is.

Nem értjük viszont egészen pontosan, mit jelent „színházművészetünk - és a magyar színházkritika, színházelmélet! - haladó hagyományainak ténszerű, magas színvonalú föltárása”.

Igaz, Szemle rovatunk elég ötletszerű. Ezen igyekszünk segíteni. De ez nem ismeretterjesztő lap, hanem 2000 példányú szaklap. A teoretizáló írások - ha nem is mindig - nálunk jogosak.

A SZÍNHÁZ szerzői köre.

A „különböző felkészültségű kritikusok arányos és megfelelő foglalkoztatását a Szerkesztőség nem végzi elég körültekintően: az egyes számok összeállításánál gyakran elmulasztja az elvi szempontok érvényesítését”... Ez a mondat, benne a kettősponttal sikeresen összekever egészen különböző dolgokat. A szerzők „arányos” foglalkoztatása nem oly egyszerű, de szívós munkával törekszünk erre. Igyekszünk minél kevesebbet írni például Bányai Gáborral, de azt már nehezebb volt elérni, hogy Szántó Judit gyakrabban írjon. T. i.: a Vígszínháznál érdekelt, mert ott dramaturg félállásban, többé-kevésbé a József Attila Színháznál is, mert ott játsznai szokták a fordításait. Vidékre eddig nem szívesen utazott, kisgyereke lévén. Sok mindent sorolhatnék még, ami lehetetlenné teszi a kritikusok „arányos” foglalkoztatását. (Majorosnak egy cikkére egy-

Bécsi
Közlöny

Helyesnyelvéseink

a Kultúrális Minisztérium Színházi Főosztályán készült Tájékoztatóban, mely a SZÍNHÁZ című folyóirat helyzetéről és munkájáról készült

A SZÍNHÁZ szerepe a szocialista színházkultúránkban és a színházkritikai életünkben. Feladatai.

A Tájékoztató megállapítja, hogy "színházművészetünknek az utóbbi években sikerült megvalósítania egy kísérleti, politikai, korszerű esztétikával rendelkező színházformát". A magunk részéről nem kívánunk ezt ilyen egyszerűen, ilyen határozottan kijelenteni, elismerni, hogy még eredmények is vannak, melyek ezt a törekvést mutatják, feltétlenül igazolják. A SZÍNHÁZ című lap feladatának ez a Tájékoztatónak ugyanez a cikke: a munkásság és az ifjúság színházra nevelését is. Sajnos, ez a 2000 példányban megjelenő szaklap erre legfeljebb erősen kíváncsi alkalmas, de mondhatnánk egy is - alkalmatlan.

Nem értünk egyet annal, hogy "A magyar színházkritika, színházi szakirodalom összegyűjtes hagyományokkal rendelkezik". /Bajna, Verőmáry, Gyulai, Havasi, Kárpáti./

E cikkely végén a számkra megjelölt feladatok megfogalmazása kinfé frázisok.

- a magyar és az egyetemes színházművészet törekvéseinek marxista-leninista szemléletű kritikus méltatása, a szocialista színházpolitikai eredményességének társalgatása;
- színházművészetünk évdajainak, műfajainak, az egyes produkcióknak szakmailag színvonalas elemzése;
- a színházelméleti és színházkritikai hagyományok tervezési feladatainak és továbbfejlesztésének;
- a színházkritika legjobb hazai művelőinek összehozása, a pályakezdő fiatal színhárművelők körülbekötés nevelése.

A Folyóirat tartalma, színházpolitikai, a Kultúrális rovatok színvonal.

"Figyelmet érdemel, hogy a tanulmányok többsége tudásosan irodalmi jellegű, s a darabok színvonalát megvalósítóknak kérdéseit már felületesebben tárgyalja." Mondványosinfít kifogás ez, főként, ha példát sem tud hozni. Tamla-

- 5 -

kettes pontja felhívja a figyelmet a vidéki színházak problémáinak "olykorai felhútes, apolitikus megközelítésére", és arra, hogy a szerkesztőség figyelmét "szinte teljesen elkerülte a vidéki színházak műkődési rendjének új szemlése". Az 1970/1. számunkban Malonyay Dezső ír Külföldi vendégjátékokról színház címmel a vidéki színházak új hálósati rendezéséről, nyilván annyit, amennyit akkor írtatott. 1972/11. számunkban is van Malonyay Dezsőtől cikkünk Törekvések és eredmények címmel, majd 1973/2. számunkban a Színházművészetünk új útjairól ír ugyancsak Malonyay Dezső, az 1973/3. számunkban pedig rövid beszámolót folytat Malonyay Dezsővel a vidéki színházokról Benkő Tibor. /Ez egyébként válassz Molnár Gál Péter "hátrévedett" cikkére, a Vidék? Vidékire /1972/11./, Molnár Gál Péter vitaindítójára Bécsy Tamás is reagált: Szűkebb van-e vidéki színházak címmel /1973/4./, megjegyzem: tőlünk soha senkit nem hívtak meg azokra az évdnyító igazgatói értekezletekre, melyekre a vidéki tanácsok képviselőit is minden esetben meghívták. Lehet, hogy ott hallhatunk volna valamit arról, hogy a küzdelem példádul hol tart?/Az 1975/3. számunkban - ellentétben Majoros József szövegével - nincs olyan cikk Molnár Gál vagy Mihályi tollából, mely hamis képet rajzolna vidéki színjátszásunkról./ A 4. ponthoz: Mészáros Tamás Grotowskiról ironikus hangú beszámolót közölt /1974/2./. Milyen "distanciartartás" kellett volna még? Koltai Tamás 1974/11-12. számunkban nem Brookról ír, hanem az angol színházról, kellő distanciartartással. Földes Anna amerikai útinaplóját hozza még példaként: az 1974/11. számunkban Népszínház - chicano módra címmel, egy újfajta, agitatív, népszínházról, egy politizáló, baloldali színházról van szó - miért kellett volna ide különös distancia? Sajnálatos, hogy Majoros József a cikkeket, amelyekre utal, nem olvasta el.

Molnár Gál Péter 1975/3. számunkban írt a vendégjátékokról, valóban. Mivel bírálta a Minisztérium munkáját, visszatetszést váltott ki. Hogy jogosat-e, nem tudjuk, mert az adatokat nem cáfolta Malonyay Dezső hozzánk írt levelében, csak általános sértődését fejezte ki, holott kértük: az ügy érdekében írja meg, s mi szívesen közöljük, hogy mit kifogásolnak. Majoros József megemlíti, hogy a magyar színházak külföldi vendégszereplés alkalmából, sem egy-egy delegációba tőlünk soha nem küldött senkit. Ha véletlenül sor került arra, hogy újságírók küldjenek ilyen esetekben, Molnár Gál Pétert vagy Földes Annát küldték.

Az 5. ponthoz: a Színháztörténet rovat az egyetlen, mely valóban előre

- 10 -

Posta alig-alig fogad el, mert egy vőli, nem tudja kielégíteni az igényeket ilyen kis példányszámból. Kérdeink, propagandát csak azt szabad, ami meg is vásárolható. Ha a lap nem kapható! Ennek ellenére természetesen hajlandók vagyunk nagyobb propagandát szervezni. Nem valószínű, hogy a 10 év-re rendeltémet ez megadhatná.

Ha sikerül elérnünk, hogy a Lapkiadó Vállalat a SZÍNHÁZ-t átvegye, saját lapként kezelje: előbb-utóbb példányszám és terjedésben bővítést is kérnénk. A terjedésben bővítést érdem-melléklet kiadásra használnánk fel, és biztosíthatnánk a fennelt példányszám elkészését is. 4000 példány eladási ára már komoly propagandára van elegendő, ezt természetesen a Lapkiadóval együttműködésre megbeszélhetjük.

Javaslatok.

- 1./ A SZÍNHÁZ a jövőben ne a Színhásművészeti Szövetség lapja legyen, hanem az impresszionum és szereplőink színhásművészeti folyóirata.
- 2./ A Lapkiadó Vállalat ne csak névlegesen legyen a lap kiadója, hanem a jövőben tekintse „saját lapjának”. Ennek megfelelően foglalkozni kell a terjesztéssel, kiadásiával, terjesztésével.
- 3./ Ha szükségesnek látnák, létre lehet hívni a lap mellett működő, a Szervezettség munkájához meghatározott rendszerességgel elvi tanácsadást és támogatást nyújtó Szervezettségbizottságot. A Szervezettségbizottság tagjai a főszervezetben és a főszervezetben helyettesen kívül, a Színhásművészeti Szövetség Elnöksége, a Színhásművészeti Főosztály, a Színházi Intézet és az Irásbizottság Elnökségének tagjainak képviselőiből, valamint más erre érdemes személyekből kerülhetnek ki.
- 4./ Javasoljuk a Szervezettség létesítményének egy munkatársal történő kibővítését.
- 5./ A Színhásművészeti Szövetség Képviseleti Szervezete évenkénti rendszeresen a lap helyettesek, munkájának értékelését. A tapasztalatokat megbeszélve, a terjesztése a Szövetség Elnöksége elé.

Budapest, 1976. április 20.

/Boldizsár Iván/
főszervezettség

/dr. Csabai Tiborné/
főszervezettség helyettes

szer több, mint fél évig vártunk). De az egyes számok összeállításánál a kritikusok kiválasztásának „elvi szempontjait” mulasztjuk el, vagy mit? Mi az a színvonalbeli eklekticizmus? Példát kérnénk, mert ez így csak puffogtatás. Ha arra gondolt Majoros elvtárs, hogy - mondjuk egy éven belül - nem minden számunk egyformán jó színvonalú: ez igaz. Az őszi számaink általában gyengébbek, szürkébbek. Megpróbálunk változtatni ezen. Egy-egy számon belül lehetnek jó és gyengébb cikkek. Sok fiatalot foglalkoztatunk, akik nem tudnak azonnal MGP, Almási vagy Koltai színvonalán írni. Itt valóban arányokról lehet szó: arra törekszünk, hogy ne domináljanak kezdő kritikusok írásai. Nem értek egyet azzal, hogy Spiró György, Nánay István „írásaiban igen gyakran szembetűnő a gondolati-szakmai felkészületlenség”, ugyanez Bányai Gáborra már inkább érvényes, de nem a nálunk megjelent cikkeire, mert azokat mi csak nagyon gondos szerkesztés, mondhatnám átírás után adjuk le. Készséggel rendelkezésükre bocsátjuk Bányainak egy-egy eredeti írását, hogy össze lehessen vetni a nálunk megjelent szöveggel, s lássák: a szerkesztőség felelősségteljesen végzi ezt a feladatát.

Kritikusi gárdánkat szélesíteni kell, ez igaz. Törekszünk arra is, hogy a szakmát bevonjuk. De kevés színész vagy rendező van, aki szeret írni. Inkább vállaltjuk az interjút, s ebből elég sokat is közlünk. Vannak néhányan, akik nem hajlandók sem írni, sem nyilatkozni. Például Kazimir Károly, aki megsértődött 1970-ben, amikor az októberi számunkban megjelent Almási Miklós cikke A

mű és a jelen birkózása címmel. (Milton Elveszett paradicsomáról írt kritika ez.) Ádám Ottónak 1973 óta, mikor utoljára nyilatkozott, sokszor felkínáltuk lapunkat: írja meg, adjon interjút arról, mi baja lapunkkal, lapunk szemléletével. A többszöri üzenetváltás és személyes beszélgetés eredménye az volt: előbb változzék meg a lap modernkedő, avantgardista szemlélete - ebbe a „szemléletbe” Major Tamás rendezéseinek méltatása is beletartozott -, akkor majd hajlandó nyilatkozni.

Várkonyi, Vámos egy ideig elzárkóztak, ma már hajlandók interjút adni. A fiatalabb generációval semmi problémánk nincs, de írni nem akarnak. Közlik, hogy ez nem az ő „profiljuk”. Nincs rá idejük, nem értenek az íráshoz, szívesebben vesznek, ha elmondhatják gondolataikat. Az írástudó színész, Gábor Miklós tanulmányait rendszeresen közzétűk.

A SZÍNHÁZ és színházi szakma kapcsolata.

„A folyóirat és a színházi szakma kapcsolata nem megfelelő” - állítja Majoros e cikkely harmadik bekezdésében. Ez így nem jó, nem pontos fogalmazás. A „szakma” tudja, hogy a szerkesztőség tagjai és munkatársai mindent látnak, mindenről igyekeznek írni vagy íratni, ami jelentős vagy valamilyen szempontból érdekesnek ígérkezik. Rossz a kapcsolatunk a Színházművészeti Szövetség vezetőivel. Ez a Szövetség tulajdonosi szemléletéből ered, mely ellen mindig hadakoztunk. Erre a kérdésre vonatkozóan néhány írásos dokumentumot átnyújtottunk Orosz elvtársnak. A Szövetség munkáját nem tudjuk figyelemmel kísérni, ha nem hívnak meg újabban még a szekciók értekezleteire sem. Igényelnénk javaslataikat, észrevételeiket, de ha egyesek durván kirúgják a hozzájuk küldött riportert - ez elég nehezen megy. Együttműködésünk adalékaként érdemes elolvasni Kazimir Károly Boldizsár Ivánhoz írt levelét, és a hozzá fűzött szerkesztői megjegyzést (1973/7.).

Mi az, hogy „nem fordít kellő gondot a színházi eseményekkel való közvetlen, aktív kapcsolattartásra”? A legfontosabb színházi esemény a bemutató: ezeket megtekintjük, s írunk vagy íratunk róluk.

A Tájékoztató - a negyedik bekezdésben - kétségbe vonja, hogy valóban objektív akadályok miatt nem írhattunk átfogó értékelést. Voltak-e objektív akadályok? Csak a leglényegesebbekre szeretnék hivatkozni. 1968-ban még Ruttkai Ottó a Madách Színház igazgatója, aki oly rossz viszonyban volt főrendezőjével, Ádám Ottóval, hogy már egymás köszönését sem fogadták. A belviszállyok 1972-ben értek véget, Ádám Ottó igazgatói kinevezésével. Négy nyugalmas év után most már felmérhető a Madách Színház munkája - erre sort is kerítünk.

A Nemzeti Színházban még most sem olyanok a viszonyok, hogy a színház egész munkásságának higgadt, objektív értékelésére lehetőség volna. (Marton Endre 1971-ben vette át a színházat Both Bélától.)

A József Attila Színház tevékenységét értékeltük 1971-ben, Munkásszínház vagy szórakoztató népszínház (1971/9.) és 1973/9. számunkban Számvetés Angyalföldön címmel. Most fog megjelenni

egy tanulmány a színház húsz éves évfordulója alkalmából.

A Thália Színházról két olyan írás jelent meg, mely nem az egyes produkciókat értékelt. / Pályi András: Mit keres a Thália? - (1971/7.); Szántó Judit: Kazimir Károly „hiányszínháza” - (1973/5).

A Körszínházról 1973/10. számunkban írtunk Bányai Gáborral A Körszínház tizenöt éve címmel.

A Vígszínházról 1972-ben írt Hermann, a Vidám Színpadról évad végi összefoglalókat írtunk, amikor a személyi válságok után - úgy véltük - kiegyensúlyozottabb időszak következett.

Az Operettszínház öt éve címmel Vámos Lászlóval készítettünk interjút (1973/1.). Ez nem helyettesítheti természetesen munkájuk átfogó értékelését.

Bálint Lajos A Déryné Színház 20 éve címmel írt a színházról (1972/1.) több más cikk között.

Debrecen, Szeged, Szolnok, Kecskemét, Kaposvár, Békéscsaba: igazgató válsággal küszködött. Az egyenletes, jó munka feltételei kialakultak már Szolnokon, Kaposvárott, kialakulóban van Szegeden és Debrecenben. Ez nem jelenti azt, hogy ezeknek a színházaknak csak egyes produkcióiról írtunk.

A miskolci, a veszprémi, a győri színházról írtunk egy-egy összefoglalót, bár ezek közül valóban értékelhető, kiegyensúlyozott munkát csak a veszprémi színház tudott végezni.

Íme, néhány, a vidéki színházak munkájával foglalkozó összefoglaló értékelés címe: Szigethy Gábor: Színházi évad Szolnokon (1969/9.); Nemes Mária: Egy évad Győrött (1970/9.); Műhelymunka és műhelyszellem (A kaposvári színházról) (1971/9.); Pályi András: Vígjátékprofilok (A Miskolci Nemzeti Színház egy évadjáról) (1971/9.); Benkő Tibor: A veszprémiek tíz éve (1971/10.); Jósfa György: Szépreményű színház (A győri színházról) (1972/7.); Berkes Erzsébet: Miskolc 150. évada (1974/10.); Csík István: Tíz nyár a Gyulai Várszínházban (1973/10.); Pályi András: Egy intim színház (A debreceni Kis Színpadról) (1970/7.); Nánay István: A színház Népstadionja (A Szegedi Szabadtéri Játékokról) (1973/11.).

A kritikusok „viszolyognak” az összefoglaló értékeléstől: túl nagy és túl hálátlan feladat.

A SZÍNHÁZ eredményesebb munkájának főbb feltételei.

1.) Kapcsolatok.

A Kulturális Minisztérium legyen segítségünkre abban, hogy a SZÍNHÁZ ne a Szövetség lapja legyen, hanem a szakmáé: színházművészeti szaklap, mely természetesen igyekszik konstruktív kapcsolatot kiépíteni a színházi szakemberekkel. (De annyi visszautasított kezdeményező lépésünk után nem tehetne lépéseket a szakma nevében most már a Szövetség, hogy az alkotó jellegű együttműködés kialakuljon?)

Szeretnénk, ha színházpolitikailag jelentős kezdeményezésekről a Színházi Főosztály rendszeresen tájékoztatna bennünket, mert csak úgy tudunk részt vállalni azoknak méltatásából és propagálásából.

2.) Terjesztés.

Mint minden lapot Magyarországon, a SZÍNHÁZAT is a Magyar Posta terjeszti. A Postával mi csak a Lapkiadó Vállalat Terjesztési Osztályán keresztül tartunk kapcsolatot. De ha közvetlenül tartanánk, se biztos, hogy több eredményt érnenk el. 2000 példány terjesztése a Postának nem üzlet, ezért nem tudjuk elérni, hogy gondosabb legyen a terítés. A lap ugyanis Budapesten a belvárosban szinte egyáltalán nem kapható, a külső kerületekben viszont leül, megmarad egy-egy. A lap természetes propagandája az is, ha látható, ha van. Ez a lap nem látható, mert a színházak közelében lévő újságosbódékból „pult alól” fog, félre van téve valaki részére. Megrendelést a Posta alig-alig fogad el, mert úgy véli, nem tudja kielégíteni az igényeket ilyen kis példányszámból. Hirdetni, propagálni csak azt szabad, ami meg is vásárolható. Ez a lap nem kapható! Ennek ellenére természetesen hajlandók vagyunk nagyobb propagandát szervezni. Nem valószínű, hogy a 10%-os remittendát ez megszünteti.

Ha sikerül elérnünk, hogy a Lapkiadó Vállalat a SZÍNHÁZ-at átvegye, saját lapként kezelje: előbb-utóbb példányszám és terjedelem bővítést is kérnénk. A terjedelem bővítést dráma-melléklet közlésére használnánk fel, ez biztosíthatná a felemelt példányszám elkelését is. 4000 példány eladására már komoly propagandára van szükség, ezt természetesen a Lapkiadóval együttműködve megszerveznénk.

Javaslatok.

- 1.) A SZÍNHÁZ a jövőben ne a Színházművészeti Szövetség lapja legyen, hanem az impresszumon ez szerepeljen: színházművészeti folyóirat.
- 2.) A Lapkiadó Vállalat ne csak névlegesen legyen a lap kiadója, hanem a jövőben tekintse „saját lapjának”. Ennek megfelelően foglalkozzék fejlesztésével, kiadásával, terjesztésével.
- 3.) Ha szükségesnek látszik, létre lehet hívni a lap mellett működő, a Szerkesztőség munkájához meghatározott rendszerességgel elvi tanácsadást és támogatást nyújtó Szerkesztőbizottságot. A Szerkesztőbizottság tagjai a főszerkesztőn és a főszerkesztőhelyettesen kívül, a Színházművészeti Szövetség Elnöksége, a Színházművészeti Főosztály, a Színházi Intézet és az Írószövetség Drámai Szakosztályának képviselőiből, valamint más erre érdemes személyekből kerülnének ki.
- 4.) Javasoljuk a Szerkesztőség létszámának egy munkatárssal történő kibővítését.
- 5.) A Színházművészeti Szövetség Kritikus Szakosztálya éves periódusban tüzze napirendre a lap helyzetének, munkájának értékelését. A tapasztalatokat összegezze, s terjessze a Szövetség Elnöksége elé.

Budapest, 1976. április 20.

(Boldizsár Iván)
főszerkesztő

(dr. Csabai Tiborné)
főszerkesztő helyettes

A szöveget lejegyezte Herczog Noémi és Nánay István.

ÉLT PAPÍRON 55 ÉVET

A nyomtatott Színház folyóirat vázlatos története szikár adatokban az első lapszámtól az utolsóig

1968. november

Megjelenik a *Színház* folyóirat első száma. A szerkesztőség tagjai: Boldizsár Iván főszerkesztő, Csabainé Török Mária főszerkesztő-helyettes, Koltai Tamás munkatárs. A szerkesztőség a mai Thália Színház épületében kap helyet, kiadója a Lapkiadó Vállalat.

1968. december

A lap a továbbiakban a Színházművészeti Szövetség folyóirataként jelenik meg.

A decemberi számban közlik Eörsi István *Hordók* című groteszk játékát. 1970 novemberéig tizenkét dráma jelenik meg a lapban.

1970. január

A kis alakú folyóirat új – és később véglegesnek bizonyuló –, nagyobb formátumban jön ki a nyomdából.

1971. június

A szerkesztőség a Báthory utca 10. szám alá költözik.

1973. március

A Színházművészeti Szövetség közgyűlésén Kazimir Károly beszámolójában éles kritikával illeti a lapot.¹

1974. november

Pályi András a szerkesztőség tagja lesz.²

1976. június

A lap kikerül a Színházművészeti Szövetség fennhatósága alól. A továbbiakban a „Színházművészeti, elméleti és kritikai folyóirat” megjelölés olvasható a kolofonban.

1977. szeptember

Nánay István csatlakozik a szerkesztőséghez.

1977. október

A szerkesztőség új taggal bővül Hámori András személyében, aki két évig marad a lapnál.

1978. november

Megjelenik az első tematikus lapszám, amely teljes egészében a lengyel színházzal foglalkozik.

1979. január

Első alkalommal jelenik meg a lapban mellékletként, kivehető füzet formájában dráma (Maróti Lajos: *Közéletrajz*). 2011-ig – kis megszakítással – folyamatos a drámaközlés.

1980. június

Forray Katalin a szerkesztőség munkatársa lesz a következő öt évben.

1980. október

A Színházművészeti Szövetség kritikusa tagozata első ízben díjazza az előző színházi évad teljesítményeit (Színházi Kritikusok Díja). A szavazólapok megjelennek a *Színház* folyóiratban – azóta is, hagyományosan.

1981. június

Ézsiás Erzsébet csatlakozik három évre a szerkesztőséghez.

1981. október

A Színkritikusok díjának összesítését és szavazólapjait nem közli a lap, mivel a legjobb új magyar dráma kategóriában nyertes irodalmi mű, Kornis Mihály *Hallelujája* megjelentetését a Művelődési Minisztérium nem engedélyezi, ezért végül nemcsak ebben, semelyik kategóriában nem adják át a díjakat.

1984. január

Csáki Judit belép tagként a szerkesztőségbe.

1987. szeptember

A lapot a továbbiakban a Pallas Lap- és Könyvkiadó Vállalat adja ki.

1988. január

Koltai Tamás – rövid időre – távozik a szerkesztőségből, és a *Képes* 7 kulturális rovatvezetője lesz.

1988. augusztus

Szántó Judit csatlakozik a szerkesztőséghez.

1988. december 22.

Meghal Boldizsár Iván. A decemberi számban Koltai Tamás búcsúztatja.

1989. február

Hétéves késéssel, pótlólag átadják az 1980/81-es évad kritikudíjait, és megjelenik a lapban a szavazás eredménye.

1989. augusztus

A korábbi főszerkesztő-helyettes, Csabainé Török Mária nyugdíjba vonul.

1989. szeptember

Főszerkesztő és főszerkesztő-helyettes hiányában a lapot az év végéig a szerkesztőség szerkeszti.

1989. december

Pályi András távozik a szerkesztőségből.³

1990. január

Feláll az új szerkesztőség: Koltai Tamás főszerkesztő, Nánay István főszerkesztő-helyettes, Csáki Judit, Szántó Judit, Csomor Mártonné szerkesztőségi titkár, Korniss Péter képszerkesztő, Nagy András tervezőszerkesztő, Sebők Magda olvasószerkesztő.

Újra bekerül a fejlécbé: „A Magyar Színházművészeti Szövetség Folyóirata”.

1990. augusztus

A lap kiadója az Arany János Könyv- és Lapkiadó Kft. lesz.

1991. július

Nagy András helyett Móricz Gyula veszi át a tervezőszerkesztői feladatokat.

1 Lásd a Dokumentumtárban.

2 Pályi András decemberre emlékszik, lásd a vele készült interjúban az 21–24. oldalakon.

3 Pályi András júliusra emlékszik, lásd uo.

1991. október–november

Megjelenik a Halász Péter munkásságát bemutató dupla szám.

1992. február

A lap folyamatos megjelenésének biztosítására létrejön a Színház Alapítvány. A kuratórium elnöke Szigethy Miklós, a Kereskedelmi Bank Rt. első vezérigazgató-helyettese, tagjai Babarczy László, Géher István, Koltai Tamás, Spiró György.

1992. április

A lap kiadója ettől a számtól kezdve a Színház Alapítvány. Összeállítás az Európai Színházi Unió budapesti fesztiválja alkalmából.

1994. július

Bérczes László csatlakozik a szerkesztőséghez.

1995. május

A Nemzeti Színházzal tartott februári tanácskozás előadásai és felszólalásai teszik ki a teljes számot. A vitanapot a Művelődési és Közoktatási Minisztérium szervezte

1999. április

Új tipográfiával, új címlappal jelenik meg a lap, fejlécében újra a „Kritikai és elméleti folyóirat” megjelölés szerepel. Bérczes László távozik a szerkesztésből.

1999. május

A lap új képszerkesztője Koncz Zsuzsa.

2000. március

A szerkesztőség új helyre, a Németvölgyi út 6. szám alá költözik. Megjelenik a Grotowski-különszám.

2001. április

Változik a lap arculata.

2003. április

Nánay István kilép a szerkesztésből.

2003. november

Kutszegi Csaba a szerkesztőség új tagja (táncrovat).

2005. június

A *Világszínház* című periodika (szerk.: Tompa Andrea) átkerül az Országos Színháztörténeti Múzeum és Intézet kezeléséből a folyóirathoz, amely ezáltal új rovattal és 16 oldallal bővül. Tompa Andrea csatlakozik a szerkesztőséghez.

2006. március

Herner Dániel előkészíti az online megjelenést és digitalizálja a korábbi lapszámokat.

2007. március

Csáki Judit távozik a szerkesztésből. A lap új arculatot kap, illetve elindul a www.szinhaz.net, a lap online platformja Kutszegi Csaba szerkesztésében.

2008. nyár

Fennállásnak 40. évfordulójára a szerkesztőség tanulmány- és esszépályázatot hirdet, melynek eredményét szeptemberben hirdetik ki. (A díjazottak között Herczog Noémi.)

2008. november

Megjelenik a folyóirat ünnepi száma DVD-melléklettel (Kovács Márton – Mohácsi István – Mohácsi János: *56 50 / Örült lélek vert hadak*, kaposvári Csiky Gergely Színház, r.: Mohácsi János).

2010. január

Tompa Andrea a lap főszerkesztő-helyettese.

2011. január

Megjelenik az utolsó nyomtatott drámapelléklet, Garaczi László *Ovibrader* című műve. 1979 és 2011 között összesen 362 drámapelléklet látott napvilágot, amelyek innentől online formában, a www.szinhaz.net-en kerülnek publikálásra.

2011. november

Meghal Csabainé Török Mária. Szántó Judit búcsúzik tőle a lapban.

2012. április 17.

Meghal Koncz Zsuzsa képszerkesztő. A júniusi számban Koltai Tamás búcsúztatja.

2012. május

A szerkesztőség új címre, a Böszörményi út 30-32. szám alá költözik.

2012. június

Az új képszerkesztő Schiller Kata lesz.

2012. november

Újrahasznosított valóság a színpadon. Dokumentarista színházi láttelet Közép-Kelet-Európából és a nagyvilágból címmel melléklet jelenik meg a lapban.

2013. március

Mennyi a nő? című tematikus szám.

2014. március

Ismét tematikus lapszám, címe: *Min-denütt nő*.

2015. július 18.

Meghal Koltai Tamás. A szeptemberi számban Ascher Tamás, Fodor Tamás, Forgách András, Herczog Noémi, Szántó Judit, Zsámbéki Gábor méltatja életművét.

A lap főszerkesztői teendőit a korábbi főszerkesztő-helyettes, Tompa Andrea veszi át.

2015. szeptember

Tompa Andrea vezetésével feláll az új szerkesztőség: Tagjai: Herczog Noémi, Králl Csaba (tánc), Rádai Andrea (www.szinhaz.net). A Színház Alapítvány kuratóriumának élére Nánay István kerül. A kuratórium további tagjai: Barda Beáta, Forgách András, Orlai Tibor és Rádai Andrea.

2016. május 5.

Meghal Szántó Judit. Az októberi számban Herczog Noémi és Tompa Andrea búcsúztatja.

2016. június 8.

A *Színház* folyóirat szakmai fórummal egybekötött rendezvénye a nyomtatott kiadás búcsúztatására a Jurányi közösségi Házban. A print megszüntetését az váltotta ki, hogy a Nemzeti Kulturális Alap (NKA) jelentősen visszavágta a papíralapú *Színház* éves költségvetését.

2016. október

Boros Kinga személyében új emberrel bővül a szerkesztőség, feladata a határon túli magyar nyelvű színházak monitorozása. A posztot 2021 nyaráig tölti be, onnantól főmunkatársként segíti a lap munkáját. Molnár Zsófia csatlakozik a laphoz olvasószerkesztőként.

2016. október–december

Budapest Főváros Önkormányzata támogatást nyújt a *Színház* folyóirat októberi, novemberi és decemberi számainak megjelenítéséhez. A szerkesztőség úgy dönt, „üzenetképpen” visszatér a lap hetvenes-nyolcvanas években használt, erősen retró hatású logójához, és részlegesen fekete-fehér borítóval jelenik meg.

2017. tavasz

Elindul a *Színház* folyóirat mentorprogramja fiatal kritikusok számára.

2017. október 2.

Elindul a Magyar Színházi Társaság (MSZT) és a *Színház* folyóirat közös színházszakmai beszélgetéssorozata, a *Jó kérdés*. Az első rendezvényt, melynek „Hol a nő helye a színházban?” címmel a Katona József Színház ad otthont, 2019. május 13-ig még további tizenhat követi.

2018. november 23.

Az 50 éves *Színház* folyóirat ünnepi rendezvénye a Három Hollóban. Az erre az alkalomra megjelent dupla számtól kezdődően a lap borítóját Nagy Gergő grafikus tervezi.

2018. tél

A magyar színház kísérletező tendenciáinak erősítésére a Trafó – Kortárs Művészetek Háza és a *Színház* folyóirat megalapítja a Lábán Rudolf-díj társdíjat, a Halász Péter-díjat.

2019. november

Kelemen Roland előbb technikai munkatársként és a közösségimédia-felületek gondozójaként, később segédszerkesztőként csatlakozik a stábhoz.

2019. december 4.

Vidnyánszky Attila, a Nemzeti Színház igazgatója nem engedélyezi a lapnak a Nemzeti előadásain készült fotók hasz-

nálatát.⁴ A Nemzeti Színház előadásairól megjelent kritikákat innentől Forgách András grafikái illusztrálják.

2020. szeptember 1.

Tompa Andrea hivatalosan is lemond a főszerkesztői posztról. A szerkesztőség úgy dönt, kollektív szerkesztőségi felállításban viszi tovább a lapot. A felelős kiadói feladatokat Králl Csaba látja el, személyében a Színház Alapítvány kuratóriuma is új taggal bővül. A kuratórium élén Nánay Istvánt Tompa Andrea váltja.

2021. január

Rádai Andreát Schuller Gabriella váltja megbízott szerkesztőként a www.szinhaz.net élén.

2021. június

Molnár Zsófia olvasószerkesztői teendői mellett szerkesztői feladatokat is ellát.

2022. március–november

A *Színház* folyóirat második, két személyes, komplex, szabadegyetem jellegű mentorprogramja fiatal kritikusok

4 A szerkesztőséghez eljuttatott indoklásában Vidnyánszky kifejti, hogy a lap működését politikai céloknak alárendeltnek és manipulatívnak tartja, tevékenysége folytán a hazai és nemzetközi közegben is torz kép alakul ki a magyar színházról.

számára (a *Játéktérrel* és a *Revizorral* együttműködésben).

2022. november

A szerkesztőség bejelenti, hogy a 2022. decemberi számmal megszünteti a *Színház* folyóirat nyomtatott kiadását, és 2023 tavaszára egy új, korszerű, vizuálisan és szerkezetében is 21. századi honlapot fejleszt, ahol a régi netes tartalmak és a print vállaltan tematikus összeállításai együtt és egyszerre megjeleníthetők.⁵

2023. január

Némi csúszással megjelenik a *Színház* folyóirat 2022. decemberi, utolsó nyomtatott száma, mely teljes egészében a lapemlékezetéről szól.

Az idővonalon terjedelmi okokból csak a fontosabb különszámokat jelöltük, az egyes lapszámokon belüli tematikus fókuszokat nem. Utóbbiak Koltai Tamás haláláig szórványosan jelentek meg a Színházban, de fontos, mondhatni programszerű jelentőségük volt, utána viszont ezek váltak hangsúlyossá, és alapozták meg a lap új szellemi arculatát.

Összeállította:

Szabó István és Králl Csaba

5 <https://szinhaz.net/2022/11/28/ujratervezes/>

E számunk szerzői

Bérczes László (1951) rendező, az Ördögkatlan Fesztivál társigazgatója, Budapesten él

Boros Kinga (1982) teatrológus, a Marosvásárhelyi Művészeti Egyetem oktatója, Csíkszeredában él

Csáki Judit (1953) kritikus, Budapesten él

Herczog Noémi (1986) színikritikus, a Színház szerkesztője, Budapesten él

Imre Zoltán (1965) színháztörténész, dramaturg, Budapesten él

Kelemen Roland (1997) dramaturg, a Színház szerkesztőségi munkatársa, Marosvásárhelyen él

Králl Csaba (1964) tánckritikus, a Színház szerkesztője, Budapesten él

Kutszegi Csaba (1957) szerkesztő, kritikus, Budapesten él

Molnár Zsófia (1974) kritikus, műfordító, a Színház (olvasó)szerkesztője, Budapesten él

Nánay István (1938) kritikus, tanár, színháztörténész, Budapesten él

Pályi András (1942) író, műfordító, Budapesten él

Rádai Andrea (1979) író, kritikus, műfordító, Budapesten él

Ring Orsolya (1975) történész, egyetemi oktató, Budapesten él

Schuller Gabriella (1975) színháztörténész, az Artpool Művészetkutató Központ munkatársa, Budapesten él

Szabó István (1950) színház-szociológus, színháztörténész, Budapesten él

Tompa Andrea (1971) író, kritikus, a Babeş–Bolyai Tudományegyetem oktatója, Budapesten él

Trencsényi Katalin (1971) dramaturg, színházcsináló, Londonban él